А-23
152682

ЛЕОНИД АГАКОВ

Пĕр хулара

ЧĂВАШГОСИЗДАТ — 1952

Национальная библиотека ЧР
00152682
ПРОВЕРЕНО

ЛЕОНИД АГАКОВ

А 2/Ъ
152682

ПЁР ХУЛАРА

ЯЛАВ. ЁНЕНТЕРЧЁÇ. МЕДАЛЬ.
СЕНКЕР МОДЕЛЬ.

Ӳкерчӗкӗсем Ф. Осиповӑн

ПРОВЕРЕНО
20 10 03 НОЯ 2017

Чувашская Республиканская библиотека им. М. Горького

ЧӐВАШ АССР
ГОСУДАРСТВО ИЗДАТЕЛЬСТВИ
Шупашкар — 1952

ПЁР ХУЛАРА

ПОВЕСТЬ

... Манăн атте граждан вăрçи вăхăтĕнчех взвод командирĕ пулнă. Нумай фронтсенче çапăçнă вăл. 1918 çулта Украинăра нимĕçсене тӳпеленĕ. Вунтăххăрмĕшĕнче Çĕпĕртен Колчака хăваланă. Унтан тĕрлĕ бандăсене пĕтерсе çӳренĕ. Çапăçусенче темиçе хут та аманнă. Сывалнă та каллех çапăçăва кайнă. Пĕр сăмахпа каласан, хамăрăн çĕршывшăн чунне, пурнăçне пама хатĕр çын, чăн-чăн вырăс салтакĕ пулнă вăл. Çавăнпа та Аслă Отечественнăй вăрçă пуçлансан тепĕр куннех, хăйне повестка пырса парассине кĕтмесĕрех, çурăмĕ хыçне кутамкка çакса, вăл военкомата тухса утрĕ.

Атте кайсан тепĕр уйăхран аппа та тухса кайрĕ, вăл пирĕн телеграфра ĕçлетчĕ,—вара эпир килте виççĕн кăна тăрса юлтăмăр: анне, эпĕ тата манăн Коля ятлă шăллăм. Эпĕ ун чухне вунтăваттăраччĕ, Коля—вуниккĕре.

Пурнăç пĕтĕмпех улшăнса кайрĕ пирĕн. Вăрçăччен эпир яланах питĕ шавлăн, туслăн та савăнăçлăн пурăнаттăмăр, анчах халĕ пирĕн пӳрт пушансах юлчĕ. Часах тата анне те вăрçăччен атте ĕçлесе пурăннă завода ĕçлеме кайса кĕчĕ те, эпир килте Кольăпа иксĕмĕр çеç пурăнма пуçларăмăр. Вăхăт çав тери вăрахăн шурĕ, эпир хамăра ниçта кайса чикме пĕлмерĕмĕр...

Тӳсмелле мар кичем те салхуллă пулса çитрĕ юлашкинчен. Каçхине, анне ĕçрен таврăнсан та, çав салхулăх пĕтместчĕ, мĕншĕн тесен анне пĕрехмай хуйхăратчĕ. Чăнах та, куна вăл пире систересшĕн марччĕ, анчах та эпир унăн сăнĕ куллен улшăнса, питçăмартисем путса пынине, вăл ялан тарăнăн сывла-сывла илнине, нихçан та ĕлĕкхи пек кулманнине асăрхаттăмăр. Хуйхăрма сăлтавĕ те пурччĕ çав: аттерен те, аппаран та çырусем пачах килме пăрахрĕç, радио тек-текех фашистсем пирĕн çĕр çинелле шалтан-шала кĕрсе пыни çинчен, вĕсем хăйсем йышăнса илнĕ вырăнсенче калама та çук тискеррĕн ашкăнни, ним айăпсăр совет çыннисене асаплантарса вĕлерни çинчен пĕлтерсе тăратчĕ...

— Текех эп капла пурăнма пултараймастăп,— терĕм аннене пĕр ирхине.

Анне ман çине тĕлĕнсе пăхрĕ. Ман сăмахсене тăруках ăнланаймарĕ те пулас вăл.

— Мĕн тетĕн çав эс?

Эпĕ тепĕр хут каларăм.

— Мĕн çитмест-ха сана?—ыйтрĕ вăл, кăмăлсăрланнă пек пулса.

— Ĕçлеме кĕретĕп ăçта та пулин,—тесе пĕлтертĕм эп ăна хам малтанах шут туса хунине.

Анне тĕлĕнчĕ.

— Ан калаç кирлĕ мара,—тесе аллипе сулчĕ вăл кăшт тăхтасан.—Тепĕр эрнерен шкула кайма

пуçламалла. Тата... халлӗхе выçӑ лармастпӑр вӗтха, эп ӗçлесе илни те çитет пире пурӑнмалӑх.

— Ман юлташсем нумайӑшӗ ӗçе кӗнӗ, фронта кайнисен вырӑнне тӑнӑ. Эпӗ кӑна ним тумасӑр сулланса çӱретӗп. Анчах эпӗ мӗнрен кая вӗсенчен? Манӑн та вӗсемпе тан пулас килет,—терӗм ӑна хирӗç.

— Вӗренесси тата? Санӑн вӗренес пулать!

— Вӗренесси те пулӗ хӑй вӑхӑтӗнче.

Анне йывӑррӑн сывласа илчӗ.

— Ну, хӑвӑн кӑмӑлу пултӑр эппин. Анчах аçу таврӑнсан ятламӗ-ши пире куншӑн?

— Ун чух эпӗ унпа хам калаçӑп,—терӗм.

Çав кунах эпӗ типографине кайса ӗçе кӗтӗм. Типографи директорӗ—манӑн аттен пит те çывӑх тусӗччӗ, вӗсем граждан вӑрçинче пӗрле пулнӑ. Анчах халӗ унӑн хӑрах ури ухсахчӗ те, вӑрçа каяйман вӑл. Эп ун патне пырса хамӑн шухӑша каласа парсанах, вӑл мана ырласа илчӗ.

— Маттур, Юрка, тӗрӗс тӑватӑн! Сисетӗп, санӑн кӑкрунта чӑн-чӑн патриот чӗри тапать, — терӗ.—Пире халь рабочисем питӗ кирлӗ, эп сана темиçе кунтанах печатник ӗçне вӗрентсе çитеретӗп! Курӑн акӑ...

Эпир кабинетран цеха тухрӑмӑр. Директор мана пӗр машина патӗнче ӗçлекен хытканрах, кӑвакарнӑ уссиллӗ, куçлӑхне çамки çине хӑпартса лартнӑ рабочи патне илсе пычӗ те:

— Матвей Матвеич, пополнени килчӗ, вӗрентес пулать,—терӗ. Çавӑнтах мана хулпуççинчен лӑпкаса илчӗ.—Кирилл Семенович Репкин ачи... Пӗлетӗн-и?

— Ашшӗне пӗлетӗп,—терӗ старик, унтан куçлӑхне сӑмси çине антарса лартрӗ те, мана ӗненмен пек куçран пӑхрӗ:—Чӑнласах ӗçлес тетӗн-и?

— Чӑнласах, — терӗм эпӗ. — Фронта кайнисем выранне...

— Юрать апла пулсан! — Вӑл каллех куҫлӑхне ҫамки ҫине хӑпартса лартрӗ. — Сан пеккисенчен эп хам ӗмӗрте нумай маҫтӑрсем ҫитӗнтернӗ. Анчах асту — итленӗ пултӑр, алхасакансене юратмастӑп эпӗ, — асӑрхаттарчӗ Матвей Матвеич.

Ҫав кунах вӑл мана вӗрентме тытӑнчӗ. Малтан хӑй туса кӑтартать, унтан мана тутарать. Эп йӑнӑшсан — тата тепӗр хут кӑтартать, ман йӑнӑша тӳрлетет. Ҫапла вара эпӗ пӗр эрне хушшинчех пичетлекен машина ҫинче ӗҫлекен „накладчик" пулса тӑтӑм.

Питӗ тӑрӑшса ӗҫлерӗм ӗнтӗ, тӗрӗссипех калас пулать. Ватӑ рабочисем те мухтатчӗҫ мана.

— Пӗтӗмпех ашшӗне хывнӑ, ун пекех ӗҫе юратать...

Тепӗр чух васкавлӑ заказсем пулатчӗҫ те, вунӑшар-вуникшер сехет те тӑраттӑм машина патӗнче. Темле, ывӑнни те сисӗнместчӗ, мӗншӗн тесен хушнӑ ӗҫе епле те пулсан хӑвӑртрах тата лайӑхрах тӑвасси ҫинчен ҫеҫ шухӑшлаттӑм. Манӑн ҫеҫ мар, пурин те ҫавӑн пекех пулнӑ ӗнтӗ вӑл...

Эпӗ ӗҫлеме тытӑнсан пӗр виҫӗ эрнерен пирӗн икӗ хӗр фронтри типографие ӗҫлеме кайрӗҫ. Каҫалапа, ӗҫрен киле каяс умӗн, мана Василий Дмитриевич (пирӗн директор ҫапла ятлӑччӗ) хӑйӗн кабинетне чӗнсе кӳртрӗ.

— Итле-ха, Репкин, эсӗ пирӗн рабочисем каллех сахалланнине пӗлетӗн-и? — тесе ыйтрӗ вӑл.

— Пӗлетӗп-ҫке, — терӗм эпӗ.

— Хамӑра ӗҫлеме тата йывӑртарах пулассине чухлатӑн-и? Пирӗн фронт заказӗсем нумай вӗт. Плана та тултармалла. Мӗн тӑвӑпӑр?

— Йывӑр пулсан та ӗҫлӗпӗр, заказсене пурӗпӗр вӑхӑтра туса парӑпӑр.

Василий Дмитриевич ман ҫине кӑмӑллӑн пӑхса илчӗ.

— Тӗрӗс калатӑн, Юрка. Маттур! Талӑкӗ-талӑкӗпе ӗҫлемелле пулсан та хамӑртан мӗн ыйтнине тӑватпӑрах ӗнтӗ, ҫӗршыв умӗнче намӑса кӗмӗпӗр, анчах фронта кайнисем вырӑнне ҫӗнӗ рабочисем татах тупсассӑн аван пулӗччӗ. Епле шутлатӑн?

„Мӗншӗн ыйтать ку манран ахаль те паллӑ япала ҫинчен?.. Рабочисем тупсан аван пулассине хӑй пӗлмен пек...“ — тесе шутларӑм эпӗ, кӑшт телӗнсе. Ҫапах та ответ патӑм:

— Паллах, тупас пулать...

— Анчах та, ӑҫтан тупас-ха вӗсене, Юрка?

— Пӗлместӗп...

— Тен, санӑн хӑвӑн пек юлташусем пур? Тен, вӗсем пирӗн пата ӗҫлеме килме килӗшӗҫ, э?— тӗпчеме тытӑнчӗ Василий Дмитриевич, мана куҫран тинкерсе пӑхса.—Шухӑшласа пӑх-ха лайӑхрах...

Эп ҫавӑнтах хамӑн ҫывӑх туссене, пӗрин хыҫҫӑн теприне, аса илме тытӑнтӑм: Мишша, Ваня, Ваня, Никиша, Петя... Хамӑр урамрисене йӗркипех асӑнтӑм, анчах пӗри те типографире ӗҫлеме юрӑхлӑ пек туйӑнмарӗ. Вара эпӗ юнашар урама куҫрӑм. Пуҫа тӳрех телейлӗ шухӑш кӗрсе кайрӗ.

— Пур!—терӗм Василий Дмитриевича.—Ленин урамӗнче, кунтан инҫех те мар, кӗтесри ҫуртра, икӗ ача пурӑнаҫҫӗ, тӑвансем. Авдеев хушаматлӑскерсем. Сӑмах майӗн каласан — йӗкӗрешсем вӗсем, пӗр кунтах ҫуралнӑ. Иккӗшӗ те пӗр сӑнлӑ. Пӗри кӑшт ҫӳлӗрех кӑна, Сережине Ваҫҫинчен ҫавӑнпа ҫеҫ уйӑрса илме пулать. Ваҫҫин ҫӳҫӗ кӑшт тӗксӗмрех те, Сережӑран кӑшт хӑюсӑртарах ҫеҫ...

— А эс вӗсене лайӑх паллатӑн-и?—пӳлчӗ мана

Василий Дмитриевич, эпĕ ытлашши нумай калаçма тытăннă пирки.—Асту, пире йăх-яхсем, çăмăлттайсем кирлĕ мар, пире йĕркеллисем, ĕçлеме юратакансем пулччăр, ху пĕлен...

— Палламасăр! Питĕ лайăх паллатăп, мĕншĕн тесен вĕсем пирĕнпе параллельнăй класра вĕренеççĕ. Пĕлтĕр эпĕ улттăмĕш „А"-раччĕ, вĕсем улттăмĕш „Б"-раччĕ. Кашни переменăрах тĕл пулаттăмăр, тата каçсерен кӳлĕ çинче конькипе те пĕрлех ярăнаттăмăр. Пĕринче Сережа пăр çине ӳксе сăмсине те катнăччĕ...

Василий Дмитриевич мана каллех пӳлчĕ.

— Ашшĕ кам вĕсен?

— Ашшĕ...—Эп тăруках ланкса лартăм, мĕншĕн тесен Сережăпа Ваççан ашшĕ кам пулнине пĕлмен.

— Ну, вăл кирлех те мар,—аллипе сулса илчĕ Василий Дмитриевич, эпĕ хăйне ответ парайманнине кура.—Эсĕ калана тăрăх, вĕсем начар ачасем пулма кирлĕ мар. Пионерсем пулĕ-ха вĕт?

— Пионерсем, пионерсем!—хам тĕп-тĕрĕс пĕлсе тăнине часрах каласа пама тăрăшрăм эпĕ.

— Эппин, эс вĕсем патне паянах кайса калаçса пăхма тăрăш-ха. Урăх çĕрте ĕçлемеççĕ пулсан, тата пирĕн патăрта ĕçлеме килĕшеççĕ пулсан— ирхине кунта килччĕр. Тĕплĕрех калаçса татăлатпăр вара.

— Юрать, юрать, халех кĕрсе тухатăп!—хавасланса килĕшрĕм те эпĕ, типографирен тухсан, тӳрех çав Авдеевсем патне çул тытрăм.

*

* *

Вĕсем апат çисе лараççĕ-мĕн. Эп вĕсем патне типографи краскипе вараланса пĕтнĕ тумпа пырса кĕрсен — тĕлĕнсех кайрĕç, мĕншĕн тесен пире

Кольăпа иксĕмĕре те анне яланах таса, тирпейлĕ çӳрететчĕ.

— Эс мĕн кун пек? Ăçтан?—тесе ыйтрĕ Сережа.

— Ёçрен таврăнатăп,—терĕм эпĕ,—çула май сирĕн пата кĕрсе тухма шут тытрăм.

— Автобазăра ĕçлеместĕн пулĕ-çке?

Эп тĕрĕссине каласа патăм.

— Ха! Эпир ун çинчен нимĕн те пĕлмен!—куçĕсене чарсах пăрахрĕ Ваççа, яланах çынсенчен ытларах тĕлĕнекенскер.

— Çавăнпа та юри пĕлтерме кĕтĕм ĕнтĕ,—кулкаласа илтĕм эпĕ.

— Пит аван, пит аван!—çиме пăрахсах калаçма тытăнчĕ Сережа.—Вăрçă пуçланнăранпа юлташсемпе пит сайра тĕл пулатпăр. Пурте ерçмеççĕ пулас, ĕçлеççĕ. Нумайăшĕсем колхозсене пулăшма кайрĕç. Пирĕн Ваççа та тăватăмкун анчах таврăнчĕ. Халь те таврăнас çукчĕ те, хамăр чĕнсе илтĕмĕр, мĕншĕн тесен аттерен телеграмма килчĕ те...

— Аçунтан?—ăна пӳлсех ыйтрăм эпĕ.—Вăл сирĕн ăçта вара? Вăрçăра мар-и?

— Вăрçăра пулнă та, аманнă. Вăхăтлăха В. станцинчи госпитальте выртать, анчах çак кунсенче ăна Мускав хыçнелле илсе каяс хыпар пур, тет, çавăнпа та пире хăй патне чĕнсе илчĕ.

— Курма ĕнтĕ...

— Курма çав. Анне, чирлĕ пирки, пыраймарĕ, эпир Ваççапа иксĕмĕр çеç кайса килтĕмĕр. Ак, нумай та пулмасть çитрĕмĕр. Питĕ хĕн пулчĕ, станцисенче халăх калама çук нумай... Фронт еннелле тăтăшах çарсем кайса тăраççĕ, унтан эвакуированнăйсем вĕçĕ-хĕррисĕр килеççĕ.

„Эвакуированнăй“ сăмаха эпĕ ăнланаймарăм, çавăнпа та Сережăран вăл мĕне пĕлтерни çинчен тепĕр хут ыйтрăм.

— Халиччен илтмен-и вара эс ăна?—тĕлĕнчĕ Сережа.—Вăл сăмаха кучухне пурте калаççĕ вĕт, çăвартан та пăрахмаççĕ. Фронт çывăхĕнчи вырăнсенчен куçса килекенсене çапла калаççĕ. Ну, урăхла каласан, беженецсем эппин. Эп вакун çинче пĕр ачапа калаçса килтĕм те, тĕлĕнсе хытмалли япаласем çинчен каласа пачĕ вăл. Тем тĕрлĕ асап та курса пĕтнĕ вĕсем унта. Çав тери хĕрхенес килчĕ манăн ăна...

Сережа каланине итлесе ларнă çĕртех мана аттепе аппа аса килчĕç.

„Çав пур хăрушлăхсене те кураççĕ ĕнтĕ вĕсем... Тата... пуçĕсем сывă-ши-ха? Тен, пĕр-пĕр бомба лекнĕ пулсан...“

Чĕре пăчăртансах илчĕ.

„Хăçан курăпăр-ши эпир вĕсене? Курма пулĕ-ши?“

Анчах çавăнтах хам кунта мĕншĕн килнине астурăм та, Сережа калама чарăнсанах сăмах пуçласа ятăм.

— Эп сирĕн пата пĕр ĕçпе килнĕччĕ...

— Мĕнле ĕçпе? Каласа пар.

— Эсир ăçта та пулин ĕçлеме кĕме шутламастăр-и?

Ку сăмахсене илтсенех Сережăсен амăшĕ, ку таранччен пирĕн калаçăва пачах та хутшăнманскер, сĕтел çинчен пуçтарма тытăннă тарелкăсене каялла лартсах мана куçран пăхрĕ.

— Кун çинчен шухăшламан-ха эпир,—пуçне пăркаларĕ Сережа.—Кирлех те пулман та, тата вĕренме те пуçламалла...

— Пирĕн типографире рабочисем çитмеççĕ, нумайăшĕ фронта кайса пĕтрĕç, çавăнпа та директор мана хамăн юлташсемпе калаçса пăхма хушрĕ,—терĕм эпĕ малалла.—Ĕçне часах вĕренме пулать...

— Эпĕ, хам енчен, пĕр-пĕр ĕçе кĕме те хирĕç мар,—амăшĕ çине пăхса илчĕ Сережа,—мĕншĕн тесен малашне пурнăç йывăрланатех пулмалла, анчах анне темле шутлать?

Тинех вара амăшĕ те сăмах хушрĕ.

— Ун çинчен шухăшланă та-ха эпĕ, — терĕ вăл, — анчах хăвăра хĕрхенетĕп-çке, çамрăклах шăм-шака ватмалла пулать...

— Çу-ук, кунта пĕрре те апла пулмасть, ĕçĕ йывăр мар!—часрах ĕнентерме тăрăшрăм эпĕ.—Машина патĕнче тăмалла кăна!

— Хăшне те пулин, тен, ĕçе ямаллах пулать-и...—эп каланине илтмен пекех, сăмахсене тăсарах каласа хучĕ амăшĕ.—Вăрçи вăрăма каять пулмалла, хаксем те ӳсме пуçларĕç, аттестатпа илсе тăнă укçа çитес çук, хам, сывах маррипе, ĕçлейместĕп...

— Эп хам та çавăнпа ĕçе кайрăм çав,—ăна майлă пулма тăрăшрăм эпĕ.—Халь пирĕн пеккисем нумайăшĕ ĕçлеççĕ—предприятисенче те, учрежденисенче те...

— Шухăшласа пăхас пулать, тӳрех татса калама çук,—терĕ те амăшĕ, тарелкăсене çĕклесе кухньăналла кĕрсе кайрĕ.

Эпĕ Сережăпа Ваççана тата ытларах калаçтарса çавăрма тытăнтăм.

— Ĕçлесех тесен, пĕрин çеç мар, иксĕрĕн те каяс пулать вара, атту хăшин те пулин кӳренмелле пулса тухать. Пире те шăпах икĕ çын кирлĕ. Вăт, виççĕмĕр те пĕрле ĕçлеттĕмĕрччĕ вара. Кичем те пулмастчĕ, ĕç те пит лайăх ăнса пыратчĕ пирĕн!

— Вăл тĕрĕс ĕнтĕ,—килĕшрĕç тăвансем.—Анне хирĕç пулмасан, иксĕмĕр те каятпăр.

— Эсир çине тăрарах калаçтарăр ăна. Ĕнентерме тăрăшăр. Пĕр енчен, хăвăра пурăнма çă-

мăлтарах пулать, тепĕр енчен тата хальхи вăхăтра вĕт... фронта кайнисем вырăнне тăмалла, çĕнтерӳ ячĕпе ĕçлемелле! Фашистсене хăваласа янă хыççăн кашнинченех ыйтаççĕ акă: вăрçă вăхăтĕнче эс мĕн тунă? Çĕнтерӳ валли мĕн панă? Куна мана пирĕн директор, Василий Дмитриевич ăнлантарса пачĕ. Вăл шутсăр ăслă, тата çав тери кăмăллă çын, граждан вăрçинчен аманса таврăннăскер...

Сережăпа Ваççа мана питех те тинкерсе итлесе ларчĕç. Манăн „агитаци“ усăллă пулни сисĕнме пуçларĕ.

— Çапла, тусăмсем, — терĕм эпĕ юлашкинчен, — аннӳ килĕшет пулсан, эсир вара ыран ирхине, саккăр тĕлнелле, типографине пырăр, эпĕ сире тӳрех директор патне илсе кайăп та, пĕтĕмпех калаçса татăлăпăр...

— Юрĕ, пырăпăр, — тесе юлчĕç тăвансем.

Хама директор хушнă ĕçе ăнăçлăнах тума пултарнăшăн савăнса, эпĕ килелле сиккелесе, шăхăркаласа çеç пытăм.

*
* *

Ирхине эпĕ хытă пăшăрхантăм: пыраççĕ-ши кусем, çук-ши? Амăшĕн кăмăлне çавăрма пултарчĕç-ши, е çук-ши?

Эпĕ килтен çиччĕрех тухса кайма хатĕрленнине кура, анне манран: ăçта пит васкатăн паян?—тесе ыйтрĕ.

— Ĕç пур-ха, часрах çитмелле, — терĕм те эпĕ, вăшт кăна тухса шурăм. Çул тăршшипех пуçран пĕр шухăш тухмарĕ: „Пыраççĕ-ши, пымаççĕ-ши?..“ Пымасан, Василий Дмитриевич умĕнче аван мар пулать-çке. Вăт, тейĕ, производствăна пулăшмашкăн пĕртен-пĕр ĕç хушрăм та, ăна та тăвайман!

— Çук, кусемпе ĕç тухмасан—эп урăххисене шыратăп, темле йывăр пулсан та—пурпĕрех тупатăп икĕ рабочи...

Анчах эпĕ ахалех пăшăрханнă иккен. Сережăпа Ваçça улталаман мана. Вĕсем амăшĕпе чиперех калаçса татăлнă та, сакăр сехет тĕлне тĕп-тĕрĕс çитрĕç типографи умне. Вĕсене чӳрече витĕр курсассăнах, эп машинăна чарса лартса цехран урама сиксе тухрăм. Хĕпĕртенипе иккĕшне те ытала-ытала чăмăртарăм та, вĕсене часрах Василий Дмитриевич патне илсе кайрăм.

— Акă вĕсем, хайхи манăн туссем! Килĕшрĕç, килчĕç!—тесе пĕлтертĕм ăна хавассăн.

— Аван, пит аван, çамрăк тусăмсем, — терĕ директор, тăвансем çине ăшшăн пăхса.—Хапăл тусах йышăнăпăр сире... Миçешер çулта-ха эсир?

— Иксĕмĕр те вунтăваттăра,—ответ пачĕ Сережа, çемçен кулса.

— О-о, — терĕ Василий Дмитриевич, — хăвăр çула кура мар маттур иккен эсир! Сире эп аслăрах тесе... Аçăр ăçта-ха сирĕн?

— Вăрçăра аманнă та, халь госпитальре выртать.

— Аха, апла эсир герой ывăлĕсем? Ку та пит аван. Производствăра аçăр пекех паттăр пулса ĕçлессе шанатăп эппин...

Директор капла калани Сережăпа Ваççана кăшт иментерчĕ. Ăна сиссе, Василий Дмитриевич вĕсене çурăмĕсенчен лăпкаса илчĕ.

— Ничево, ничево, ачамушкăсем, часах хăнăхатăр акă. Эп çынни çавăн йышши—мухтама та, кирлĕ пулсан хăтăрма та юрататăп...

Эпир тăватсăмăр та цеха кайрăмăр. Василий Дмитриевич Сережăпа Ваççана хайхи Матвей Матвеич патне илсе пычĕ.

— Татах пополнени килчĕ, начальник,—терĕ

вăл. (Матвей Матвеич печатнăй цех начальникĕччĕ).—Вĕрентес пулать...

— Мĕнех вара, вĕрентĕпĕр, пирĕн ĕçĕ çавă!— Ваççапа Сережа çине тинкерсе пăхрĕ старик.

Çавăнтах ачасене вĕсен мĕн тумалли çинчен калама тытăнчĕ. Вăл ăнлантарнисене тăвансем пысăк интереспа итлерĕç, хăйсем ыйтса пĕлме тапратрĕç.

— Э-э, сиртен тулкки пулать!—терĕ вара Матвей Матвеич.—А эс,—пуçĕпе ман еннелле сулчĕ вăл,—тăтăшах пулăшса пыр вĕсене. Эсĕ вĕт пирĕн кадровăй рабочи ĕнтĕ, пĕр уйăх ĕçлетĕн—пĕчĕк стаж мар ку!

Цехрисем пурте ахăлтатсах кулса ячĕç. Эпĕ хам та тӳсеймерĕм—вăл шӳт тунине пула кулса ятăм:

— Есть, Матвей Матвеич!

* * *

Шкулта та лайăх вĕреннĕскерсем, Сережăпа Ваççа кунта та ĕçе пит хăвăрт хăнăхса пычĕç. Тепĕр вунă кунтан Сережа ман пекех „накладчик“ пулса тăчĕ, Ваççи „американка“ текен машина çинче типографире темиçе çул ĕçленĕ квалификациллĕ рабочи нормине тултарса пыракан пулчĕ.

Василий Дмитриевич, цеха кĕрсен, никам патне пыриччен малтан пирĕн пата пырагчĕ.

— Салам, çамрăк рабочи класс! Ну, епле çĕмĕрттеретĕр? Сывлăхсем мĕнле, заданисем епле тулса пыраççĕ?

— Тавтапуç, нихăш енчен те аптрамастпăр-ха, пурте йĕркеллĕ,—тесе ответ параттăмăр эпир ăна.

— Ну, ну, пăхăпăр, курăпăр,—тетчĕ те вара вăл, пирĕн ĕçе пăхма тытăнатчĕ. Ĕçĕ чăнах та аван пулнă пулсан, çурăмран лăпкаса е пуçран

ачашласа илетчĕ, пĕр-пĕр кулăш каласа култаратчĕ, анчах та брак таврашĕ асăрхасан (калăпăр, темиçе листа чалăш çапăннă пултăр)—намăслантарма тытăнатчĕ.

— Ку мĕнле фокус тата? Кам ирĕк пачĕ сана кун пек брак тума? Эсĕ, ăслă пуç, шутласа пăхха: снарядсем тăвакан заводсенче те çавăн пек юрăхсăр продукци тума тытăнсан—мĕн пулса тухать? Пысăк снаряд пĕр фашиста та вĕлерейместь вĕт, э? Кама кирлĕ кун пек ĕç? Кама усăллă? Тăшмана çеç усăллă эпир хальхи вăхăтра начар ĕçлени,—акă мĕн! Тылра та фронтри пекех ĕçлемелле!

Вăл çапла ăс пама тытăнсан, ниста кайса кĕме çукчĕ вара. Ху айăплă та—хирĕç нимĕн те калаймастăн, çĕрелле пăхса кăна тăратăн.

Çавăн пекки хыççăн эпир тата хытăрах тăрăшма тытăнаттăмăр. Ĕçе епле пулсан та тата авантарах, тата тĕплĕрех тăвас килекен пулатчĕ.

Çапах та, хăш чухне çавнашкал хăтăркалатчĕ пулсан та, Василий Дмитриевич хăй пит юрататчĕ пире, эпир ăна кашни кунах, кашни утăмрах сисеттĕмĕр. Яланах вăл эпир мĕнле пурăнни çинчен, килтисем çинчен ыйтса пĕлетчĕ. Пĕрре, Сережăсен амăшĕ хытах чирлеме тытăнсан, ун патне хăй кайса пăхнă, унтан типографи лашине кӳлсе хăй тухтăр илсе пынă. Тепринче тата пире виçĕ лав вутă илсе пырса партарчĕ.

— Сире пулăшмасан юрамасть, мĕншĕн тесен сирĕн аçусем пирĕншĕн фронтра юн юхтараççĕ,— тетчĕ вăл хăйне тав тусан.

Ну, эпир те вара пур вăя хурса, тăрăшса ĕçлеттĕмĕр. Кунран-кун аванланса пыратчĕ типографири ĕç. Пĕр шутласан, пирĕн савăнмалла кăначчĕ.

Чувашская Республиканская библиотека им. М. Горького

* * *

Анчах та вăл кунсенче савăнма çукчĕ çав...

Фронтран килекен хыпарсем кунран-кун хăрушланчĕç. Фронт пирĕн пĕчĕк хула патнеллех куçса пычĕ. Эвакуированнăйсен обозĕсем кунĕн-çĕрĕн, татти-сыпписĕр хĕвелтухăçнелле, Мускав еннелле тăсăлатчĕç. Пирĕн хуларан та нумайăшĕ тухса кайма пуçларĕç. Пур çĕрте те—килте те, ĕçре те, урамра та—фашистсем кунталлах çывхарса килни çинчен, хăрушă мар вырăнсене куçса кайма кирли çинчен ытларах та ытларах калаçрĕç.

Манăн анне те темиçе хутчен сăмахласа илчĕ ун пирки.

— Малашне те ун пекех пулсан, пирĕннисем тăшмана чараймасан, эпир те çынсем хыççăн каятпăр пуль...

— Ăçта кайăпăр, анне?—ыйтрĕ Коля шăллăм.

— Вăрçă çук çĕре...

— Халлĕхе кунта та вăрçă çук-ха вĕт?

— Çук та, пулма пултарать çав... Фашистсем кунтан çĕр те çирĕм çухрăмра кăна, теççĕ.

— Унта, ют çĕрте, епле пурăнăпăр-ха эпир?

— Ĕçлĕпĕр, кунти пекех ĕçлесе пурăнăпăр. Совет çĕрĕнче пур çын валли те ĕç тупăнать вăл... Никам та выçса вилмест.

— А эпир кунтан тухса кайсан, атте пире тупаймасть вĕт кайран? Ăна пуçĕпех çухататпăр?

— Ан хăра, ачам, вăрçă пĕтсен пурте пĕрпĕрне шыраса тупĕç...

Пирĕн директор та темле улшăнма пуçларĕ.

Хытă пăшăрханчĕ пулмалла вăл. Çынна палăртасшăн марччĕ вăл ăна, анчах та эпир аванах сисеттĕмĕр: рабочисене ытларах васкатма, тепĕр чух вĕсем çине кăшкăркалама та пуçларĕ, темшĕн типографи патне темиçе лав чус-хăма турт-

тарса пырса, плотниксене пысăк ещĕксем тутарма тытăнчĕ, хăй те вĕсемпе пĕрле ĕçлерĕ. Малтанах эпир ку мĕне пĕлтернине чухласа илеймерĕмĕр, анчах темиçе кунтан тахăшĕн сăмах тухрĕ:

— Пирĕн директор типографие инçетри тыла ăсатма хатĕрленет...

— Эпир ăçта каятпăр вара?

— Тăват еннелле...

Çапах та вăл цеха кĕрсен пире яланах хаваслантарма тăрăшатчĕ, кулкаласа та, шӳт туса та илетчĕ.

— Ничево, ничево, ачамушкăсем, пирĕн паттăрсем фрицсене часах каялла хӳтерсе яраççĕ акă. Гитлер хăйĕн бандичĕсене Берлиналла тарнă чух ура тупанĕсене сĕрме çу пит нумай ярса панă, тет ĕнтĕ...

Анчах радио çаплах ырă мар хыпарсем илсе килетчĕ çав.

Пĕр ирхине Василий Дмитриевич пирĕн цеха çав тери васкаса пырса кĕчĕ. Ун çине пăхсанах эпир темле ырă мар ĕç пулнине сисрĕмĕр.

— Нимĕçсем пирĕн хуларан çитмĕл километрта çеç, юлташсем,—терĕ вăл кăштах чĕтрекен сасăпа.—Кам пĕлет, тен ик-виç кунтан пирĕн тăван хулана та çитĕç. Лăпкă пулăр, юлташсем... Пирĕн хамăрăн типографие çăлас пулать. Пĕр машин та, пĕр литера* та фашистсен аллине ан лектĕр. Эпĕ типографин пĕтĕм пурлăхне тыла ăсатасшăнччĕ, анчах та халь кая юлтăмăр ĕнтĕ, вакунсем çитмеççĕ... Çавăнпа та пурлăха ăçта кирлĕ—унта пытарас пулать... Тăшман кунта нумай тытăнса тăрас çук, ăна пурĕпĕр хăваласа ярăпăр, каллех малтанхи пек ĕçлеме пуçлăпăр. Машинсене пурне те упрас пулать. Ăнланатăр-и?

---

* *Литера*—саспалли.

— Ăнланатпăр,—терĕç рабочисем пĕр сасăпах, анчах пит те салхуллăн.

— Нихçан та шутламан, шутлама та пултарайман кун пек пурнăç килсе тухасса,—хаштах сывласа илчĕ Матвей Матвеич.—Шуйттан Гитлерĕ!.. Мăйкăçа лекетĕн те-ха, унччен... Эх!

Вăл чышкине чăмăртаса сулчĕ.

— Мăн çул çинчи бандит! Пурĕпĕрех çакланатăн пирĕн алла!

Василий Дмитриевич кăтартнă тăрăх, эпир пурте ĕçе тытăнтăмăр. Пичетлекен машинăсен чи кирлĕ пайĕсене кăларса илсе, шрифтсене пĕр çĕре пухса, типографи хыçĕнчи пахчана шăтăксем алтса пытартăмăр, çиелтен ним палăрми туса шăлса лартрăмăр. Кирлĕ мар хутсене çунтарса ятăмăр, лайăххисене подвалăн чи тĕттĕм кĕтесне кĕртсе хурса, çиелтен тĕрлĕ ăпăр-тапăр купаларăмăр...

Анчах „американка" текен пĕр пĕчĕк машинăна тата темиçе кассăри вĕтĕ çĕнĕ шрифта Василий Дмитриевич пытарттармарĕ.

— Кирлĕ кунта кирлĕ пулĕ-ха,—терĕ вăл.—Кусене эпир çĕр айне чикмĕпĕр. Кусене эпир урăх çĕре пытарăпăр... Ăнланатăр-и?

— Ăнланатпăр,—терĕç рабочисем каллех.

Киле эпĕ питĕ салхуллăн таврăнтăм. Хамăр тĕле çитсен, сасартăк инçетре тупăсем хаяр аслати пек кĕмсĕртетнĕ сасă хăлхана кĕрсе кайрĕ. Юриех чарăнса тăрса итлерĕм. Кăшт тăхтасан тупăсем тата вăйлăрах кĕмсĕртетрĕç.

— Килеççĕ вĕт, ирсĕрсем...

Чĕре тӳсмелле мар ыратса кайрĕ.

— Мĕн пулĕ-ши малашне?..

Алăкран кухньăна кĕрсе тăрсанах эпĕ малти пӳлĕмре анне сасăпах макăрнине илтрĕм. Мĕн пулнине пĕлес тесе, часрах шалалла чупса кĕтĕм.

Анне эпир Кольăпа иксĕмĕр çывăракан мăн койка патне ларнă та, çав тери хурланса йĕрет. Койки çинче Коля шăллăм йывăррăн сывласа выртать.

— Мĕн пулнă капла?

— Темскер, тăрук чирлесе ӳкнĕ вăл, — терĕ анне куççулĕ витĕр. — Эпĕ заводран таврăннă çĕре ахлатса кăна выртать... Ыран, тен, заводăн юлашки машинĕсемпе те пулин сире кунтан илсе тухса кайма пулать-и, тенĕччĕ. Директор мана ун çинчен хăй патне чĕнсех каларĕ: вырăн пулать, сана ачусемпех пыма хушатăп, терĕ. Анчах халь пулмарĕ ĕнтĕ... Ăçта илсе тухатăн ăна, чирлĕскере?

Вăл каллех йĕме тытăнчĕ.

— Неуштă фашистсен чурисем пулма тӳр килет-ши пире?! Кун çинчен аçу пĕлсен, чĕри çурăлсах каfive ĕнтĕ унăн...

Эпĕ анненe лăплантарма тăрăшрăм.

— Ытлашши ан хуйхăр-ха, тен, ĕçсем майлашĕç епле те пулсан... Эпир кăна мар вĕт, халăхпа пĕрле...

— Ох, темле-çке ĕнтĕ, темле пулать...

Кольăн температурине виçсе пăхрăмăр—хĕрĕхе кăшт кăна çитеймен. Хамăр килте çук чух таçта шăннă пулмалла çав.

— Тухтăр патне кайса килем-и?—ыйтрăм аннерен.

— Каç пулчĕ вĕт, кама тупатăн хальхи вăхăтра?—терĕ вăл.—Çитменнине, хулара пĕр тухтăр та юлман пулĕ...

Çапах та, хăш тухтăрне те пулин тупса килĕп-и тесе, урама сиксе тухрăм.

Тĕттĕм. Ниçта та пĕр çутă та курăнмасть. Сасхура та çук, пĕтĕм хула çĕр çумне йăпшăнса ларнăн туйăнать. Вокзал патĕнче кăна паровозсем салхуллăн, чуна ыраттармалла кăшкăртаççĕ.

Сивĕ, шăмма пырса тивекен çил вĕрет, ăна пула телефон провочĕсем хурлăхлăн юрлаççĕ...

Мана тăруках хăрушă пулса кайрĕ.

Урам тăрăх утса темиçе кил тĕлĕпе иртсен чарăнса тăтăм. Аçта, кам патне каяс-ха çак сивĕ те тĕттĕм каçхине?

Пĕр-ик минут пулĕ тăтăм çапла иккĕленсе.

Сасартăк хĕвеланăç енчен хăлхана темскерле йывăррăн ӳленĕ сасă пырса кĕчĕ. Малтанах ку мĕнне уйăрса илеймерĕм, анчах вăл сасă çывхарнăçемĕн çывхарса килчĕ те—ăнлантăм: тикĕт пек хура пĕлĕтре самолётсем вĕçеççĕ... Тĕрĕс, тĕрĕс: самолётсемех. Çавсен моторĕсен шавĕ ку. Анчах—камăн самолёчĕсем? Пирĕн-и? Тăшманăн-и?..

Мана çавăнтах фашистсен самолёчĕсем пирĕн мирлĕ хуласемпе ялсем çине тискеррĕн бомбăсем тăкни çинчен илтнисем аса килчĕç. Тата хăрушăрах пулса кайрĕ...

Енчен ку самолётсем чăнах та фашистсен пулсан, вĕсем халех бомбăсем тăкма тапратсан?..

Моторсен кĕрлевĕ ку хушăра тата çывăхарах илтĕнме пуçларĕ. Акă, вăл инçе те мар ĕнтĕ, пуç тăрĕнчех илтĕнет. Хĕллехи выçă кашкăрсен кĕтĕвĕ ӳленĕ пек туйăнать вĕсен сасси... Ирĕксĕрех çӳлелле пăхатăп, анчах нимĕн те курмастăп.

Чĕре кăкăртан сиксе тухас пек тапать. Эпĕ пĕрре пĕлĕт çинелле, тепре таврари тĕттĕмлĕхе пăхса илетĕп те, пур вăя пухса килелле чупатăп. Часрах, часрах аннепе Коля патне çитес, вĕсене пĕлтерес...

Сасартăк сывлăшра темскер вăраммăн, çинçен шăхăрса ячĕ:

— Жи-у-уу...—Тепĕр самантран вокзал енчен çавтери вăйлă взрыв илтĕнчĕ. Шăтăртатрĕ, кĕмсĕртетрĕ... Пĕтĕм хула шартах сиксе, çӳçенсе илчĕ пулас.

Эпĕ, антăхса каяс пек хашкаса, çенĕкрен ыткăнса кĕтĕм çеç—вокзал енче пĕр харăс темиçе бомба çурăлчĕ. Пирĕн çурт сивчир тытнă çын пек чĕтренчĕ, кухньăри чӳрече кантăкĕсем чăнкăртатса сирпĕнсе тухрĕç.

— Анне! Анне!..

Эпир унпа малти пӳлĕме кĕмелли алăкра тĕл пултăмăр. Вăл ĕнтĕ чирлĕ Кольăна çĕклесе туллла тухма тытăннă-мĕн. Хăраса ӳкнипе хăй аран сывлать:

— Атя, ывăлăм, часрах... ăçта та пулин...

— Нӳхрепе!—тесе кăшкăртăм эпĕ.

Крыльца çине тухсанах вокзал енчен пушар ялкăшни курăнса кайрĕ. Çав тери вăйлăн, шартлатса, палкаса çунать! Тата хытăрах хăраса кайрăмăр эпир. Вилĕм пирĕн хулана килсе кĕчĕ!..

Мĕн хал çитнĕ таран васкаса, тĕттĕм те сивĕ нӳхрепе антăмăр.

— Ах, мĕн те пулин сармалли илсе килмеллеччĕ-çке,—терĕ анне, йынăшакан Кольăна халь те аллинчех тытса тăрса.—Татах шăнтсан, вĕлерсех пăрахăпăр ăна капла...

Эпĕ пĕр сăмахсăрах тепĕр хут пӳрте чупса кайрăм та, одеялсем, тумтирсем сĕтĕрсе пырса, нӳхрепе çӳлтен аялалла пăрахрăм.

— Çитет-и, е тата илсе килес-и мĕн те пулин?—тесе ыйтрăм аннерен.

— Çитĕ, ачам, ан часрах, тем курмалла пулĕ тата,—терĕ вăл мана.

Пĕлнĕ пекех каларĕ вăл кăна. Эпĕ пусма тăрăх нӳхреп тĕпне анса та çитейменччĕ—таçта, çывăхрах йывăр бомба ӳкрĕ. Нӳхреп стенисем те чĕтренсе илчĕç, чулсем хушшипе шăпăрах тăпра тăкăнчĕ. Анне кăшкăрсах макăрса ячĕ. Эпĕ те аран тӳссе тăтăм. Коля çаплах йывăррăн сывласа йынăшса выртрĕ.

* * *

Çав кунах, ир енне, нимĕçсем пирĕн хуларан пĕр 3—4 километртра десант антарнă пулнă. Вĕсем чугун çула та, шоссесене те татнă. Эпир вăл кун хуларан тухса хĕвелтухăçнелле кайма тăнă пулсан та—кайма пултарайман ĕнтĕ...

Тепĕр кунне пирĕн пĕчĕк хулана фашистсен хура тискер танкĕсем гусеницисемпе хаяррăн чăнкăртатса пырса кĕчĕç. Эпир фашистсен пусмăрне лекрĕмĕр.

Ку октябрь уйăхĕн юлашки кунĕсенче пулчĕ.

* * *

Çакăнтан вара пирĕн пурнăç мĕнле хăрушла пулса кайни, эпир мĕн-мĕн курни, тӳсни çинчен виçĕ кун та виçĕ каç пĕр чарăнмасăр каласа парас пулать. Сăмах та çитес çук.

Чăтма çук хурлăх пусса илчĕ пире...

Малтанах эпир ниçта тухмасăр, килте питĕрĕнсе лартăмăр. Унтан, пĕр ирхине, пирĕн пата пилĕк фрицпа пĕр вырăс—полицейски—пырса кил таврашĕнче мĕн пуррине кутăн-пуçăн çавăрттарса ухтарчĕç. Темскер шырарĕç вĕсем—пĕлместĕп, пире вырăнтан та хусканма хушмарĕç те, эпир вĕсем пирĕн чи лайăх тумтирсене, одеялсене, атă-пушмаксене çĕклесе тухса кайни çине чĕтресе пăхса ларса юлтăмăр.

— Ним те шел мар, хамăра ан асаплантарччăр кăна... Пуринчен ытла çавăнтан хăратăп эпĕ,—терĕ анне, вĕсем тухса кайсан.—Хĕрлĕ Çар каялла киличчен епле те пулсан пуçăмăрсене упраса усрасчĕ...

— Хĕрлĕ Çар вуçех тавăрăнмасан тата?—вăйсăр саспа ыйтрĕ кровать çинче выртакан чирлĕ Коля.

Анне ун çине çилĕпе пăхрĕ.

— Ун пек шухăшлама та ан хăй эсĕ!—терĕ вăл çирĕппĕн.—Пулма пултараймасть ун пек! Хĕрлĕ Çар пире çăлатех! Гитлер хурахĕсене кунтан пурĕпĕр хăваласа ярасçĕ. Нумай тытăнса тăраймасçĕ вĕсем кунта...

Анне эпир фашистсен пусмăрĕнчен хăтăласса çав тери çирĕппĕн, пĕтĕм чĕререн ĕненни мана пит те кăмăла кайрĕ. Халь çеç вĕсенчен вилес пек хăраса, çав тери пăлханса ирттернĕ пулин те, анне сăмахĕсем хыççăн темле тăруках лăплантăм эпĕ, хамăн шăмшака вăй та хутшăннă пек туйăнчĕ мана.

— Паллах, анне тĕрĕс калать. Вăхăтлăха çеç ку. Унтан каллех ирĕклĕ пулатпăр. Хĕрлĕ Çар тăшмансене çапса аркатать те, малтанхи пекех телейлĕ пурнăçпа пурăнма пуçлатпăр...

Тепĕр кунне манăн урама тухса курас килчĕ. Нимĕçсем килсе кĕнĕренпе эпĕ хамăрăн килхушшинчен пĕрре те тухманччĕ. Мĕн пулса иртет-ши хулара?

— Каясси—кай та, анчах нумай ан çӳре,—тесе асăрхаттарчĕ мана анне.—Атту пăшăрханатăп эпĕ. Кам пĕлет, тем пулма пултарать кучухне...

— Юрĕ, кăшт çеç куркаласа çӳрĕп,—сăмах патăм ăна.

Чăн малтан мана урамри пур хӳмесем çумне те темĕн пысăкăш хут листисем çыпăçтарса тултарни тĕлĕнтерчĕ. Кашни утăмра тенĕ пекех приказ та пĕлтерӳ, пĕлтерӳ те приказ... Пурте тата „юрамасть“, „уншăн персе вĕлересçĕ“, „куншăн çакасçĕ“, тенĕ сăмахсемпе вĕçленесçĕ.

...Каçхине 9 сехет хыççăн урама тухма юрамасть. Патруль курсан—асăрхаттармасăрах персе пăрахать.

...Хула хыҫне комендатурăран пропуск илмесĕр тухма юрамасть. Куншăн ҫакаҫҫĕ.

...Кам та кам партизансемпе ҫыхăнни е вĕсене пулăшни палăрать—ăна ҫакаҫҫĕ, унăн пĕтĕм пурлăхне туртса илеҫҫĕ.

Йĕркипех, йĕркипех ҫавăн пек!

Уйрăммăнах эпĕ сăрласа тунă пĕр плакат умĕнче чарăнса тăтăм. Нимĕҫсен темĕн пысăкăш танкĕ пирĕн красноармееца таптать. Аяла шултра саспаллисемпе ҫырнă: „Вырăс ҫыннисем! Германи ҫарĕ Хĕрлĕ Ҫара пĕтĕмпех аркатрĕ. Сирĕн текех нимĕн ҫине те шанмалли ҫук. Пире хирĕҫ тăни усăсăр. Эпир хушнисене тĕп-тĕрĕс туса пырăр. Вара сирĕн пурнăҫ йĕркеллех пырĕ!“

Ку плакат ҫине пăхса, ăна вуласа тухнă хыҫҫăн манăн ҫамка та тарласа кайрĕ, чĕре вăркама тытăнчĕ. Шăлсем хăйсем тĕллĕнех шатăртатса илчĕҫ...

— Суятăр, сволочьсем!.. Ĕмĕрте те пулма пултараймасть ун пек! Хĕрлĕ Ҫар та пĕтмен, пирĕн шанчăк та пĕтес ҫук... Кăтартĕ-ха вăл сире, йытăсене! Тăхтăр пăртак...

Текех пĕр приказ умĕнче те чарăнса тăмарăм, пĕр плакачĕ ҫине те ҫавăрăнса пăхмарăм. Пуҫа чикрĕм те, ҫилле шăнараймасăр, малалла утрăм.

Пĕр-икĕ квартал пек кайсан, эпĕ тăруках такамсем ҫуйăхнине, кăшкăрнине илтрĕм. Хăлхана темле ют сăмахсем кĕрсе кайрĕҫ:

— Шнель! Руссиш зобак! Убивай тебя тут!..

Тăпах чарăнса тăтăм. Малалла, йĕри-тавралла пăхрăм. Никамах та курăнмарĕ. Унччен те пулмарĕ—малти такăрлăкран эпĕ пыракан урама вунă-вуникĕ ҫын тухрĕҫ. Куҫсем чарăлсах кайрĕҫ манăн. Малта—автомачĕсене мăйран ҫакса янă икĕ фриц утаҫҫĕ, вĕсем хыҫҫăн—пирĕн вырăс ҫыннисем, унтан каллех нимĕҫсем, хĕҫ пек шты-

кӗсемпе вӗсене ҫурӑмӗсенчен кӗҫ-вӗҫ чиксе пӑрахас пек тӗллесе пыраҫҫӗ.

Чӗре ҫӳҫенсе, пӑчӑртанса илчӗ.

— Ӑҫта илсе каяҫҫӗ-ши? Вӗлерме мар-ши? Ҫыннисем камсем-ши?... Эх, мӗншӗн алӑра пӑшал ҫук-ши!.. Пӗрре малти фрицӗсене пересчӗ те, тепре кайрисене, вара хамӑр ҫынсене пурне те тартасчӗ!..

Сасартӑк арестленисенчен пӗри ӳкрӗ. Кайри пӗр фашисчӗ ӑна тӳрех атӑ пуҫӗпе ҫурӑмӗнчен тапрӗ.

— Вставайт, звинння! Стреляйт тебя!

Ӳкни ура ҫине тӑма пикенчӗ, анчах каллех ӳкрӗ. Конвоир винтовкине штыкӗпе ҫӗрелле туса ҫӗклерӗ те, ҫав ҫынна прикладпа ҫапрӗ. Леш йынӑшса ярса, аран-аран тӑркаларӗ.

Пӗтрӗ пуҫ! Манӑн куҫсем те хуралса килчӗҫ... Вӑл ҫын—пирӗн типографи директорӗ, Василий Дмитриевич пулнӑ! Ури уксах пирки ыттисемпе пӗр тан утайман вӑл, такӑна-такӑна ӳкнӗ, ӑна уншӑн хӑрушла хӗнесе пынӑ...

Хама-хам астумарӑм пулас вара. Арестленисем патне ыткӑнтӑм та:

— Василий Дмитриевич!—тесе кӑшкӑрса ятӑм ухмаха ернӗ ҫын пек.

Хӑйне ятпа чӗннине илтсен, вӑл самантлӑха каялла ҫаврӑнса пӑхрӗ те, мана палласа аллипе сулчӗ. Анчах ҫав самантрах пӗр конвоирӗ ӑна ҫурӑмӗнчен чышрӗ, тепри мана винтовкипе юнарӗ.

— Пошель!..

Эпӗ юпа пек хытса, ним тума пӗлмесӗр тӑрса юлтӑм...

* * *

Кайран вара хулари пасар площадьне темле ҫитсе тухнӑ эпӗ, ҫавна ниепле те астӑваймастӑп.

Василий Дмитриевича фашистсем хĕне-хĕне тытса кайнине курсан, вăйлă сĕрĕм тивнĕ çын пекех утнă пулмалла çав эпĕ урам тăрăх.

Площаде тухнă чух такам хыçалтан: Эй, эй!— тесе кăшкăрнипе çеç сасартăк тăна кĕрсе каялла çавăрăнса пăхрăм. Мана чутах пĕр чаплă хура лаша кӳлнĕ çуна таптаса каятчĕ,—аран çеç пăрăнса юлма ĕлкĕртĕм. Анчах ку тем пекех хăвăрт пулса иртнĕ пулин те, эпĕ çуна çинче икĕ нимĕçпе пĕрле пирĕн хулари сехет магазинĕн директорĕ пулнă ылттăн куçлăхлă кӳпшек этем ларса пынине асăрхаса юлтăм. Сăнĕ пĕртте хурлăхлă марччĕ вара унăн, çăварне пысăк пирус хыпнăччĕ.

— Сутăннă эппин ку йытă,—шухăшларăм эпĕ,— фашистсем майлă пулса ларнă... Пирĕннисем каялла таврăнсан каçармĕç те-ха ăна куншăн...

Акă эпĕ площаде тухрăм. Пуш-пушах. Вăрçăччен кунта кулленех шавлă суту-илӳ пулса ыратчĕ, иртен пуçласа каçченех халăх кĕшĕлтететчĕ. Халь никам та, пĕр чун та çук. Хитре сенкер киосксене те такамсем çĕмĕрме пуçланă—вутă тума пуль ĕнтĕ. Сивĕ вĕт, ноябрь уйăхĕ çитрĕ... Анчах ку... Ку мĕн? Пĕтрĕ пуç! Площадь варринче, киосксем ларса тухнă тăваткăлта—такан тăрать, виселица. Икĕ çӳлĕ юпа та—урлă кашта... Эпĕ ку таранччен такансене нихçан та курманччĕ, тахçан темле истори кĕнекисем çинче çеç курнăччĕ, çавăнпа та, хам тепĕр хут хăраса кайрăм пулин те, ун çывăхнерех пытăм. Чĕре каллех чарусăр тапма пуçларĕ хамăн...

Тĕрĕс, такан. Ятарласа площадь варрине, халăх курмалла çĕре туса лартнă такан. Урлă каштинчен икĕ çын çакăнса тăраççĕ. Пĕри—хĕрлĕрех сухаллă арçын, 40—45 çулхискер пулĕ, теприçамрăк кăна хĕр, пирĕн аппа евĕрлĕскер: сар

çӳçлĕ, кăшт каçăртарах сăмсаллăскер... Камсем-ши вĕсем?.. Мĕншĕн çакнă вĕсене? Паллах, тăшмансене, фашистсене, Гитлерăн хурахĕсене хирĕç тăнăшăн. Урăх мĕншĕн пултăр тата? Хăйсене майлă пулнисене çакас çук ĕнтĕ вĕсем! Ав, сехет магазинĕн директорне хăйсемпе пĕрле чаплă лашапах илсе çӳреççĕ!

Чун кӳтсе çитнипе манăн куççульсем шăпăртатса анчĕç. Эпĕ часрах киосксем хушшинчен тухрăм та килелле утрăм. Çитет, çитет паян кун чухлĕ хăрушă япаласене курса çӳренипе! Киле çитес те—пĕтĕмпех аннене каласа парас. Вăл та пĕлтĕр фашистсем пирĕн хулара мĕнле тискер ĕçсем тунине. Вĕсем кун пек хăрушла ĕçсене пирĕн хулара çеç мар, хăйсем йышăнса илнĕ ытти пур вырăнсенче те тăваççĕ-çке. Çавăнпа килнĕ те вĕсем пирĕн çĕр çине...

Хамăр урам патнелле çитнĕ чух эпĕ сасартăк Сережăпа Ваçça Авдеевсем çинчен аса илтĕм те, манăн вĕсем патне кĕрсе тухас килсе кайрĕ.

— Мĕнле пурăнаççĕ-ши? Типографире ĕçлеме пăрахнăранпа та курман... Василий Дмитриевич çинчен каласа парас, тен, пĕлмеççĕ. Ăна вĕсем те хисеплеççĕ вĕт...

Кĕтĕм. Вĕсем, паллах, эп пынăшăн калама та çук савăнса кайрĕç.

— Ма хальччен пĕрре те килмерĕн, мĕншĕн манса кайрăн, сана çав тери курас килекен пулчĕ,—теççĕ.

— Эсир хăвăр та пымарăр-çке ман пата, эпĕ ăçта пурăннине пĕлетĕр вĕт? — терĕм кусене хирĕç.

— Эпир ниçтах та тухса çӳремен çав...—теççĕ.

— Ну, эпĕ те çавăн пекех, пĕрмай килте ларса пурăнтăм, паян пуçласа тухрăм,—терĕм.

Унтан, темле, пĕр хушă сăмах тупăнмарĕ пирĕн.

Сережа хăйсен ҫывăрмалли пӳлĕмĕ еннелле пăхса илсе, тарăнăн сывласа ячĕ.

— Пирĕн анне чутах вилсе каятчĕ...

— Чирлерĕ-и?

— Ҫук... Комендатурăна чĕнсе допрос тунă хыҫҫăн. Унта ăна ним майсăр хĕнесе пĕтернĕ. Ăшчикне хускатнă пулмалла. Халĕ те вырăн ҫинчен тăраймасть.

— Мĕншĕн вара ăна аплах?

— Нимшĕн те мар. Атте пирки. Вăл Хĕрлĕ Ҫар командирĕ-ҫке пирĕн. Фашистсене хирĕҫ ҫапăҫать. Лешсем ăна таҫтан пĕлнĕ...

Сережа каллех ҫывăрмалли пӳлĕм алăкĕ еннелле пăхрĕ. Унтан, ситсă чаршав хыҫĕнчен, амăшĕ йынăшни илтĕнчĕ.

— Хăшĕ те пулин килĕр-ха...

Сережа тăванне пуҫĕпе сулчĕ. Ваҫҫа амăшĕ патне кĕрсе кайрĕ. Сережăпа иксĕмĕре те йывăр шухăшсем пусса илнипе, эпир пĕр вăхăт нимĕн те чĕнмерĕмĕр.

— Епле-ха,—терĕм эпĕ чылайран, ҫаплах Сережăсен амăшне комендатурăра хĕнени ҫинчен шухăшласа,—пирĕн атте те командир, анчах пирĕн аннене ниҫта та чĕнмен. Пĕрре пилĕкĕн пырса ҫаратса тухса кайрĕҫ те, урăх пыракан пулмарĕ-ха...

— Телей,—терĕ Сережа.—Вуҫех пымасан тата авантарахчĕ.

— Вăл тĕрĕс ĕнтĕ...

Майĕпе калаҫу урăххисем ҫине куҫрĕ. Сережа хулари хыпарсене манран ытларах пĕлет-мĕн. Ҫак кунсенче фашистсем икҫĕр ҫын ытла тытса хупнă иккен, вунпĕр ҫынна ҫакнă, нумайăшне персе пăрахнă. Площадьри такан ҫине ҫакнисем— ашшĕпе хĕрĕ пулнă, вĕсем патĕнче нимĕҫсем хĕҫпăшал тупнă. Эпĕ сехет магазинĕн директорĕ

фашистсемпе пĕрле çӳрени çинчен каласан, Сережа куçĕсене çиллессĕн ялкăштарса кăна илчĕ.

— Ара, ăна фрицсем бургомистр тунă вĕт!

— А мĕн вăл «бургомистр»?

— Ну, хула пуçлăхĕ... Çынсене пурне те çав тыттарать, тет. Пирĕн аннене те çавах тыттарнă ĕнтĕ. Допросра пулчĕ тет вăл. Ăна пирĕн çынсем халь фашистсенчен те ытларах кураймаççĕ. Фашистсем—тăшмансем, ютран килнĕ, а ку вĕт совет çынни тесе шутланнă, сутăнчăк!

— Хамăрăннисем килсен ăна „бургомистр" кăтартаççĕ акă,—терĕм эпĕ, Сережа пекех çилĕпе.

— Эпĕ хам пăвса пăрахăттăм ăна, ирĕк парсан,—сăмахсене шăл витĕр сăрхăнтарса кăларчĕ те Сережа, унăн куçĕсем труках шывланчĕç.

Кусем—кӳренӳ, тарăху куççулĕсем пулнă.

Кăшт тăрсан эпĕ вĕсем патĕнчен тухса, васкасах килелле утрăм. Паян курнисем, Сережăран илтнисем мана калама çук пăлхатса ячĕç. Пуç сĕрĕм тивнĕ пек кашларĕ. Анчах килте мана тата пысăкрах хуйхă кĕтнĕ: эпĕ хулара çӳренĕ хушăра пирĕн аннене нимĕçсем тытса кайнă. Пĕччен юлнă чирлĕ Коля, макăра-макăра татах вăйсăрланса, калаçмиех пулса çитнĕ.

— Мĕн тăвас пулать халь? Мĕн тăвас?—тесе ыйтрăм та хамран-хам, вырăн çине ӳпне ӳксе макăрса ятăм...

Тем вăхăт макăрнă эпĕ—пĕлместĕп ăна. Анчах ирччен те тăрайман вара, епле выртнă—çаплипех, хывăнмасăрах, çывăрса кайнă.

Ирхине мана Коля вăратрĕ.

— Юрка, çиес килет...

Эпĕ кухньăна тухса çимелли шырама тытăнтăм. Кăмакана уçса пăхрăм, сĕтеле, шкапа ухтартăм, анчах чугун тĕпне юлнă виçĕ сивĕ çĕрулмисĕр пуçне урăх нимĕн те тупаймарăм.

Çимеллисем пирĕн пĕтĕмпех пĕтсе çитнĕ иккен. Малашне мĕнле пурăнмалла-ши ĕнтĕ?

* * *

Виçĕ кун хушши вутра çуннă пек пурăнтăмăр. Анне пирки хуйхăрнипе чĕре хыпсах тухатчĕ çав. Фашистсем мĕн тунă-ши ăна? Чĕрĕ-ши вăл, е хальччен вĕлернĕ?.. Ним те паллă мар, никамран ыйтса пĕлмелли те çук...

Анчах виçĕ кунтан вăл таврăнчĕ. Хăвăрах ăнланмалла—пирĕншĕн ку нимрен те пысăк савăнăç пулчĕ. Эпир хамăр выçса çитнине те, сивĕ пӳртре шăнса кӳтнине те манса кайрăмăр...

Вăл урам алăкĕнчен кĕнине курсанах, эпĕ ăна хирĕç чупса тухса мăйĕнчен уртăнтăм.

— Килтĕн-и? Сывах-и эс?

— Сывах-ха, ывăлăм, сывах... — терĕ те вăл, сулăнса кайрĕ. — Чим-ха, пӳрте кĕрер... Коля епле?

Эпĕ ответ париччен, алăкран Коля пуçĕ курăнчĕ.

— Анне!..

Вăл та ыталаса илчĕ аннене. Анчах анне каллех сулăнса кайрĕ—çав тери вăйсăрланса çитнĕ иккен. Эпир ăна ик енчен тытса пукан çине лартрăмăр та, çине-çинех тĕпчеме тытăнтăмăр.

— Мĕн пирки тытса кайрĕç?

— Хĕнемерĕç-и?

— Епле кăларса ячĕç тата?

Сережăсен амăшĕ пекех, пирĕн аннене те атте Хĕрлĕ Çар командирĕ пулнă пирки тĕпченĕ-мĕн. Вăл ăçта, ун çинчен мĕн хыпар пур, килте пурăнмасть-и, партизансем патĕнче мар-и... Анне тĕрĕссипе каланă: темиçе уйăх хушши пĕр хыпар та çук, тенĕ. Нимĕçсем аннене ĕненесшĕн пулман, икĕ талăк пĕр тĕпренчĕк çăкăрсăр, пĕр тумлам

шывсăр шăршлă та йĕпе подвалта лартнă, унтан каллех чĕнсе тухса допрос тума тытăннă. Анне пурĕпĕрех малтанхи пекех каланă. Допрос тăваканни ăна темиçе хутчен те питĕнчен çупа-çупа янă, халех вĕлерсе пăрахассипе хăратнă. Анне парăнман: хуть перĕр, хуть çакăр, анчах эпĕ кунтан ытла нимĕн те калама пултараймастăп, тенĕ. Тепĕр кунне ăна гестапоран чышса кăларса янă...

— Эсир епле пурăнкаларăр кунта?—ыйтрĕ вăл пиртен, хăйĕн хăрушă калавне пĕтерсен.—Пуринчен ытла эпĕ хамшăн мар, сирĕншĕн хурланса пĕтрĕм çак виçĕ кун хушшинче.

— Чиперех пурăнтăмăр, аптрамарăмăр,—терĕм эпĕ юриех хавасланса. Ахаль те асапланса пĕтнĕ аннене кӳрентерес килмерĕ манăн.

— Мĕн çикелерĕр вара? Нимĕн те çукчĕ-çке...

— Юрка катка тĕпĕнчи çăнăха хырса çатма çинче пашалу пĕçерчĕ,—персе ячĕ Коля.—Тутлă пулчĕ.

Эпĕ кун çинчен аннене каласшăн та марччĕ, мĕншĕн тесен вăл пашалусем, пыра аннинчен ытла, çăвар маччине çыпăçса пĕтрĕç, çавăнпа та Коля çине кăмăлсăр пăхса илсе, хĕрелсе кайрăм. Анне куна сисрĕ те, мана çурăмран лăпкаса:

— Маттур, маттур,—терĕ.—Ун пек тума пĕлни те аван, ытла ним çимесĕр ларни мар. Анчах малашне темле пурăнăпăр ĕнтĕ. Йывăр пулать. Ой, йывăр пулать...

* * *

Питĕ йывăр пулчĕ çав...

Чăн малтан анне фашистсенчен ăнсăртран упранса юлнă аттен кĕрĕкне пасара илсе кайрĕ. Уншăн ăна çур пăт хывăхлă çăнăх панă. Унтан пĕр пăт çĕрулмилле стена çинчи сехете сутрăмăр. Кусене çисе ярсан, анне пĕр çĕклем кĕпе-йĕм,

тӳшек ҫиттисем кайса сутрӗ. Анчах ҫав пӗтӗм пурлӑхшӑн виҫӗ килограмм сӗлӗ ҫӑнӑхӗ ҫеҫ ҫӗклесе таврӑнчӗ...

Ҫитменнине тата вутӑ пӗтрӗ. Октябрь уявӗ кунӗсем иртсен тӳсмелле мар шартлама сивӗсем тапранчӗҫ, пирӗн килхушшинче пӗр пуленке те пулмарӗ. Выҫӑпа сивӗ хутӑш—ҫынна пушшех пӗтерет вӑл...

Ҫынсем вутта хула хыҫӗнчи вӑрмантан туртма пуҫларӗҫ. Эпир те Кольӑпа иксӗмӗр хӑмасенчен

ҫапкаласа ҫунашка пекки турӑмӑр та, темиҫе хутчен вӑрмантан вут-шанкӑ туртса килтӗмӗр. Анчах унта ҫӳреме те хӑрушӑ пулса тӑчӗ: партизансем тесе, вӑрмантан шанкӑ туртса тухакан икӗ ачана ӳсӗр фрицсем пенӗ-пӑрахнӑ. Ирӗксӗрех килти хӳмесене ҫунтарма тытӑнмалла пулчӗ.

Пуринчен ытла пире выҫлӑх аптратса ҫитерме пуҫларӗ. Пасарта ҫӑнӑха стакансемпе, ҫӗрулмине пӗчӗк чашкӑсемпе ҫеҫ сутма тытӑнчӗҫ. Тепӗр чух вӑл та пулмастчӗ. Хакӗсем вара—пырса та ан ҫулӑх! Пӗринче анне хӑйӗн пурҫӑн кӗпине сутса

та пĕр яшкалăх шăннă çĕрулми кăна илме пултарчĕ. Выçăпа вилесси куç умĕнчех курăнса тăчĕ. Вилекенсем те сахал марччĕ ĕнтĕ.

Çав вăхăтрах фашистсем тискерленнĕçемĕн тискерленсе пычĕç. Кашни кун хăрушăран хăрушă хыпарсем сарăлатчĕç халăх хушшинче. Тытса хупнă, персе пăрахнă, çакса вĕлернĕ... Пачах кĕтмен çĕртен, ним айăпсăр çынсене—хĕрарăм-и вăл, арçын-и, çамрăк-и, ватă-и—пурĕпĕр, килĕнчен тытса тухаççĕ те, таçта кайса чикеççĕ, кайран-малтан пĕр сас-хура та çук!

Хулари пурнăç пĕтĕмпех пăчланса ларчĕ. Çынсем хăйсене тĕрмене лартнă пек пурăнчĕç. Урама тухма, пĕр-пĕринпе тĕл пулса калаçма та хăракан пулса çитрĕç. Нимĕç салтакĕсем кăна шăннă урамсем тăрăх хăйсен тимĕр кĕлеллĕ аттисемпе кĕрслеттерсе утатчĕç. Вĕсен утти кашнинех çӳçентеретчĕ, хăрататчĕ, кĕтесселле йăпшăнтаратчĕ.

— Кам пĕлет, тен мана тытма килеççĕ?..

Кăштах пурăнсан, çывăхри вăрмансенче партизансем—„халăхшăн тавăракансем“ çӳрени çинчен, вĕсем фашистсене ăçта килнĕ унта тапăнни, тăшманăн поезчĕсене сиктерни çинчен калаçкалама пуçларĕç. Ку хыпарсем пурне те савăнтарчĕç, анчах кун çинчен халлĕхе питĕ вăрттăн, пĕр-пĕрин хушшинче çеç, никам илтмелле мар пăшăлтатса илетчĕç. Çапах та, вăл хыпарсем хулари çынсен чĕрисенчи шанчăка вăйланма çав тери пулăшрĕç.

Хĕрлĕ Çар лерен, партизансем ку енчен, пĕр харăс хăватлăн çапма тытăнсан...

Фашисчĕсем пирĕн хулара ĕмĕр-ĕмĕр пурăнас пекех вырнаçма тапратрĕç. Нумайăшĕсен Германирен арăмĕсем те килнĕ, терĕç. Чи лайăх çуртсене вĕсем йышăнса лартрĕç. Районри культура çурчĕ çине „нимĕç офицерĕсен клубĕ“ тесе çырса

çапрĕç. Алăкпа юнашар, стена çине, „вырăссен кĕме юрамасть“, тесе çырнăччĕ. Кунтан вара кашни каç музыка—нимĕçсен ирсĕр юррисем, ташă кĕввисем илтĕнетчĕç.

Кашни каç ташлатчĕç нимĕçсем. Кашни каç урамсенче вĕсен ӳсĕр сассисем хăлхасене йӳçĕхтеретчĕç. Кашни ир хула çыннисем фашистсен тискер ĕçĕсем çинчен илтетчĕç.

— Юрлăрах, ташлăрах, ашкăнăрах, анчах та ку пурĕпĕр нумая пымĕ, часах макăрмалла та пулĕ акă!

Çапла калатчĕç хула çыннисем.

* * *

Фронт пирĕн патăртан хĕвелтухăçнелле, Мускав еннелле кайнăранпа чылай вăхăт иртрĕ. Пĕринче чĕрене питех те ыраттаракан хыпар сарăлчĕ пирĕн хулара:

— Нимĕçсем Мускав патнех çитнĕ...

Анчах нимĕçсем хăйсем, каппайланса, тата усалтарах хыпар сарма тытăнчĕç:

— Аслă Германи çарĕсем большевиксен столицине пырса кĕнĕ...

Ниепле те, ним тусан та ĕненес килмерĕ куна! Пĕр ирхине çавăн пирки юриех Авдеевсем патне кайрăм.

— Илтнĕ-и эсир?—тесе ыйтрăм Сережăран, кухньăна кĕнĕ-кĕменех.

— Мĕн çинчен?—тĕлĕнсе пăхрĕ вăл ман çине, пашалу пĕçерме кантăр вăрри чусти тӳсе тăраканскер.

— Фашистсем Мускава пырса кĕнĕ, теççĕ...

— Пулма пултараймасть,—терĕ Сережа, ĕçне пăрахса.—Хăйсем юри суяççĕ ăна... Халăхăн кăмăлне хуçасшăн.

— Эпĕ те çапла шутлатăп.

— Урăхла шутлама май та çук. Мускав-ха вĕт вăл, пирĕнни пек пĕчĕк хула мар, пĕтĕм çĕршывăн столици. Унта Сталин, унта темĕн чухлĕ çар, халăх... Çук, фашистсем Мускава илессе эпĕ ниепле те ĕненме пултараймастăп!

— Тĕрĕс, Сережа!

Туспа çапла калаçнă май манăн чĕрери йывăрлăх чакнăçемĕн чакса пычĕ те, пачах çухалчĕ...

Мускава нимĕçсем нихçан та çĕнсе илес çукки çинчен калаçса килĕшсен, эпир пĕр-пĕрин пурнăçĕ пирки ыйтса пĕлме тытăнтăмăр. Авдеевсем те пирĕн пекех, питĕ начар пурăнаççĕ иккен. Çимелли çук. Хутмалли çук. Тата тăвар çукки шутсăр кансĕр. Мĕнпур япаласене пасарта сĕлĕ çăнăхĕпе, шăннă çĕрулмипе, юлашкинчен, ĕнер, турантăпа улăштарнă. Амăшĕ халь те чирлĕ. Темиçе кун каялла Ваççа та халсăр пулнă.

— Эпĕ кăна ура çинче çӳретĕп,—хурлăхлăн сывласа илчĕ Сережа.—Эпĕ те тӳнсен, пурсăмăр та пĕтетпĕр вара, пуçĕпех...

— Ун çинчен ма шухăшлас? Усалли çинчен мар, часах пирĕн телей таварнасси çинчен шухăшлас пулать, Сережа. Çавна ĕненсе пурăнмалла пирĕн!—терĕм эпĕ.

— Халь те çав ĕмĕтпе анчах пурăнатăп,—ответ пачĕ манăн тус.—Çав ĕмĕтпе шанчăк вăй парассĕ мана...

Çакăн хыççăн эпĕ Сережа патне кашни кун тенĕ пекех çӳреме пуçларăм. Вăл та ман пата час-часах пыратчĕ.

Пирĕн туслăх тата ытларах çирĕпленсе пычĕ.

* * *

Выçлăх аптратсах çитерчĕ.

Выçă пурăннипе вăй та юлмарĕ, урараи ура та

иртми пулчĕ, эпир хамăр çири тумтирсене те çимеллипе улăштарса пĕтерме пуçларăмăр...

Пĕринче, каçалапа, анне хăйĕн кĕпине пасарта хывăхлă çĕрĕк çăнăхпа улăштарса килчĕ.

— Ку—юлашки, урăх нимĕн те çук,—терĕ те вăл, макăрса ячĕ.

Эпĕ çĕрĕпех çывăраймарăм. Мĕнле хăтăлас пулать-ши вилессинчен, мĕн шутласа кăларас?

Хуларан пĕр çирĕм çухрăмра, пĕр ялта, аттен инçетри тăванĕсем пуррине аса илтĕм вара çав каç. Ир тăрсанах хам шухăша аннене каласа патăм.

— Çавăнта кайса пăхам мар-ши, мĕнпе те пулин пулăшмĕç-ши вĕсем пире? Темле пулсан та, вĕсем ялта пурăнаççĕ, тырă-пулă хăйсем акса тунă.

— Темле-çке,—пуçне пăркаласа илчĕ анне,— вĕсен те халиччен пĕтнĕ пулĕ, нимĕçсем ялти çынсенне те мĕн пуррине пĕтĕмпех шăлса тухнă, теççĕ...

— Çапах та, кайса пăхам-ха, тен, вĕсем нимĕçсенчен пытарса хăварма ĕлкĕрнĕ!—çинех тăтăм эпĕ.

Юлашкинчен, анне килĕшрĕ.

— Кай эппин, пултаратăн пулсан,—терĕ.— Кăштах çăнăх е паранкă тупса килсен—тем пекех аванччĕ, атту виç-тăватă кунтан пурсăмăр та вилме выртатпăр...

— Епле пулсан та тупса килетĕпех!—терĕм эпĕ татăклăн.

Çав кунах комендатурăран пропуск илтĕм те тепĕр ирхине вăрăм çула тухса кайрăм. Çирĕм çухрăма пĕр яра кун утрăм. Çул тăршшĕпе, ялсем витĕр тухнă чух, фашистсем мĕн-мĕн тунисене курнипе чĕре ыратса, çурăм çӳçенсе пычĕ. Кашни ялта тенĕ пекех—такансем çинче хресченсем ça-

кӑнса тӑраççӗ. Мӑйӗсенчен „партизан“ тесе çырнӑ хӑмасем çакнӑ. Нумай пӳртсене çунтара-çунтара янӑ. Вӗсем шатах коммунистсемпе комсомолецсен тата партизансен çурчӗсем пулнӑ, тет. Пӗр çӗрте тата плена лекнӗ пирӗн боецсене хӑваласа пынине тӗл пултӑм. Юн юхнипе, выçӑпа, сивӗпе халран кайса çитнӗскерсене, фашистсем прикладсемпе хӗнесе, урнӑ пек кӑшкӑрса, хӑваласа иртсе кайрӗç...

Ялти хӗрарӑмсем пленнӑйсем çине çав тери хӗрхенсе, макӑрса пӑхса тӑчӗç. Анчах никам та нимӗнпе те пулӑшма пултараймарӗ. Нимӗç салтакӗсем вӗсене çывӑха ямарӗç: пӗр хӗрарӑмӗ çӑкӑр парас тесе пленнӑйсен колонни патне çывхарма тӑчӗ те, ӑна чутах персе пӑрахатчӗç.

— Хӑçанччен тӑсӑлӗ-ши ку мӑшкӑл, хӑçан пӗтӗ-ши ку хурлӑх...—тесе макӑрчӗç хӗрарӑмсем. Паллах ӗнтӗ, çак пленнӑйсем çине пӑхса тӑрса, вӗсем кашниех хӑйсен упӑшкисене, ывӑлӗсене, пур тӑванӗсене аса илсе хурланнӑ. Кам пӗлет, тен, вӗсене те çавнашкалах асаплантараççӗ.

...Тӑвансем мана пит аван йышӑнчӗç. Виçӗ кун пурӑнтӑм унта. Чӑнах та, вӗсем хӑйсем те ни-

мĕçсенчен нумай хурлăх курнă. Вĕсен мĕнпур вырьăхне, кайăк-кĕшĕкне илсе тухса кайнă, анчах çапах та вĕсем выçах ларман, чылай тырă-пулă пытарма ĕлкĕрнĕ. Мана вĕсем кăштах çăнăх, кăштах çĕрулми пачĕç те, эпĕ вĕсене çунашка çине хурса, киле тухса кайрăм.

Пирĕн тăвансен Дружок ятлă пĕчĕк кăна йытă пулнă. Çав Дружок эпĕ вĕсем патне пырсанах мана темшĕн юратса пăрахрĕ те, ниепле те уйрăлмарĕ. Эпĕ вĕсен ялĕ вĕçне çитсен темрен каялла çаврăнса пăхрăм та—Дружок ман хыççăн пынине курах кайрăм.

— Кай киле!—тесе хăвалама тытăнтăм çакна.

Дружок пĕр вунă-вуник метр каялла чупса кайрĕ те ларчĕ.

Эпĕ ăна татах хăваларăм, анчах вăл каллех çавăн пек турĕ. Вара эпĕ алăпа султăм та малалла утрăм. „Пырсан-пырсан хăех юлĕ-ха", терĕм.

Анчах Дружок юлмарĕ, хыççăнах пычĕ. Вăл ман хыççăн пыни кайран питĕ усăллă пулчĕ...

Çул çинче манпа темĕн те пĕр пулса иртрĕ.

Тăвансем патĕнчен пĕр вунă километр кайсан, эпĕ пĕр пĕчĕк вăрман пуçне канма лартăм. Пăхатăп—хамран аякра та мар, юр айĕнче, темле хура япала палăрать. Мĕн вара ку? Çунашка çинчен тăрса юра урапа тапкаласа сиртĕм те—ман умма кĕске пăшал, карабин, тухса выртрĕ. Такам пăрахса хăварнă ăна, кам пĕлет. Ун чухне çулсем тăрăх тем те йăванса выртатчĕ вĕт... Хайхискер, çакна алла тытрăм. Тутăхса ларнă, затворĕ çук.

Мĕн тăвас кунпа? Юрăхлă япала мар ĕнтĕ, çапах та, темшĕн, пăрахас килмест... Пăшал-çке-ха! Киле илсе кайсан—хамăн пулать. Лайăхрах пытарса хурас та—выртать вăл. Тен, ăçтан та пу-

лин завтор тупма май килĕ. Кирлĕ кунта кирлĕ те пулĕ. Кайран, Хĕрлĕ Çар килсен, парса яма та юрать...

Çапла шухăшларăм та, карабина çунашка çумне тытса виçсе пăхрăм. Шăпах вырнаçать! Çавăнтах вара михĕсене çыхса хунă тилхепене салтрăм та, карабина чăн аяла хурас, терĕм.

Хам та çав ухмах пулнă. Пĕр тăрмашма тытăнсан, унталла-кунталла та пăхман, сыхланасси çинчен те шутламан... Çунашкана тепĕр хут чăптапа витсе çыхрăм çеç—сасартăк хам хыçра лаша ури сассисене илтрĕм. Пуçа çĕклесе каялла пăхиччен ман пата юланутсемпе икĕ фриц пычĕç тăчĕç. Чĕре çурăлсах каятчĕ...

— Мĕн тăватăн эс кунта?—тесе ыйтрĕ пĕри, пилотки çинчен хĕрарăм тутрине çыхнăскер, вырăс сăмахĕсене хуçкаласа.

Эпĕ тăруках ним калама та пĕлеймерĕм.

— Мĕн тăватăн?—ыйтрĕ каллех нимĕç.

— Çунашка тӳнсе каять те, çирĕплетсе çыхрăм,—аран ответ патăм çакна.

— Мĕн унта санăн?

— Çĕрулми...

— Кăтарт!

— Мĕн пăхмалли пур... Ак, анса тытса пăхăр хуть...

— Кăтарт, теççĕ сана!—аллинчи саламачĕпе юнарĕ нимĕç.

Ну, чун юлмарĕ вара... Пĕтрĕм, терĕм хама-хам. Халех михĕсем айĕнче выртакан карабина курaççĕ те—тӳрех вĕлереççĕ мана! (Кам патĕнче те пулсан пăшал тавраше тупсан, пытарса усракана персе пăрахатпăр текен приказсене нумай курнăçке эпĕ.)

Анчах ним тума та çук... Нимĕçсем ман пуç çинчех тăраççĕ. Чĕтрекен алăсемпе пăява салтма

тытăнтăм. Хăраса ӳкнипе, ниепле те салтаймастăп тата. Пуçра хамăн пĕр шухăш кăна: „Пĕтрĕм... пĕтрĕм... Халех, халех персе пăрахаççĕ..."

— Часрах, часрах эсĕ, йытă ывăлĕ, санпа аппаланса тăма вăхăт çук пирĕн!—васкатать тутăр çыхнă нимĕç хаяррăн.

Юлашкинчен пăяв салтăнчĕ. Халь ĕнтĕ чăптана уçмалла та, вара...

Анчах эпĕ ăс çитертĕм. Чăптана çунашка пуçĕ патĕнчен кăшт çеç уçрăм та, пĕр миххине салтса, йăпăр-япăр виçĕ çĕрулми кăларса кăтартрăм.

— Акă, пăхăр...

— Тата мĕн пур?—ыйтать нимĕç.

— Тата çăнăх... Акă...—Тепĕр миххинчен пĕр ывçă çăнăх илсе кăтартрăм.—Урăх нимĕн те çук, акă, турра асăнса калатăп...

Таçтан сиксе тухрĕ ку шухăш, хам та пĕлместĕп!

— Аçта каятăн эсĕ?—çаплах хăпма пĕлмеççĕ çаксем.

— Р. хулине.

— Кам пур унта санăн?

— Анне, пĕчĕк шăлăмсемпе йăмăксем, пиллĕкĕн, выçă лараççĕ... Анне чирлĕ, тифпа выртать,—тесе суйрăм та, юриех макăрнă пек турăм.

Тинех уйрăлса кайрĕç фрицсем. Лашисене пĕррех малалла тапса сиктерчĕç. Вĕсем хамран пĕр çур километр пек кайсан, вара эпĕ карабина михĕсем айĕнчен кăларса юр ăшне ывăтрăм.

— Çăва патне, тутăхнă, затворсăр пăшалшăн пуçа çиме пулмĕ, терĕм.

Каç пуласпа эпĕ хамăр хула çывăхĕнчи вăрмана пырса кĕтĕм. Ывăнса çитрĕм ĕнтĕ—тӳсме те çук, анчах епле те пулсан часрах киле çитессшĕн пулнипе, пĕрре те канса тăмарăм. Пĕрмай

утатăп, пĕрмай утатăп... Пĕтĕм шухăш—аннепе шăллăм çинче: епле-ши вĕсем унта? Мĕн те пулин пулмарĕ-ши татах? Выçăпа аптрарĕç пуль ĕнтĕ. Хăвăртрах çитсе савăнтарасчĕ вĕсене, тетĕп...

Хулана çитме тепĕр икĕ километр кăна юлчĕ. Ак, часах çак хам пыракан ансăр çул шоссе çине тухать те, вара çитнĕпе пĕрех пулать!

Çапла шухăшласа пынă вăхăтра çав тери тĕлĕнмелле ĕç пулса тăчĕ...

Шоссе çине тухасси пĕр пилĕкçĕр метр юлсан, халь хам умрах вылякаласа чупса пыракан Дружок сасартăк тăпах чарăнса сылтăмалла пăхрĕ те, хăлхисене чăнк! тăратрĕ. Унччен те пулмарĕ—çав тери хытă вĕрме тытăнчĕ. Мĕн пулчĕ куна? Вăл вĕрнĕ еннелле пăхатăп—нимĕн те курăнмасть. Малалла темиçе утăм тусан, ман йытă çултан пăрăнса кĕрт тăрăхах вăрманалла ыткăнчĕ. Хам халĕ нимĕн те ăнланаймастăп-ха. Пĕр-пĕр пакшана е мулкача сисрĕ-ши ку, тетĕп.

Кĕçех Дружок çăра йывăçсем хушшине кĕрсе кайса куçран çухалчĕ. Эпĕ çунашка кантрине пăрахрăм та, йытă хыççăн чупрăм. Вăл вĕрни халĕ чылай инçетре илтĕнет ĕнтĕ. Кăштах кайсан вăл пĕр вырăнта тăрса вĕрнине куртăм. Мана асăрхасан, вăл ман паталла ыткăнса пычĕ. Çав вăхăтра çывăхри йывăçсем хушшинче такам йынăшни илтĕнсе кайрĕ... Эпĕ тăпах чарăнса тăтăм. Итлерĕм... Йынăшни çине-çинех илтĕнет.

— Ох... ой... ох...

— Мĕне пĕлтерет ку? Кам пулма пултарать унта?

Ман пуçра шухăшсем çиçĕм пек веçе-вĕçе илчĕç. Паллах, вăрманта çын йынăшать, анчах та кам вăл?... Нимĕç-ши? Нимĕç пулма пултараймасть. Кам килсе пăрахтăр ăна кунта? Тем тесен те—хамăр çынах çав. Е персе пăрахнă, е çакса

хăварнă. Çук, çакнă çын йынăшма пултараймасть. Персе пăрахнăскер, вилеймен те, халь, чĕри тапма чарăниччен, йынăшса выртать пулĕ...

— Ох... ай... о-ох!...

Суймасăрах калас пулать—малтанах аптраса ӳкрĕм эпĕ. Мĕн тумалла ман халĕ? Ну, фашист пулсан—ятнех-ха ăна, вилтĕр вăл йытă вилĕмĕпе, суранĕнчен юн юхнипе вилтĕр, е шăнса хыттăр! (Çанталăкĕ ун чух, ай-ай, сивĕччĕ, астăватăр пуль 1941 çулхи хĕле...) Анчах та, сасартăк, вăл хамăр çын пулсан? Халлĕхе вăл чĕрĕ-ха, çапах та, çавнашкал ахлатса выртаканскер, нумай тӳссе выртма пултарас çук... Вилетех...

Йынăшни тата темиçе хут илтĕнчĕ.

— Мĕн пулать-килет, кайса пăхатăп,—тесе шут турăм вара эпĕ. Юр ăшне пута-путах чупрăм çав сасă илтĕннĕ çĕрелле...

Нумай та чупмалла пулмарĕ манăн. Кĕçех юр çинче этем кĕлетки выртни курăнса кайрĕ. Эпĕ ун патне ашса çитрĕм. Красноармеец выртать. Хăяккăн. Куçĕсем хупă. Сăнĕ—кăн-кăвак, çăварĕнчен хуллен кăна юн сăрхăнать. Хăрах алли юр ăшĕнче, тепри шăнса хур ури тĕслĕ пулса кайнă...

Манăн сывлăш пӳлĕнсе ларчĕ. Куç умĕнчех аманнă совет салтакĕ вилсе каять, анчах эпĕ нимĕн те тăваймастăп! Такамран пулăшу тупас тенĕ пек, унталла-кунталла пăхса илтĕм те, ку салтакран кăшт аяккарахра тата икĕ кĕлетке выртнине асăрхарăм. Виççĕ-тăваттă сиксех вĕсем патне çитсе тăтăм. Пĕри месерле выртать, тепри юр ăшне ӳпне тăраннă. Сас памаççĕ. Часах иккĕшĕнне те ал тымарĕсене тыта-тыта пăхрăм. Чĕрĕ! Эппин—виççĕшĕ те чĕрĕ! Анчах мĕнле çăлас вĕсене? Вилнĕ пекех выртакан виçĕ çынна эпĕ пĕччен ниепле майпа та, ниçта та илсе çитерме

пултарассӑм ҫук,—ку паллах. Мӗн те пулин шухӑшласа тупас пулать. Халех, халех, пӗр тӑхтаса тӑмасӑрах ҫаксене виҫҫӗшне те ҫӑлмалли меслет тупмалла!

Темиҫе самант хушши ӑнран тухнӑ ҫын пек тӑтӑм.

— Юлташсене... Юлташсене чӗнсе килес!— шухӑш кӗрсе кайрӗ пуҫа.—Хӑвӑртрах хулана ҫитес, ҫунашкана пушатас, унтан Авдеевсем патне чупас, пӗтӗмпех каласа парас та, ҫакӑнта килме чӗнес. Килӗшеҫҫех вӗсем... хӑравҫӑсем мар пулсан. Ҫук, хӑравҫӑсем пулма кирлӗ мар. Хӗрлӗ Ҫар командирӗн ывӑлӗсем-ҫке!

Ҫунашкана туртрӑм та, пӗтӗм вӑя пухса килелле васкарӑм.

„Часрах, Юрка, часрах, тен, ҫӑлӑн эсӗ ҫак виҫӗ боеца!"

* * *

Ҫул ҫинче татах тепӗр кӗтмен япала пулчӗ.

Шоссе хӗррине ҫитсен, ман умран хуланалла пысӑк грузовик кӗрлеттерсе иртсе кайрӗ. Темскер, ун ҫине питӗ нумай тиенӗччӗ—ҫиелтен брезентпа витнӗ те, лайӑххӑн курса юлаймарӑм.

— Эх, манӑн халь ҫак машинӑпа ларса каясчӗ,—шухӑшласа юлтӑм хам ӑшӑмра.—Киле йӑпӑрт кӑна ҫитӗттӗм те, юлташсене часрах каялла илсе килӗттӗм—салтаксене ҫӑлма.

Паллах, ку усӑсӑр ӗмӗт пулнӑ. Нимӗҫ машини вырӑс ачине нихҫан та лартса илсе кайма пултарайман.

Шоссе ҫинче ҫул тикӗсрех-мӗн, ҫавӑнпа та ҫунашкана туртса пыма ҫӑмӑлтарах пулчӗ. Эпӗ хытӑран хытӑ утма тӑрӑшрӑм. Акӑ километр юпи. Хула хӗррине ҫитме кунтан шӑп пӗр километр.

Унтан манӑн хула урамӗсем тӑрӑх ҫур километр пек каймалла.

— Тӑрӑш, Юрка, инҫе мар,—тесе хавхалантаратӑп хама-хам. Утма ҫӑмӑлтарах пултӑр тесе, хуллен юрлама та тытӑнтӑм:

— И тот, кто с песней по жизни шагает,
Тот никогда и нигде не пропадет...

Тӗттӗмленме пуҫларӗ. Эпӗ тата васкарах утрӑм. Хам йӗп-йӗпе тара ӳкнӗ ӗнтӗ. Анчах ывӑннине пӗртте туймастӑп...

Сасартӑк ҫул ҫинче, хам умра, темскерле шурӑрах тӑрӑхла япала выртни курӑнса кайрӗ. Малтанах эпӗ кунта каллех паҫӑрхи пек аманнӑ е вилнӗ ҫын выртать пулӗ, тенӗччӗ. Тӗрӗссипе каласан, пирӗн патӑрта нимӗҫсем тӑнӑ чух ҫулсем ҫинче этем виллисене час-часах курма пулнӑ. Патнерех пырсан—ку этем марри паллӑ пулчӗ. Ак тамаша! Ҫула урлӑ ҫӑнӑх миххи выртапарать! Алӑпа тытса пӑхрӑм—тӗрӗс, ҫӑнӑх! Паҫӑр ман тӗлпе иртсе кайнӑ грузовик ҫинчен ӳксе юлнӑ пулмалла ӗнтӗ вӑл... Мӗн тӑвас пулать кунпа? Неушлӗ ҫакнашкал хаклӑ япалана, хамӑр выҫӑ ларнӑ вӑхӑтра, ҫул ҫинех пӑрахса хӑвармалла? Ҫук, юрамасть, терӗм. Тупнӑ япалана сая ямастӑп. Халь илсе каймасан та, епле те пулсан кайран илсе кайӑп!

Тытӑнтӑм ҫак миххе канавалла йӑвалантарма. Йывӑр, мур, пӗр пилӗк пӑт та пулӗ. Ҫапах та йӑвантарса антартӑм та, ҫиелтен юрпа витсе хутӑм, ним палӑрми, никам тупайми туса хӑвартӑм.

— Ну, халь ӗнтӗ килелле, Юрка!—терӗм вара. Малтанхинчен те хӑвӑртрах ыткӑнтӑм малалла.

Эпӗ хам чип-чиперех таврӑннӑшӑн та, кӑштах ҫимеллисем илсе килнӗшӗн те аннепе шӑллӑм ҫав тери хӗпӗртерӗҫ.

— Ах, маттур-ҫке эсӗ манӑн, каламалла мар маттур, — тесе ыталаса чуптуса пӗтерчӗ мана анне.—Ывӑнтӑн пуль, часрах выртса кан...

— Ҫук-ха, анне,—терӗм эпӗ ӑна,—манӑн пӗр ҫӗре кайса килмелли пур.

— Ӑҫта тата вӑл?

— Инҫе мар, Авдеевсем патне кӑна...

— Асту, нумай ан ҫӳре! (Килтен кайнӑ чух вӑл мана яланах ҫапла хушса яратчӗ.)

— Ҫук, часах килетӗп, ан хӑра.

Ҫапла каларӑм та, ҫунашкана туртса, Сережӑсем патне тухса чупрӑм.

Вӗсем ҫывӑрма выртма хатӗрленнӗ-мӗн. Эпӗ кун пек вӑхӑтра пырса кӗни ҫав тери тӗлӗнтерсе ячӗ вӗсене.

— Тем пулман пуль те?—хӑрарах ыйтрӗ Сережа.

— Нимех те пулман, анчах пӗр питӗ васкавлӑ ӗҫ пур,—терӗм.

— Мӗнле ӗҫ?

Эпӗ ӑна кухньӑна чӗнсе кӑларса, хӑйсем патне мӗншӗн килнине питӗ хӑвӑрт каласа патӑм.

— Епле пулсан та, ҫӑлас пулать. Пыратӑн-и? Вӑл тӳрех ответлемерӗ.

— Хӑратӑн-и-мӗн?—тӗксе илтӗм ӑна.—Эпӗ сана хӑравҫӑ мар пуль тенӗччӗ, анчах...

— Кирлӗ мара ан калаҫ-ха эсӗ,—пӳлчӗ мана Сережа.

— А мӗн тата?

— Эпӗ вӗсене мӗнле илсе килесси тата ӑҫта вырнаҫтарсси ҫинчен шухӑшлатӑп...

— Ун ҫинчен шухӑшланӑ ӗнтӗ. Ҫунашкасем ҫине хурса килетпӗр те, вӑхӑтлӑха пирӗн ҫырмари мунчана хуратпӑр.

— Кайран ӑҫта?

— Курӑнӗ унта.

Сережа татах пӗр хушӑ чӗнмесӗр тӑчӗ.

— Ман шутпа, çунашкасемпе ĕç тухмасть,— терĕ вăл.—Çунашка çине мăн сынна ăçтан вырнаçтаратăн?

— Мĕнле илсе килес эппин? Васкас пулать вĕт! Вĕсем ахаль те шăнса вилес пекех выртатчĕç,—васкатрăм эпĕ.—Çитменнине, тăхăр сехетчен ĕлкĕрес пулать...

— Лаша тупасчĕ,—терĕ Сережа.—Е вăкăр... Вара пурне те çуна çине хураттăмăр та, çиелтен мĕн те пулин витеттĕмĕр—улăм-и унта, мĕн-и...

— Ăçтан тупас-ха лашине? Çук вĕт-ха!

— Атя, Родион мучи патне кайса пăхатпăр... Лаша парать вăл. Пĕркунне пире шанкă турттарса килме пачĕ. Халĕ те çавăн пекех калатпăр: кăнтăрла хăрăк туратсем пухрăмăр та, илсе килмелле...

Сережа шухăшĕ мана питĕ килĕшрĕ.

Родион мучи—вăрçăччен райисполком стороже пулнă старик, Хĕрлĕ Çар чакса кайнă чух уринчен аманнă лаша тупнă пулнă. Аран-аран утакан выльăха вăл килти майсемпе эмеллесех сыватнă, çуна туртакан тунă. Халĕ ăна кашни кунах хула урамĕсенче курма пулатчĕ: пĕрине шанкă кӳрсе парать, теприне—пичкепе шыв, е тата мĕн те пулин. Çапла ĕçлесех тăранкаласа пурăнатчĕ.

— Атя, кайса ыйтатпăр! Анчах та... парĕ-ши?

— Парать, парать! Ырă старик вăл!

Сережа чăлана кĕрсе амăшне тем каларĕ те, йăпăр-япăр тумланчĕ.

— Ваççана илсе кайăпăр-и?—хуллен ыйтрĕ вăл манран.

— Пырать пулсан—пытăр ара...

Анчах Ваçça, эпир таçта кайма хатĕрленнине сиссе, хăех тухрĕ пирĕн пата.

— Мĕн эсир питĕ вăрттăн хăтланатăр? Мана та илсе кайăр?

— Тумлан часрах,—терĕ Сережа.

Хамăр ăçта тата мĕн тума каяссине эпир ăна çул çинче каласа патăмăр. Вăл хаваслансах кайрĕ.

— Ку—питĕ пысăк ĕç, атьсемĕр! Çăлатпăрах эпир вĕсене!...

Родион мучи патне Сережа пĕчченех кĕчĕ, эпир урамра тăрса юлтăмăр. Анчах нумаях кĕтмелле пулмарĕ пирĕн—хапха уçăлчĕ те, Сережа Родион мучи лашипе урама тухрĕ.

— Ларăр, кайрăмăр!

— Епле... тӳрех килĕшрĕ-и лашине пама?—ыйтрăм эпĕ Сережăран.

— Пĕр сăмахсăрах! Хăй чирлĕрех выртать те, лашине хамах кӳлтĕм. Н-но!

Ырхан лаша хула хĕрринелле юртрĕ.

Каç пулнă май çанталăк тата ытларах сивĕтре, çуна тупанĕсем айĕнчи юр янравлăн кăчăртатса пычĕ. Сивĕ питçăмартисенчен, алăсенчен чĕпĕтрĕ, анчах эпир, хамăр çав тери чаплă ĕç тăвасси, Хĕрлĕ Çарăн виçĕ салтакне çăласси çинчен шухăшласа, хамăра сивĕ пулнине те сисмерĕмĕр.

Чылай вăхăт чĕнмесĕр пынă хыççăн Сережа ман еннелле çаврăнчĕ те:

— Вĕсене эпир сирĕн мунчана мар, урăх çĕре илсе кайăпăр,—терĕ.—Шанчăклăрах пулать...

— Ăçта вăл?

— Пирĕн инке патне. Унăн питĕ лайăх вырăн пур...

— Йышăнмасан?

— Йышăнать!

Вăл мана инкĕшĕ çинчен каласа пачĕ те, эпĕ килĕшрĕм.

Вăрман хыçĕнчен ерипен шупка уйăх ярăнса тухрĕ, юрпа витĕннĕ тӳрем хир талкăшпех кĕмĕл тĕслĕ пулса йăлтăртатма пуçларĕ.

— Уйăх халĕ пĕртте кирлĕ марччĕ ĕнтĕ пире,— терĕ Сережа, йĕри-тавралла пăхса çаврăнса.

— Тĕрĕс,—килĕшрĕм эпĕ унпа,—тĕттĕм пулнă пулсан—аванрахчĕ.

— Ним тума та çук, çутă пулин те каясах пулать...

— Паллах, таврăнмастпăр,—хушса хучĕ ку таранччен шарламасăр пынă Васса.—Ку вăл хăравçăлла хăтланни пулĕччĕ!

Часах эпир аманнă салтаксем выртнă çĕре çитрĕмĕр. Тĕрĕслесе пăхрăмăр—пурте чĕрĕ, анчах пурăнасси нумай юлманччĕ ĕнтĕ. Вĕсене юр ăшĕнчен пĕрерĕн-пĕрерĕн çĕклесе тухса ерипен кăна çуна çине хутăмăр, çиелтен чăрăш туратти-семпе витрĕмĕр те хулана таврăнтăмăр. Эпир хамăра тытасран епле шикленсе, пăшăрханса пыни çинчен каламастăп та. Ăна хăвăрах чухламалла: фашистсем ун чухне пирĕн хулара тăптуллиех пулнă вĕт!

Чăнах та, хиртен пырса кĕрсенех, хула хĕрринчи урамра пире шăнса хытнă икĕ фриц тĕл пулчĕç, анчах пирĕн çине çаврăнса та пăхмарĕç. Пирĕн телее, шăпах эпир хула патнелле çитсе пынă вăхăтра уйăх пĕлĕт хыçне кĕрсе кайрĕ те, таврара пăчах тĕттĕм пулса тăчĕ. Çутăра, тен, патрульсем пирĕн çуна çинче мĕн пуррине асăрхама та пултарнă пулĕччĕç. Вара пурте пĕтеттĕмĕр. Анчах ун-пек кун-пек нимĕн те пулмарĕ.

*
* *

Тăхăр сехет çитиччен, урăхла каласан, фашистсем хулари халăха урамра çӳреме чарнă вăхăтчен, салтаксене Сережăсен инкĕшĕ патне чиперех илсе çитертĕмĕр. Вăл хулан тепĕр вĕçĕнче, ытти çуртсенчен пачах уйрăм, пĕр пысăк килхушшинчи пĕчĕк пӳртре пурăнать-мĕн.

Эпир пырса шаккасан, Сережăн инкĕшĕ алăка питĕ шикленсе уçрĕ. (Паллах ара, ун чухне кашни килтех сасартăк Гитлер хурахĕсем пырса кĕресрен хăранă).

— Кам унта?—тени илтĕнчĕ тĕттĕмре.

— Ан хăра, инке, эпĕ ку,—терĕ Сережа хуллен. Унăн сассине хĕрарăм палларĕ пулмалла.

— Мĕн туса çӳретĕн çĕр хута?

— Малтан кĕрт, кайран ыйт,—терĕ Сережа.— Ĕçпе килнĕ.

Эпир виççĕмĕр те—Сережа, Ваççа, эпĕ—пӳрте кĕрсе тăтăмăр. Кил хуçи чăх куçĕ пек лампа çутрĕ. Эпĕ вара самаях кăвакарнă çӳçлĕ, пысăк кăвак куçлă хĕрарăма куртăм. Унăн сăнĕ мана тӳрех кăмăла кайрĕ.

„Ку ырă чĕреллĕ çын пулма кирлĕ. Тен, йышăнĕ пирĕн салтаксене...“

— Ну, мĕн пулнă?—ыйтрĕ вăл, пирĕн çине çаплах тĕлĕннĕ куçĕсемпе пăхса.

— Питĕ пысăк ĕçпе килтĕмĕр, инке,—терĕ Сережа, алăк патĕнчи пукан çине ларса.—Анчах малтанах çапла калаçса татăлăпăр: эпир ыйтнине пĕтĕмпех тăвас пулать. Хăрамалли нимĕн те çук...

— Каласам тата!

— Эпир виçĕ красноармееца илсе килтĕмĕр. Вĕсем вăрманта шăнса вилме пуçланă. Çавсене çăлас пулать санăн. Хамăр пата илсе кайма шиклентĕмĕр, мĕншĕн тесен фрицсем кирек хăш самантра та пирĕн пата пырса тухма пултараççĕ, анчах кунта халь çинех никам та килсе кĕрес çук.

Сережа инкĕшĕн куçĕсенчен питĕ хыттăн пăхрĕ.

— Пĕтĕм ĕçĕ те çав кăна. Мĕн калăн ĕнтĕ çакăн пирки?—Хĕрарăм чылайччен чĕнмесĕр тăчĕ. Асăрхарăм—унăн тутисем чĕтреме тытăнчĕç. Ана Сережа та сисрĕ пулмалла, çавăнпа та тепĕр хут асăрхаттарчĕ:

— Хӑрамалли нимӗн те ҫук. Эпир вӗсене вӑрмантан илсе тухса пӗтӗм хула урлӑ илсе килме хӑрамарӑмӑр пулать те...

— Ӑҫта халь вӗсем? — ыйтрӗ юлашкинчен хӗрарӑм.

— Ак кунтах, килхушшинчех. Эс хӗрхенсе пӳрте кӳртессе кӗтеҫҫӗ.

— Вӗсем хӑҫанччен пулаҫҫӗ ман патра?—Сережа патнелле пӗр утӑм ярса пусрӗ хӗрарӑм.

— Пӗр кун, икӗ кун... Ӑшӑнса ҫитиччен. Унтан эпир вӗсене урӑх ҫӗре куҫарӑпӑр, сана нумаях чӑрмантармӑпӑр.

Хӗрарӑмӑн иккӗленесси пӗтрӗ пулас.

— Чӗнсе кӳртӗр эппин,—терӗ.

Вӑл ӗнтӗ красноармеецсем хӑйсен урисемпех утаканскерсем, тесе шутланӑ, ҫавӑнпа та, эпир малтанхи салтака ҫӗклесе кӗрсенех аллисемпе шартах ҫапрӗ.

— Тур ҫырлах! Ку вилнӗ вӗт!..

— Вилмен, анчах вилме пултарать, инке,— терӗ Сережа, ҫамки ҫинчи тарне ҫӗлӗкӗпе шӑлса.—Санӑн вӗсене сыватма тӑрӑшас пулать... Ҫавӑнпа илсе килтӗмӗр сан патна. Эпир мӗн тума пултаратпӑр вӗсене? Эс—тухтӑрпа пӗрех, хӑвӑн пӗтӗм ӗмӗрне эмелсем хушшинче ирттернӗ.

„Ку аптекӑра ӗҫлекенскер пулмалла",—шухӑшларӑм эпӗ.

Тата икӗ салтака йӑтса кӗртсе хурсан, Сережа инкӗшӗ пире вӗсен тумтирӗсене хывма хушрӗ. Хӑй вӗсен пуҫӗсене, аллисене тытса пӑхрӗ.

— Ой, шӑнса вилес патнех ҫитнӗ!

— Ҫапла ҫав,—ҫирӗплетрӗ Сережа.

— Ку мӗн тата? Ку мӗн?—терӗ унтан хӗрарӑм, пӗр салтакӗн кӑкӑрне тытса пӑхса.

Пурте вӑл кӑтартнӑ ҫӗле пӑхрӑмӑр. Боецӑн кӗпи чӗп-чӗр юн иккен. Халь тин аса илтӗм:

унӑн ҫӑварӗнчен юн сӑрхӑннине эпӗ паҫӑр вӑрмантах курнӑччӗ.

Пӗри юнлине курсан, Сережа инкӗшӗ ыттисене те тӗрӗслесе пӑхрӗ. Пурте аманнӑскерсем иккен. Чылайран, вӗсем сывалма пуҫласан, пӗлтӗмӗр: тыткӑна лекнӗ красноармеецсене таҫта ӑсатма хӑваласа пынӑ чух нумайӑшӗ выҫӑпа, суранӗсем ыратнипе халран кайса ҫитнӗ, утайми пулнӑ. Ун пеккисене фашистсем пере-пере пӑрахнӑ. Кусене те ҫавӑн пекех пенӗ, анчах темле майпа вӗлерейймен...

Хӗрарӑм кӑмака ҫумӗнче тӑракан арчине уҫса бинтсем, темле эмелсем туртса кӑларчӗ. Салтаксен суранӗсене ҫыхма тытӑнчӗ. Эпир вӑл епле хӑвӑрт тата ӑста ӗҫленинчен тӗлӗнсе пӑхса тӑтӑмӑр.

— Ну, эсир киле кайӑрах,—терӗ пире хӗрарӑм, сурансене ҫыхса пӗтерсен.—Халь эпӗ вӗсен шӑннӑ алли-урисене эмеллеме тытӑнатӑп. Анчах алӑка тул енчен ҫӑраҫҫипех питӗрсе кайӑр, эпӗ килте ҫук пек пултӑр. Ыран килӗр вара...

— Юрӗ, инке, тавтапуҫ сана,—терӗ Сережа.

— Тавтапуҫне кайран калӑпӑр ӑна,—терӗ Сережа инкӗшӗ.

* * *

Эпир Родион мучин лашине леҫсе патӑмӑр та, киле питӗ вӑрттӑн, хӳмесем ҫумне йӑпшӑнса, кашни утӑмрах асӑрханса таврӑнтӑмӑр, мӗншӗн тесен вӑхӑт тӑххӑртан иртнӗччӗ ӗнтӗ.

Анне мана кӗте-кӗте пӑшӑрханма тытӑннӑ. Тем тӗрлӗ те шухӑшласа пӑхнӑ вӑл.

— Урамра тытрӗҫ пуль те—персе пӑрахрӗҫ пуль...

Эпӗ пырса кӗрсен те кӑшт ҫеҫ макӑрса ямарӗ.

— Ӑҫта ҫӳрерӗн ку таранччен? Мӗн пулчӗ?

Тăруках тĕрĕссипе каласа параймарăм эпĕ ăна, тытăнкаласа тăтăм, анчах та вăл çине тăрсах тĕпченĕ пирки тĕпĕ-йĕрĕпех каласа патăм.

— Ан ятла, анне,—терĕм,—хамăр салтаксем вилме пуçланине курса тăнă çĕртех эпĕ вĕсене çăлмасăр тăма пултарайман ĕнтĕ,—терĕм.

Анне кăштах шухăша кайса ларчĕ те, мана ыталаса çамкаран чуптурĕ.

— Урăх нихçан та мана тĕрĕссине каламасăр ан кай. Çакнашкал ырă ĕç тума каймашкăн эпĕ сана нихçан та чарас çук, сыхланарах çӳреме хушмалла çеç,—терĕ вăл.

Çакăнтанпа эпĕ аннене тата ытларах юратакан пултăм. Пирĕн анне пек ырă чĕреллĕ çын тĕнчипе те урăх çук пек туйăнчĕ мана...

* * *

— Санăн инкӳ мĕнле çын вăл?—тесе ыйтрăм Сережăран тепĕр кунне, ун патне кайсан.

— Унăн историйĕ вăрăм,—терĕ Сережа.—Кĕскен каласан, революци вăхăтĕнче унăн упăшки, манăн аттен шăлнĕ ĕнтĕ, хамăр хулара ревком—революционнăй комитет—председателĕ пулнă. Ăна контрреволюционерсем каçхине урамра сыхласа тăрса персе вĕлернĕ. Çавăн хыççăн инке, хуйхăрнипе, кăшт çеç ухмаха ерсе кайман, нервăсен чирĕпе больницăра та сахал мар выртнă. Сывалсан вара çав пĕчĕк пӳрте куçнă та, çирĕм пилĕк çул ĕнтĕ тăр-пĕччен пурăнать, çынсемпе те пит сахал хутшăнать. Пирĕн пата çеç кăшткашт çӳрекелетчĕ. Вăрçă пуçланнăранпа пирĕн пата та пыман, хамăр çеç кайкаласа пăхатпăр...

— Ĕçлессе ăçта ĕçленĕ вăл?

— Аптекăра.

— Çавăнта пуль, терĕм çав. Ку аван ĕнтĕ пирĕншĕн, унăн эмелсем тупăнаççĕ эппин...

— Ёнерех каларăм-иç. Курмарăн-и, сурансене епле ăста çыхрĕ вăл?

— Куртăм, куртăм...

— Ним те мар, сыватать ак вĕсене.

— Сываттăрччĕ çав!

Çапла калаçса илтĕмĕр те, пĕр вунă-вунпĕр сехет тĕлĕнче хамăрăн салтаксене курма кайрăмăр. Эпир çăраççие уçса кĕнĕ чух пÿртре пурте çывратчĕç: салтаксем те, Сережăн инкĕшĕ хăй те. Салтаксене çĕр хута пăхнипе ыйăннă пулмалла. Саланман та: каçхине эпир пынă чух мĕнле пулнă—çаплипех выртнă кровать çине. Салтакĕсем урайĕнче çывăраççĕ.

Кăштах пăхса тăнă хыççăн, Сережа инкĕшне хуллен кăна хулпуççинчен пÿрнепе тĕкрĕ.

— Инке...

Лешĕ картах сиксе вăранса кайрĕ.

— Ах, килтĕр-и?—терĕ вăл, пирĕн çине темшĕн айăпа кĕнĕ çын пек пăхса.—Çывăрнă эпĕ... Нумай та пулмасть выртсаттăм...

— Вăл юрать-ха,—терĕ Сережа,—кусем мĕнле? (Вăл пуçĕпе çĕрте выртакан салтаксем еннелле сулчĕ).

— Аптрамаççĕ пек халь, хăрамаллиех çук,— терĕ хĕрарăм,—анчах çĕрĕпех асаплантăм вара... Пĕри кăшт тăна кĕрет те—шыв ыйтать, тепри аташса каять, виççĕмĕшĕ бинтсене çурса тăкма хăтланать... Çамрăкки, ак çакă, кĕрĕкпе витни, аташма пуçласан пĕрмай: вĕлерĕр часрах, вĕлерĕр, пурĕпĕр парăнмастăп! тесе кăшкăрать, унтан тăрук командăсем пама тапратать: вперёд, братцы, бей гадов! Кам та пулин илтесрен питĕ хăрарăм...

— Командир пуль вăл,—терĕм эпĕ.

— Пĕлме çук, тен, командир та пулĕ...

(Кайран пĕлтĕмĕр: вăл чăнах та командир, лейтенант пулнă).

Пурсăмăр та, ним шарламасăр, пĕр хушă ура-йĕнче кĕскен-кĕскен сывласа çывăракан боецсем çине пăхса тăтăмăр.

„Аçтисем-ши вĕсем? Фашистсен аллине епле майпа лекнĕ-ши? Мĕнле-мĕнле асап тӳсме тӳр килнĕ-ши вĕсен?..“

— Эпĕ хамăн ĕçе турăм ĕнтĕ, малашне те хамран мĕн килнине пĕтĕмпех тăвăп,—терĕ хĕрарăм кăшт тăрсан,—анчах вĕсене çитерме пуçлас пулать вĕт, ачасем... Чирлĕ çын апатсăр сывалма пултараймасть. Хамăн пулнă пулсан—хĕрхенсе тăмăттăм, анчах манăн нимĕн те çук, выçăллă-тутăллă пурăнатăп.

Сережăн сăнĕ тĕксĕмленме пуçларĕ.

— Н-да-а...—сăмса витĕр тăсса илчĕ вăл, шухăша кайнă мăн çын пек хăйне янахĕнчен тытса.—Мĕн те пулин шухăшласа тупас пулать...

— Нимĕн те шухăшлама кирлĕ мар,—терĕм эпĕ. Иккĕшĕ те ман çине тĕлĕнсе пăхрĕç.

— Епле шухăшлама кирлĕ мар? Вĕсене мĕн те пулин çитерес пулать-çке, выçă пурăнма пултараймаççĕ вĕсем!—ман çине çиленнĕ пекех каласа тăкрĕ Сережа.

— Лăплан, тусăм,—терĕм эпĕ ăна кăшт кулахах,—пĕтĕмпех йĕркеллĕ пулать, тупатпăр.

— Аçтан, епле? Эсир хăвăр та выçă ларатăр, терĕн-çке нумай пулмасть?—çаплах лăпланасшăн пулмарĕ манăн тус.

— Кайран калăп ăна,—терĕм юлашкинчен. Иккĕмĕш хут çеç куракан хĕрарăм умĕнче, вăл хамăн тусăн инкĕшĕ пулсан та, „эпĕ вăрманта пĕр пысăк михĕ çăнăх пытарса хунă“, теме аван мар пулчĕ мана. Анчах хам эпĕ шăпах çав михĕ çинчен шухăшларăм.

— Юрĕ эппин, май пулсан...

Эпир татах пĕр вăхăт салтаксем çине пăхса тăтăмăр. Сасартăк вĕсенчен чи çамрăкки, хайхи çĕрле аташнă чух командăсем параканни, вăранчĕ те, пирĕн çине хăраса кайнă куçĕсемпе пăхма тапратрĕ.

— Сире мĕн, шыв парас-и?—йăвашшăн ыйтрĕ Сережăн инкĕшĕ.

— Кирлĕ мар...—терĕ лешĕ шăннипе çĕтсе ларнă сасăпа.

— Тен, çиес килет пулĕ?

— Ним те кирлĕ мар,—татса хучĕ лешĕ каллех. Пирĕн çине вăл халь çав тери курайман куçсемпе пăхса хашкаса выртрĕ. Пĕр хушă вăл та чĕнмерĕ, эпир те ним калама аптрарăмăр. Чылайран тин, пире пурне те сăнаса тухсан, хаяррăн ыйтрĕ:

— Камсем эсир?

— Совет çыннисем эпир,—терĕ Сережа, хăюлланса.

— Ăçта выртатăп эпĕ?

— Шанчăклă çĕрте, хăрамалли çук...

— Тен, эсир фашистсене сутăннăскерсем?

— Ан кӳрентер ачасене,—терĕ Сережа инкĕшĕ.—Вĕсем сана та, санăн юлташусене те вăрмантан илсе килчĕç. Эсир вилмех пуçланăччĕ...

— Ман инке сире çĕр çывăрмасăр эмелленĕ,—хушса хучĕ Сережа.

— Каçарăр апла пулсан...—Вăл хаштах сывласа ячĕ те, куçĕсене каллех хупрĕ.

— Йывăр-ха ăна, температура пит пысăк унăн,—терĕ Сережа инкĕшĕ.—Анчах пурăнатех вăл. Вилме памастпăр. Виççĕшне те сывататпăр...

* * *

Вăрманта пытарса хăварнă çăнăха кам та пулин илсе каясран эпĕ питĕ хăранăччĕ, анчах вăл юр айĕнче чип-чиперех выртнă пулнă. Вут-шанкă пуçтарма кайнă пек пулса, Сережăпа иксĕмĕр миххе çунашкапа туртса килтĕмĕр те, çуррине унăн инкĕшне леçсе патăмăр.

— Чирлĕ салтаксем валли ку. Пĕçерсе çитер... Вăл хапăл тусах килĕшрĕ.

— Юрĕ, ачасем, юрĕ. Ĕнтĕ пирĕн ĕçсем тата лайăхрах ăнса пырĕç. Халь вĕсен сывлăхĕшĕн хăрамалли çук...

Ун патĕнчен таврăннă чух Сережа мана çапла каларĕ:

— Тĕлĕнмелле çемçелсе кайрĕ ман инкен кăмăлĕ. Нихçан та кун пек пулман вăл. Ăçтан кăна йăтăнса тухрĕ унăн ачашлăхĕ? Хăйне хушнă ĕçе, çак боецсене пăхассине, юратса пăрахрĕ пулмалла...

— А мĕн,—терĕм эпĕ,—вăл совет çынни марим?

...Салтаксене Сережа инкĕшĕн пӳртĕнче вырттарса усрама питĕ лайăхчĕ. Кунта вĕсене ăшăччĕ, тăтăшах асăрхаса тăракан та пурччĕ, анчах çапах та эпир вĕсене урăх çĕре куçарма шут турăмăр. Пĕринче Раиса Ивановна (Сережăн инкĕшĕ) хăй те каларĕ пире:

— Ăнсăртран, фашистсем сиссен, ман пуçа тӳрех татаççĕ те-ха...

Гитлер йыттисем ку хушăра чăнах та малтанхинчен те ытларах урчĕç. Каçхине 6 сехет хыççăн урама тухма юрамасть, тесе приказ кăларчĕç. Унччен 9 сехет таранччен çӳреме юратчĕ. Хула хыçне пачах та кăларми пулчĕç,—унччен пропуск илсе те пулин унта-кунта кайса çӳреме

май пурччĕ çынсен. Патрульсем кăнтăрла та, каç та кашни квартăлрах тăваттăн-пиллĕкĕн çӳреме пуçларĕç. Тăшман куçĕ тĕлне пулмасăр ниçтан та иртсе каймалли çукчĕ. Эс урампа утатăн—сан хыççăн фрицсем сăнасах тăраççĕ. Эс ăçталла кайнине, хăш хапхана кĕнине—пĕтĕмпех кураççĕ. Çынни шанчăксăртарах пек туйăнсан, ун хыççăн кĕрсе пăхаççĕ...

Кунран кунах хăрушланса пычĕ пурнăç.

Çакăн пек чух ăнсăртран çăланнă виçĕ совет воинне тĕплĕн пытармасăр усрама юраманах ĕнтĕ. Фашистсем епле майпа та пулин кун çинчен пĕлсен, вĕсене хăйсене те, тата вĕсене пытарса усракансене те çав кунах çакнă пулĕччĕ...

Кун пирки эпир Сережăпа та нумай шухăшларăмăр, Раиса Ивановнăпа та канашласа пăхрăмăр.

— Ăçта шанчăклăрах вырăн тупас? Ăçта пытарас?

Юлашкинчен, салтаксене Раиса Ивановна пурăнакан килхушшинчи кладовой айĕнчи подвала антарас, терĕмĕр. Унта тĕрлĕрен кивĕ, никама кирлĕ мар тусанлă ăпăр-тапăр çеç выртнă, çав шăтăкра çынсем пурăнаççĕ, тесе никам та шухăшлама пултарайман...

Каланă—тунă. Малтан, паллах, эпир подвала тасаткаларăмăр, хăмасем тупкаласа виççĕн выртмалăх сак турăмăр, улăм тупса сартăмăр. Унтан Раиса Ивановна пире тимĕр кăмака пачĕ те—хутса ăшăтрăмăр. Çапла вара пирĕн „подвалти лазарет“ пулса та тăчĕ!

Боецсем хăйсем те кăмăлласах куçрĕç кунта, мĕншĕн тесен подвалта чăнах та пӳртре выртнинчен нумай шанчăклăрах пулнă ĕнтĕ.

Хамăр хушăра—салтаксене пăхма (шыв вĕретсе памалла-и унта, тӳрлетсе вырттармалла-и, е тата

мĕнпе те пулин пулăшмалла)—дежурство турăмăр. Паян—эпĕ, ыран—Сережа, тепĕр кунне—Ваççа... Дежурстви вара талăклăхчĕ. Каçхине „лазарета" кĕретĕн те, сана тултан питĕрсе илеççĕ, алăкĕ умне пур ăпăр-тапăр пăрахса тултараççĕ: ним палли те ан пултăр.

Эпĕ шкулта вĕреннĕ чух приключениллĕ кĕнекесем пит вулаттăм. Тӳсме çук юрататтăм эпĕ вĕсен геройĕсене! Вĕсем темĕн пек йывăрлăха лексен те парăнмаççĕ, мĕн вăй çитнĕ таран кĕрешеççĕ, юлашкинчен, пурпĕрех хăйсен тăшманĕсене çĕнтерсе çиеле тухаççĕ...

Подвалти салтаксем патĕнче дежурствăра пулнă чух мана час-часах çав кĕнекесем аса килетчĕç, хама-хам эпĕ Жюль-Верн е Майн-Рид геройĕ пек туяттăм...

Ку тĕттĕм подвал—подвал мар, пещера. Эпир, нумай йышлă тăшманпа çапăçса чакмалла пулнипе, вăхăтлăха çак пещерăна кĕрсе пытаннă. Пирĕн йĕри-тавра—тискер çынсем, вĕсем пире каçса кайсах шыраççĕ, анчах тупаймаççĕ. Эпĕ çапăçура аманнă юлташсене хураллатăп. Тăшмансем пире тупас пулсан, эпĕ вĕсемпе юлашки тумлам юн юлмиччен çапăçма хатĕр, анчах парăнассăм çук!

Тимĕр кăмакара вутă шăтăртатсах çунать. Кĕтессе лартнă „шăши куç" подвал ăшчиккине аран-аран çутатать. Ашă. Шăп. Çывăракан салтаксем йывăррăн сывлани çеç илтĕнет. Мана та ыйхă пусма пуçлать. Çав тери, тӳсмелле мар çывăрас килет...

— Юрка, шыв пар-ха тархасшăн,—тенине илтетĕп ыйхă витĕр.

Картах сиксе вăранатăп та, пуçне çĕкленĕ лейтенанта шыв пырса паратăп. Вăл антăхса кайсах ĕçет, унтан тарăнăн сывласа ярса, пуçне каллех улăм çине хурать.

— Тавтапуç, Юрка...

— Эс ăçтисем, пичче?—тесе ыйтатăп эпĕ, ун çумне ларса.

— Атăл таврашĕнчен...—тет лейтенант.—Илтнĕ-и эс Атăл çинчен?

— Питĕ лайăх пĕлетĕп, вăл Калинин облаçĕнчех пуçланса Каспи тинĕсĕ таран юхать.

— Тĕрĕс,—тет лейтенант. Унтан сывлăш çавăрса илет те, куçне уçмасăрах, ерипен, хăйăлтатакан сасăпа калама тытăнать.—Çав аслă Атăл çинче Чăваш çĕршывĕ пур... Калама та çук илемлĕ, чечекленекен çĕршыв... Унта паттăр Чапаев çуралса ӳснĕ... Эпĕ те çавăнта çуралса ӳснĕ... Анчах эпĕ паттăр ĕçсемех тăваймарăм-ха ку таранччен... Пĕтĕмпе те вунпĕр фашиста çеç вĕлертĕм. Манăн вĕсене çĕр, икçĕр, пинĕ-пинĕпе вĕлересчĕ... Унтан вĕсен шуйттан йăвине, Берлинне кайса аркатасчĕ... Сываласчĕ часрах... Тухтăр мĕн калать?.. (Вĕсем Раиса Ивановнăна „тухтăр“ тетчĕç).

— Пурте сывалатăр, тет, хăрушши нимĕн те çук, тет,—ответ паратăп ăна.

— Сываласчĕ те, каллех çапăçăва каясчĕ... Ы-ых, çапăçасчĕ!

Вăл кăштах чĕнмесĕр выртать те, вĕри тутисене çулласа, шăлĕсене шăтăртаттарса илет.

— Фашистсене Атăл шывне ĕçтерес марччĕ...

— Вĕсем Атăл шывне ĕçесси нихçан та пулмасть вăл, пичче, нихçан та пулмасть,—тесе лăплантарап эпĕ ăна.

* * *

Пĕр каçхине, „подвалти лазаретра“ талăк ларса пурăннă хыççăн киле таврăнсан, анне мана апат çитеркелерĕ те, эпĕ тӳрех выртса çывăртăм. Темшĕн вăл кун манăн пуç ыраткалатчĕ.

Темле пит аван тӗлӗк курма пуҫласаттӑм кӑна, хама такам хулпуҫҫинчен тытса силленипе вӑранса кайрӑм. Пӑхатӑп—умра анне тӑрать. Хӑй питӗ пӑшӑрханнӑ.

— Тӑр-ха, ывӑлӑм, сан патна такам килчӗ,— терӗ вӑл.

— Кам? Сережа мар пуль?

Эпӗ турех: „Лере мӗн те пулин пулман-ши?"— тесе хыпӑнса ӳкрӗм, мӗншӗн тесен эпир ҫапла калаҫса татӑлнӑччӗ: енчен те пирӗн „лазаретра" аван мар япала пулас пулсан—часрах пӗр-пӗрине пӗлтермелле.

— Ҫук, Сережа мар,—пуҫне пӑркаларӗ анне,— ку мӑн ҫын, санпа пӗрле ӗҫленӗскер, тет...

Тӗлӗнсех кайрӑм. Кам пулма пултарать манпа пӗрле ӗҫленӗ ҫын? Тата мӗншӗн вӑл ҫӗрле килсе кӗнӗ? Халь ултӑ сехет те иртнӗ пулӗ ӗнтӗ, урамра ҫӳреме те юрамасть пулӗ? Мӗне пӗлтерет ку?..

— Тух ӗнтӗ часрах, вӑл сана кухньӑра кӗтсе ларать,—васкатрӗ анне.

Эпӗ йӑпӑр-япӑр тумланкаларӑм та, тухрӑм.

— Мӗнле пурӑнан, рабочи класс?—тесе аллине тӑсса пачӗ мана хайхи ҫын.—Нумай пулать сана курманни.

Ак тамаша! Пирӗн пата Матвей Матвеич Кочетов, мана типографире ӗҫлеме вӗрентнӗ ватӑ рабочи пынӑ иккен.

Ӑна курсан эпӗ питӗ савӑнтӑм. Типографине хупнӑранпа Сережӑпа Ваҫҫасӑр пуҫне хамӑрӑннисенчен никама та курманччӗ...

— Епле килме пӗлтӗн эсӗ пирӗн пата?—терӗм эпӗ, унӑн аллине тытса чӑмӑртанӑ хыҫҫӑн.

— Шут тытрӑм та—килтӗм,—терӗ вӑл кулкаласа.—Юрамасть-им паллӑнӑ ҫынсем патне ҫула май кӗрсе тухма?

— Юрать ара, юрать... Питĕ аван вăл,—кăштах иментĕм эпĕ.

Кочетов чĕлĕм чĕртсе ячĕ те, çăварĕнчен çăра тĕтĕм кăларса, кăвакарнă уссийĕсене шăлкаласа илчĕ.

— Ну, вăхăта мĕн ĕçлекелесе ирттеретĕн, ывăлăм, сывлăхусем еплерех?—ыйтма пуçларĕ вăл манран.

— Сывлăх аптрамасть-ха, анчах ĕçлессе нимĕн те ĕçлеместĕп. Мĕн ĕçĕ пултăр ку чухне?—терĕм.

— Ăçта кайса çӳретĕн, камсене тĕл пулкалатăн?

— Пĕрре яла çимелли илме кайса килтĕм те, урăх ниçта та тухман. Палланă çынсене те никамах та курман...

— А леш... Санпа пĕрле икĕ ача ĕçлетчĕç, вĕсене те тĕл пулмастăн-и? Эсир питĕ туслăччĕ пулас, çавăн пек астăватăп,—куçне темшĕн хĕссе илчĕ старик.

Хăрасах кайрăм: ку пĕтĕмпех пĕлет пулас? Мĕншĕн ыйтать вăл кусем çинчен? Фашистсене сутăнса шпион пулса тăман-ши вăл? Тен, ăна нимĕçсем юри манран тĕпчесе пĕлме янă?

Иккĕленнипе эпĕ шарт та пат тунса лартрăм:

— Çук, курман, тĕл пулман...

— Шел, — терĕ старик, каллех уссийĕсене шăлкаласа, — питĕ шел, мĕншĕн тесен хальхи пек йывăр самантра çывăх туссемпе çыхăну тытни питĕ кирлĕ, усăллă япала.

— Вăл апла пулĕ те-ха...

— „Пулĕ“ мар, чăнах çапла вăл. Акă, эпĕ те çавăн пиркиех килтĕм сан пата. Епле пулсан та, эпир санпа пĕр çĕрте ĕçленĕ, пĕр шухăш-кăмăлпа пурăннă.—Кочетов сăнĕ тăруках улшăнчĕ. — Астăватăн-и, епле хĕрӳллĕн ĕçлеттĕмĕр, ĕç епле ăнса пыратчĕ пирĕн?

— Астăватăп...

— Пурте пӗр ҫын пекчӗ вӗт!

— Тӗрӗс...

— Анчах та ун чух пӗрле ӗҫленисенчен нумайӑшӗ ҫук ӗнтӗ...—Старик ассӑн сывласа илчӗ.— Василий Дмитриевич та фашистсен аллине лекнӗ ав... Хамӑрӑн директора астӑватӑн пулӗ?

— Астумасӑр ара!—васкасах каларӑм эпӗ.— Ӑна фашистсем тытса кайнине те куртӑм. Хӗнехӗнех илсе кайрӗҫ...

— Куртӑн пулсан—пит аван... Анчах та ҫав курнисене лайӑхрах астуса юлас пулать. Нихҫан та манма юрамасть вӗсене, Юрка. Мӗншӗн тесен эпир, вӑхӑчӗ ҫитсен, вӗсене пуриншӗн те питӗ хытӑ таварӑпӑр.

— Ох, вӑл вӑхӑт часрах килсе ҫиттӗрччӗ,— хаштах сывласа ячӗ анне, пирӗн калаҫӑва итлесе тӑнӑскер.

— Ан кулян, йӑмӑкӑм, ҫитетех вӑл, тен, нумаях та кӗтмелле пулмӗ,—терӗ ӑна хирӗҫ Матвей Матвеич.— Ӗненес пулать. Шанчӑка ҫухатас пулмасть. Тата...—вӑл шӑппӑнрах калаҫма тытӑнчӗ,—мӗн вӑй ҫитнӗ таран тӑшмана хирӗҫ кӗрешес пулать, унӑн вӑйне хавшатас пулать...

Кочетов пӗрре анне ҫине, тепре ман ҫине пӑхса илчӗ. Пӗр хушӑ эпир пӗри те сӑмах хушмарӑмӑр.

— Халӑхра тарӑху ҫӗкленсех пырать,—терӗ Кочетов чылайран.—Халӑх тӑшмана курайманнине тата ытларах ҫӗклемелле, ҫынсен чӗрисенчи хаярлӑха тата вӑйлӑрах вӗрекен тумалла. Нимӗн умӗнче те чарӑнса тӑми хӑватлӑ вӑй пулса кайтӑр вӑл...

Старикӗн сӑмахӗсем мана питӗ кӑмӑла кайрӗҫ, анчах вӗсене эпӗ пӗтӗмӗшпех ӑнланса ҫитеймерӗм.

— Епле тумалла-ха ку ӗҫе, Матвей Матвеич?— тесе ыйтрӑм вара.

— Ăслă çынсем пĕлеççĕ ăна, ывăлăм, — ответ пачĕ вăл мана. — Анчах пирĕнтен пулăшу ыйтаççĕ...

Ку сăмахсем те маншăн ăнланмалла пулмарĕç.

— Эсĕ ыран ирхине пыр-ха ман пата, — терĕ старик, сасартăк тухса кайма хатĕрленсе.—Пĕлетĕн пуль—эпир Совет урамĕнче, 98-мĕш çуртра пурăнатпăр. Калаçса ларăпăр иксĕмĕр... Пĕтĕм чĕререн... Пĕр лайăх хыпар пĕлтерĕп тата сана...

— Мĕнле хыпар?

— Çук-çук, халь каламастăп,—пуçне пăркаласа, чееленнĕ пек кулса илчĕ вăл. — Халь каласан — ыран пымастăн вара эсĕ... Хам пата пырсан тин калатăп. Юрать-и?

— Юрать!

* * *

Ку старик мана ăнран кăларсах ячĕ...

Вырăн çине выртсан та тахçанчченех çывăрса каяймарăм эпĕ, — унăн сăмахĕсем ниепле те ман пуçран тухма пĕлмерĕç. Мĕнле ăслă çынсем çинчен каларĕ вăл? Камсем вĕсем, пирĕнтен пулăшу ыйтаканскерсем? Тата мĕнле лайăх хыпар пĕлтерме пултарать вăл мана? Çитменнине, ма-ха хыпарне кунта, хамăр патăрта, пĕлтересшĕн пулмарĕ, хăйĕн патне пырсан тин калама пулчĕ? Мĕне пĕлтерет ку пĕтĕм истори?

Çавăн пек шухăшсемпе çывăрса кайнă пирки эпĕ тĕлĕкре те куртăм вата Кочетова. Ыйтатăп пек унтан, тĕпчетĕп, анчах та вăл кулать кăна манран:

— Киле пыр, унсăрăн каламастăп...

Куçа уçсанах тул çутăлма пуçланине куртăм та калама çук савăнса кайрăм: ну ĕнтĕ, халех каятăп та—пĕтĕмпех пĕлетĕп!

Эпĕ тумланнине сиссе вăраннă анне мана хăтăрсах тăкрĕ:

— Ăçта каятăн халех?! Асту, патрульсен аллине лекетĕн! Пĕлместĕн-им, ытла ир çӳрекенсене вĕсем пушшех юратмаççĕ. Выртса çывăр тепĕр хушă!

Ирĕксĕрех тата пĕр сехет çурă выртмалла пулчĕ. Анчах хамăр тĕлпе унталла-кунталла темиçе çын мĕлки иртсе кайнине курсанах тухса чупрăм вара...

Кочетовсем пиртен чылай инçетре, пасар хыçĕнчех пурăнаççĕ. Сахалтан та пĕр километр та çурă пулать ĕнтĕ. Сисмерĕм те — тахăш вăхăтра çитрĕм вĕсем патне. Хашка-хашках хапха çинчи „98" цифра çине пăхса илтĕм те — шаккарăм.

Шалтан ним сас та илтĕнмерĕ. Кăшт тăрсан каллех шаккарăм. Унтан татах... Пĕр пилĕк минутран тин сăнчăрлă алăк сăлăпне шутарни сисĕнчĕ.

— Кам кун пек ирех кĕмсĕртеттерсе çӳрет? — терĕ лăпкăн арçын сасси.

— Эпĕ ку, эпĕ, — терĕм васкаса. — Юрка Репкин...

— А-а... Çитрĕн те пулать? Çивĕч, çивĕч...

Хапхана Кочетов старик хăй уçрĕ.

— Кĕрех, ывăлăм, кĕрех... Сан пек хăнасене йышăнма эпĕ яланах хавас...

Хăй çавăнтах хапхана тепĕр хут тĕкĕлесе лартрĕ.

Эпир кухня урлă малти пӳлĕме кĕтĕмĕр. Çав самантрах эпĕ йĕри-тавралла пăхкаласа илтĕм. Питĕ чухăн. Малта кивĕ сĕтел тăрать, темиçе пукан. Сулахай енче çĕтĕк одеял витсе янă йывăç койка... Стенисем те çап-çарах — пĕтĕмпе те пĕр çурăк картина кăна çакса янă. Чӳречисене те темле кипке евĕр чаршавсемпе çеç карнă.

— Неушлĕ кусем яланах çакăн пек пурăннă? —

шухăшларăм эпĕ тĕлĕнсе. — Нумайранпа ĕçленĕçке вăл...

Старик манăн шухăшсене витĕрех курса пĕлнĕ пек пулчĕ.

— Эпир чухăннинчен тĕлĕнетĕн пулас, ывăлăм? Тĕлĕнмелле çав, питĕ тĕлĕнмелле... Кун пек чухăна юлассине эпĕ тĕлĕкре те курма пултарайман. Анчах фашистсем кăтартрĕç. Тăвată лавпа тиесе тухса кайрĕç манăн вăтăр çул ĕçлесе пухнă пурлăха...

Вăл чĕлĕмне темле тĕпренчĕксем тултарса чĕртсе ячĕ те, уссисене шăлкаласа, сĕтел патне ларчĕ.

— Эс кунтарах ирт, мĕн алăк патĕнче тăратăн? Ура çинче чăнлăх çук, теççĕ.

Эпĕ пĕр сăмахсăрах ăна хирĕç пырса лартăм. Темшĕн, хам питĕ хытă пăлхантăм, чĕре çав тери вăйлăн тапрĕ.

Пĕр хушă старик те чĕнмерĕ. Пӳлĕмре шăпах пулчĕ, старикĕн чĕлĕмĕнче тапак тĕпренчĕкĕсем çатăртатса çунни çеç илтĕнчĕ.

— Санăн хăвна мĕншĕн чĕннине пĕлес килет ĕнтĕ, — терĕ унтан Кочетов, мана куçран пăхса.

— Пĕлес килет çав, — терĕм эпĕ.

— Çапла пуль... Ахальрен мар çутăлнă-çутăлман персе çитрĕн ав...

Вăл ĕнер каç хамăр патăртан тухса кайнă чухнехи пекех чеереххĕн кулса илчĕ.

„Мĕн ку, манран куласшăн-и?“ — терĕм хам ăшра, кăна курса.

— Эсĕ ху чĕнтĕн вĕт-ха...

— Çапла çав, чĕнтĕм. Кирлĕ пирки чĕнтĕм. — Старикĕн тутисем çинчи кулă самантрах çухалчĕ те, вăл кухньăналла çирĕппĕн утса тухса кайрĕ. Эпĕ ун хыççăн тĕлĕнсе пăхса юлтăм, анчах вăл пĕр-ик минутранах каялла таврăнчĕ. Унпа пĕрле çӳлĕ, хура сăнлă, чылай пысăк хура сухаллă,

сунарçă пек тумланнă çын кĕчĕ те манпа юнашар пукан çине ларчĕ.

— Паллаш, — терĕ ăна Кочетов, ман çине кăтартса, — Репкин ывăлĕ, Тамарăн шăлнĕ...

Сухаллă çын çавăнтах манăн алла тытса чăмăртарĕ те:

— Куçран пăхсанах паллама пулать Репкин таврашĕсене. Ав, епле çунса тăраççĕ вĕсем, — терĕ.

Эпĕ ним калама та пĕлмерĕм, именсех кайрăм.

Кочетов хăйĕн хăни çине пăхса куçне хĕссе илчĕ.

— Ну, савăнтар ĕнтĕ ачана...

— Халех, халех... — терĕ лешĕ. Унтан атă кунчи ăшĕнчен кăвак хут татки кăларса мана тыттарчĕ.

— Аппу çыру парса ячĕ сире валли...

— Мĕнле аппа? — яштах сиксе тăтăм эпĕ. Пĕтĕм пит-куç вут пек пĕçерсе кайрĕ.

— А санăн миçе аппа?

— Пĕрре кăна...

— Мĕн ятлă?

— Тамара.

— Ну, вот, ку çырăва Тамара парса ячĕ. Тата сăмахпа та салам калама хушрĕ.

— Вăл... вăл Хĕрлĕ Çарта вĕт!

— Çырăва вуласан вăл ăçтине пĕтĕмпех пĕлетĕн акă.

Темиçе самант хушши эпĕ хытнă пек пулса тăтăм. Ăçтан, мĕншĕн, епле... Ăнланмалла та, ĕненмелле те мар... Пирĕн аппа темиçе уйăх каялла хăй ирĕкĕпе çара тухса кайнă, вилмен пулсан – халь те çартах пулмалла, таçта, Мускав енче... Сасартăк палламан çын унăн çыруне килсе парать, ун ячĕпе салам калать... Чăнах-и ку, тĕлĕк-и? Тĕрĕс-и, ултав-и?.. Тĕрĕсех пулсан, аннене пĕлтерсен... мĕн тăвĕ-ши вăл?

Хамăн сылтăм алă çырăва хытăран хытă чăмăр-

тарё — ăна кам та пулин туртса илесрен хăрану пек...

Кочетовпа унăн хăни эпё хытă хумханнине асăрханах ёнтё, мёншён тесен эпё пёр çыхăнуллă сăмах та калаймарăм.

— Вуласам тата çыруне, — терё Кочетов, пуçёпе пукан çине кăтартса. — Лар та лăпкăн кăна вуласа тух...

Ку сăмахсем мана сасартăк тăна кёртнё пек пулчёç. Алăри хуçлатнă хут таткине эпё йăпăр-япăр тўрлетсе, куçсемпе ун çине тăрăнтăм.

Тёрёс, тёрёс! Почеркё пирён аппаннах! Тамарах çырнă!..

„Хаклă аннеçём, юратнă шăллăмсем,—тесе çырнăччё вăл. — Эсир мана хальччен вилнё тесе шутлану пулё... Ун пек шутлама та май пулнă çав, мёншён тесен эпё сире хам çинчен тăватă уйăх хушши нимён те пёлтерейменрём. Май пулмарё. Нумай пăшăрхантăр пулё ман пирки... Анчах халь лăпланăр ёнтё,—эпё сывах, мана нимён те пулман. Часах сире курса, пурне те ыталаса чуптума ёмётленетёп...“

Çырăва пёрре вуласа тухни çителёксёр пулчё маншăн. Эпё ăна хăвăрт-хăвăрт тата тепёр хут вуларăм. Унтан, кăмăл тулса килнипе хаштах сывласа ятăм та, хам сисмесёрех çёлёке тăхăнса, алăк еннелле пăхрăм.

— Эс халех тухса каясшăн пулас?—терё мана Кочетов.

Унăн сăмахёсем мана картах сиктерчёç.

— Çук, çук...—терём эпё, тăрук именсе.

Тўррипе каласан, эпё çак самантра чăнах та кунтан хăвăртрах тухса чупасшăн, часрах анне патне çитсе, ăна çак ырă хыпара пёлтересшён, савăнтарасшăн пулнă...

— Пирён калаçмалла-ха вёт санпа, — терё Ко-

четов малалла. — Тата эсĕ аппу çинчен ыйтса пĕлме те ĕлкĕреймерĕн... Е, çыру илнĕ хыççăн, пирĕнпе калаçас кăмăлу пĕтрĕ-и? — Унăн сассинче вăл каллех кăмăллăн кулни сисĕнчĕ.

— Çу-ук, апла мар... — терĕм эпĕ ăна хирĕç, пуçа пăркаласа. — Манăн сирĕнпе питĕ калаçас килет, аппа пирки те ытларах пĕлесчĕ, çырăвĕнче вăл нимех те пĕлтермен. Таçта пурăнать, тем тăвать...

— Ну, апла пулсан — итле...

* * *

Малтан вĕсем мана аппа çинчен каласа пачĕç. Унăн историйĕ вăрăмах та пулман иккен.

Август уйăхĕн вĕçĕнче аппа служить тунă часть Смоленск облаçĕнче окружениине лекнĕ, — фашистсем вĕсене сасартăк пур енчен те хупăрласа илнĕ. Паллах ĕнтĕ, фрицсем вĕсен пĕтĕм чаçне тыткăна илме ĕмĕтленнĕ, анчах аппасен командирĕ питĕ паттăрскер пулнă та, парăнман. Калама çук хытă çапăçнă вĕсем фашистсене хирĕç, хамăрăннисем патнелле тухма тăрăшнă, анчах вăйсем çителĕксĕр пулнă пирки — тухайман. Вара сĕм вăрмансем ăшне кĕрсе кайнă та унта партизансемпе пĕрлешнĕ.

Киларăм-çке, вăрçăччен пирĕн Тамара телеграфра ĕçлетчĕ. Фронтра вăл радистка пулса тăнă. Партизансем патĕнче те ăна çав ĕçех хушнă.

— Питĕ матур вăл сирĕн, — терĕ ун çинчен вăтă Кочетовăн хура сухаллă хăни, — калама та çук пултаруллă хĕр... Ăна пула эпир „Пысăк Çĕрпе" çыхăнса тăратпăр, кунта, тăшман вăхăтлăха йышăнса илнĕ районсенче, мĕн-мĕн пулса пынисене пĕлтеретпĕр, хамăр самолётсен хăш вырăнсене вĕçсе килсе бомбить тумаллине кăтартса парат-

пăр... О-о, сирĕн аппу фашистсене мĕн чухлĕ сиен кӳнине шутласа та кăларас çук! Награда параççĕ-ха ăна уншăн!..

Эпĕ, унăн пĕр сăмахне те ирттерсе ярас марччĕ тесе, тăрăшса итлесе лартăм. Вăл каласа панисем пĕтĕмпех ман куç умĕнче тăчĕç. Аппа çинчен ыйтса пĕлнипе пĕрлех, манăн тата хăйĕн çинчен те пĕлес килсе кайрĕ. Чылай вăхăт тытăнкаласа тăнă хыççăн, ыйтма хăюлăх çитертĕм-çитертĕмех.

— Эсир хăвăр та партизан эппин, пичче?

— Пĕлместĕп,—тесе кулса илчĕ хура сухаллă çын. — Тен, партизан та-и... Вăрман çынни тесен—тĕрĕсрех пулĕ.

— Чăн аслă партизанĕ вăл, — терĕ Кочетов, — партизансен комиссарĕ. Пирĕн пата хăнана килнĕ, темиçе кунлăх...

Сасартăк вăл калама чарăнчĕ те — мана куçран чăр-р... пăхрĕ. Унтан, кăшт тăрсан:

— Эсĕ ăслă ача, Юрка,—терĕ.—Асту, ман патăмра пулни çинчен те, çак юлташа курни çинчен те, аннӳсĕр пуçне нихçан та, никама та, пĕр сăмах та ан кала... Санăн аçу—Хĕрлĕ Çар командирĕ, аппу — партизанка, эсĕ ху — пионер, часах комсомолец пулмаллискер .. Ăнланатăн-и?

— Питĕ лайăх ăнланатăп.

— Пар аллуна!

Хăйĕн ĕçпе хытнă пысăк ывçипе Кочетов ман алла тытса хытă чăмăртарĕ. Пĕр вăхăт эпир пурсăмăр та ним чĕнмесĕр лартăмăр. Кочетов карчăкĕ сĕтел çине чейникпе вĕретнĕ шыв тата консерва коробкисенчен тунă виçĕ кружка лартса пачĕ, унтан — тĕлĕнсех кайрăм çав! — шап-шур кулач, çутă хутпа чĕркенĕ çу, сахăр пырса хучĕ.

— Ку — партизансен кучченеçĕ, тутанса пăхăр, — терĕ Кочетов, кулача касма тытăнса.

— Вăрмансенче пурăнса, ăçтан тупатăр вара эсир кун пек çимĕçсене? — тĕлĕннипех ыйтрăм партизансен комиссарĕнчен.

— Пире фашистсем туянтараççĕ вĕсене, — кулса ответ пачĕ вăл. — Лавĕ-лавĕпех парса хăвараççĕ тепĕр чух...

Тавçăрса илтĕм: партизансем тăшман обозĕсене тапăнса аркатаççĕ те мĕн пуррине хăйсене валли илеççĕ. Кун çинчен эпĕ унчченех илтнĕччĕ кăшт.

— Тĕрĕссипех каласан, фашистсем хăйсем тунă апат-çимĕç мар ку, пирĕн çынсенне çаратнăскер, — терĕ Кочетов, кружкăсене чей тултарса. — Эпир хамăр пурлăха каялла туртса илетпĕр кăна. Совет халăхĕ нихçан та ют пурлăха хапсăнмасть вăл...

* * *

Кăштах ларкаласан калаçу урăххи çине куçрĕ.

— Пирĕн пĕр питĕ пысăк ĕç тумалла, Юрка, — тесе пуçларĕ Кочетов вăраххăн, кружкăри чее кашăкпа пăтратса. — Астăватăн-и, эпĕ сана ĕнер: „пирĕнтен пулăшу ыйтаççĕ“, тесе каларăм?

— Астăватăп...

— Такама пулăшниех те мар-ха ĕнтĕ вăл, хамăршăн тăвакан ĕçех, анчах паян ку ĕçе эпир иксĕмĕр кăна тума пултаратпăр...

Çак сăмахсене илтсен эпĕ алăри кружкăна та сĕтел çине лартрăм, чăмлама та пăрахрăм. Çав хушăрах партизансен комиссарĕ ман çине пит те сăнавлăн пăхнине асăрхарăм.

— Калăр, мĕнле ĕç?

— А эс манпа пĕрле ĕçлеме килĕшетĕн-и?

— Хуть те мĕнле ĕç пултăр — килĕшетĕп!

— Пит аван...

Кочетов пĕр çăвар чей сыпса илсе, ман пекех кружкăна сĕтел çине лартрĕ.

— Фашистсем кунта киличчен эпир хаçатсем, кĕнекесем пичетлесе кăлараттăмăр... Ку чухне ун çинчен ĕмĕтленме кăна пултаратпăр-ха эпир. Чăн та, ун пек вăхăт каллех çавăрăнса çитет-ха вăл, анчах ыран-паянах мар, Хĕрлĕ Çар тăшмансене каялла хăваласа ярсан тин...

„Ăçталла илсе каять ку хăйĕн сăмахне?“ — тĕлĕнсе лартăм эпĕ, ăна итлесе.

— Типографи те çук пирĕн, ху пĕлен—пĕтĕмпех çĕр айне пытартăмăр... Анчах çапах та, Юрка, темле йывăр пулсан та, пирĕн хамăр ĕçе тытăнасах пулать. Кĕнеке-хаçат мар, — ун çинчен халь сăмах та çук, — халăха валли пĕчĕк çеç листовкăсем кăларма пуçламалла пирĕн... Ăнланатăн-и?

— Ăнланатăп, — терĕм шăппăн.

— Халăх хушшинче пирĕн пĕтĕм вăя хурса чăн сăмах сарас пулать... Вăрçă çинчен, Хĕрлĕ Çар çинчен, фашистсен тискерлĕхĕсем çинчен, вĕсене пăхăнма кирлĕ марри çинчен, — пурин çинчен те! Нимĕçсем пур майсемпе те суя сăмах сарма, халăх эпир çĕнтерессе шаннине пĕтерме тăрăшаççĕ... Пирĕн çавсене хирĕç хамăрăн чăн сăмахпа тухас пулать. Вăл чăн сăмаха эпир листовкăсем урлă сарăпăр...

Чылай каларĕ Кочетов. Унăн сăмахĕсемпе эпĕ хам ăшăмра пĕтĕмпех килĕшсе лартăм: тĕрĕс, терĕм, эс каланă пекех тумалла, листовкăсем, чĕнӳсем кăлармалла... (Истори урокĕсенче вĕреннисем аса килчĕç: ĕлĕк, патша саманинче, революционерсем ĕççыннисене улпутсен пусмăрне хирĕç кĕрешме чĕнсе çавнашкал пит нумай листовкăсем кăларса салатнă, вĕсен вăрттăн типографисем пулнă...)

Анчах ку ёҫе халӗ, ҫак самантра, пирӗн пӗчӗк хулара мӗнле майпа пуҫласа ямалла? Куна ниепле те чухласа илме пултараймарӑм эпӗ. Кочетов хӑех каларӗ-ҫке: пирӗн типографи те ҫук, ӑна эпир ҫӗр айне пытарнӑ... Неушлӗ вӑл ҫав машинӑсене чавса кӑларса, вӗсене ӑҫта та пулин вырнаҫтарма шутлать? Ытла та хӑрушӑ ӗҫ ку — часах лекме пулать, мӗншӗн тесен пичетлекен машинӑна хӗве чиксе тухма ҫук, вӑл ытла та пысӑк япала...

Эпӗ ҫапла шухӑшласа ларнӑ вӑхӑтра, сасартӑк, Кочетов манӑн пур иккӗленӳсене те пӗр сӑмахпах пӗтерсе хучӗ.

— Паян-ыранах пӗр ҫӗрте пирӗн пӗчӗкҫеҫ типографи пулса ҫитет, — терӗ вӑл. — Питӗ шанчӑклӑ вырӑнта. Фрицсем хӗрӗх кун та хӗрӗх каҫ шырасан та тупас ҫук ӑна. Ҫавӑнта ӗҫлеме тытӑнӑпӑр вара эпир санпа.

— Урӑх пачах та, никам та пулмасть-и унта?— татах тӗлӗнсе ыйтрӑм эпӗ. — Иксӗмӗр ҫеҫ ӗҫлетпӗр-и?

— Паллах, иккӗн кӑна мар, - терӗ Кочетов, — пирӗн листовкисене ҫыраканнисем те пулаҫҫӗ. Анчах наборласа пичетлекеннисем — иксӗмӗр ҫеҫ. Паллах, тата пӗр-икӗ ҫын тупсан аван пулмалла, анчах ҫук вӗт-ха никам та. Пуринчен ытла, печатниксем кирлӗ пире...

Кочетов шӑпланчӗ те кружкӑран сивӗнсе кайнӑ чей сыпса илчӗ. Манӑн шухӑшсем тӳрех Сережӑпа Ваҫҫа Авдеевсем ҫине куҫса ӳкрӗҫ. Вӗсене ку ӗҫ ҫинчен пӗлтерсен, ҫак вӑрттӑн типографире ӗҫлеме чӗнсен — епле-ши? Пырӗҫ-ши? Анчах... вӗсене те кунта илсе килсен, хамӑрӑн „подвалти лазаретра“ выртакан аманнӑ салтаксене пӑхма никам та пулмасть...

Çак самантра татах тĕлĕнмелли тупăнчĕ. Ватă Кочетов каллех манăн шухăшсене витĕр пĕлсе тăнă пекех пулчĕ!

— Ĕнер ыйтрăм та-ха санран...—терĕ вăл, сăмахсене кăшт тăсарах, — эсĕ çав печатнăй цехра хăвăнпа пĕрле ĕçленĕ юлташусене çак вăхăтра пĕртте курман-и? Хушамачĕ мĕнлеччĕ-ха вĕсен?

— Авдеевсем...

— Вĕсем хамăр хуларан тухса кайман-ши?

— Каяйман пулмалла... (Ĕнер суйнă пирки халĕ мана тӳррипе каласа пама аван мар пулчĕ.)

— Çавсемпе курса калаç-ха эсĕ. Паллах, тӳррĕн персе ан яр, майĕпе, аякран, вĕсен кăмăлĕсене пĕлсе калаç та, хамăра пулăшма чĕн. Вĕсенчен пĕри „американка“ çинче ĕçлетчĕ пулас?

— Çапла.

— Питĕ аван пулатчĕ! Листовкăсене вара эпир пысăк тиражсемпех кăларма пултараттăмăр...

— Кам ачисем вара вĕсем?—тесе ыйтрĕ партизансен комиссарĕ, ку таранччен калаçăва хутшăнмасăр, темле хутсене пăхкаласа ларнăскер.— Эс пĕлетĕн-и вĕсене?

— Питĕ лайăх пĕлетĕп,—терĕм,—ашшĕ командир вĕсен, фронтра аманнă, амăшне нумаях пулмасть фашистсем асаплантарса пĕтернĕ...

— Апла пулсан—йыхăрас пулать. Шанчăклă.

Эпĕ малтанхинчен те ытларах пăлханса кайрăм. Пĕр енчен, мана каçхине Кочетов çинчен аван мар шухăшласа ун умĕнче шарт та пат тунса лартнăшăн намăс пулчĕ, тепĕр енчен—халь манăн пĕтĕмпех каласа парас килчĕ. Авдеевсемпе эпĕ епле тусли, вĕсем мĕн тери шанчăкли, эпир виçĕ салтака мĕнле çăлса усрани çинчен...

— Юрĕ, кайса калаçăп,—терĕм вара,—паянах кайса калаçăп Авдеевсем патне. Вĕсем пирĕнпе пĕрле ĕçлеме килĕшессине малтанах пĕлсе тăратăп...

— Ăçтан пĕлетĕн тăруках?

— Мĕншĕн тесен...

Эпĕ темиçе самант хушши кирлĕ сăмахсем тупаймасăр тытăнса тăтăм та, юлашки вăхăтра хамăр мĕн-мĕн туни çинчен пĕтĕмпех, йĕркипех каласа кăтартрăм вĕсене...

* * *

— Вот это—да!—терĕ партизансен командирĕ, ман калава итлесе пĕтерсен. — Куртăн-и, пирĕн ачасем мĕн тăваççĕ, Матвей Матвеич? Никам та пулăшман вĕсене, ертсе пыман... Хăйсем тĕллĕнех ĕçленĕ! — Вăл Кочетов куçĕсенчен пăхрĕ.— Нихçан та, темле тискерленсе хăтлансан та фашистсем парăнтарас çук пире, мĕншĕн тесен фашизма хирĕç пĕтĕм совет халăхĕ çĕкленсе тăчĕ. Ачасене илсен,—вĕсем те кĕрешеççĕ вĕт хамăрăн Тăван çĕршывшăн! Нимрен хăрамасăр, хăйсен пурнăçĕсене хĕрхенмесĕр кĕрешеççĕ!..

— Тĕрĕс,—терĕ Кочетов.—Шанчăклă ăру ӳсет пирĕн... Çак вăрçă çулăмĕнче вĕсем тата ытларах пиçеççĕ акă, хурçăран та çирĕпрех пулса тăраççĕ. Тăшман пырса ан çыхлан вара вĕсене!

Пĕр минут пек шăп пултăмăр. Унтан Кочетов ман пата пырса хулпуççинчен лăпкаса илчĕ.

— Халь киле кай ĕнтĕ,—терĕ вăл,—аннӳне савăнтар, унтан тусусемпе калаçса татăл. Ĕçсем епле ăннине ыран каçалапа пĕлтер.

— Леш аманнă салтаксем пирки ан пăшăрханăр, эпир вĕсене апат-çимĕç тĕлĕшĕнчен хамăр пулăшма пуçлатпăр, — хушса хучĕ партизансен комиссарĕ.

— Юрĕ, пĕтĕмпех эсир каланă пек тăвăп,— тесе сăмах патăм эпĕ вĕсене.—Тĕп-тĕрĕс пулĕ!

Кочетов мана ăсатма килхушшине тухсан, эпĕ унтан хуллен кăна:

— Мĕн ятлă ку партизансен комиссарĕ?—тесе ыйтрăм.

— Нумай пĕлсен—çын час ватăлать, теççĕ,— кулса илчĕ старик.—Хаклă çын вăл. Фашистсем унăн пуçĕшĕн аллă пин тенкĕ пама пулнă. Ыттине кайран пĕлĕн... Ну, сывă пул, чипер çӳре. Ыран кĕтетĕп эппин сана.

* * *

... Аппа çыруне вуласан, ун çинчен хам мĕнмĕн илтнине каласа парсан, пирĕн анне мĕнешкел савăнса, хавасланса кайнине каласа пама та пĕлес çук. Сăнĕ-пичĕ те çамрăкланса кайрĕ унăн, нихçан нимĕнле хуйхă-суйхă курман пекех пулса тăчĕ!..

Вăл Кольăпа иксĕмĕре черетлĕн тыта-тыта чуптурĕ, пуçсенчен ачашларĕ, унтан альбомран аппан сăнне кăларса илчĕ те ăна чуптума тапратрĕ.

— Хĕрĕм, савнă хĕрĕм!.. Сывах-ха эппин, пурăнатăн, пире те манмастăн... Чунăмçăм, чунăм!— тесе, унăн карточкине кăкри çумне пăчăртарĕ.

Унпа пĕрле эпир те пĕтĕм чĕререн савăнса тăтăмăр.

— Тен, аçу та сывă-и-ха... Тен, вăл та таврăнĕ... Ой, епле телей пулатчĕ вара!—пăшăлтатрĕç аннен тутисем.

— Аттене нихçан та пĕтнĕ тесе шутламастăп,— терĕм эпĕ, аннен кăмăлне татах çĕклеме тăрăшса.—Вăрçа пирвайхи хут кайман вĕт вăл, ĕлĕк те нумай çапăçнă, анчах нимĕн те пулман ăна. Халь те нимĕн те пулмасть, курăн акă!

— Тем пекехчĕ эс каланă пек пулсан,—терĕ анне.—Пирĕн юрату сыхласа усратăрах ăна...

Кăнтăрлахи апат çинĕ чух анне каллех эпĕ паян Матвей Матвеич Кочетов патне кайса килни çинчен тапратрĕ.

— Сана вăл Тамара çырăвĕ пирки çеç чĕннĕ-и?

— Ун пирки çеç мар,—терĕм эпĕ кăшт тытăнарах,—пĕр пысăк ĕç çинчен калаçрĕç вĕсем манпа...

— Мĕнле ĕç тупăннă тата?

Эпĕ тăруках ответ параймарăм, мĕншĕн тесен анне çак ĕç пысăк хăрушлăхпа çыхăнса тăнине пĕлсен, хама чарасран хăрарах патăм. Эпĕ ăна кун çинчен майĕпе, пĕчĕккĕн-пĕчĕккĕн пĕлтерсе пырасшăнччĕ...

— Кала тата, ма каламастăн? Ма пытарса тăратăн? Хуть ырă хыпар, хуть усал хыпар пултăр, аннӳне пурĕ-пĕр пĕлтермелле, вăл сана хирĕç пулас çук, пулăшма çеç тăрăшмалла,—кăмăлсăрланчĕ анне.

— Эпĕ санран нимĕн те пытарман, пытарма та пултараймастăп,—терĕм те вара ăна Кочетов хама мĕн пирки чĕнни çинчен каласа пама тытăнтăм.

Анне мана куçран пăхса, çав тери тинкерсе итлесе ларчĕ. Эпĕ хам та ун сăнĕ çинчен куç илмерĕм темелле, анчах вăл ытлашши пăшăрханни те, хăрани те палăрмарĕ. Пĕр-икĕ хутчен ассăн сывласа илчĕ çеç.

„Хирĕçмест... Килĕшет...“—терĕм хама-хам.

Чăнах та, эпĕ калама чарăнсан, анне ман кăмăла пĕртте хуçмарĕ.

— Ухмах ача, эпĕ сана пĕркуннех каларăм вĕт: халăхшăн усăллă ĕç тума эпĕ сана нихçан та чарас çук, сыхланарах çӳреме хушмалла кăна,—терĕ вăл.

Мана урăх нимĕн те кирлĕ пулман. Анне хирĕçменни маншăн халь пуринчен те хаклăрах пулчĕ!

* * *

Авдеевсене ӳкĕтлесе чăрманмалла пулмарĕ, вĕсем Кочетов мĕн тума шутланине ăнланса илсенех ку ĕçе хутшăнма килĕшрĕç.

— Ку—чăн-чăн ĕç пулать, – терĕ Ваççа,—ĕлĕкхи подпольщиксенчен пĕртте кая мар. Вăрттăн типографи, листовкăсем, воззванисем... Тен, вĕсене хамăрăнах салатса çӳремелле пулать-и-ха? Ку та питĕ кăмăла каять мана...

Анчах Сережа ăна çавăнтах пӳлсе лартрĕ:

— Ытлашши ан вĕç-ха эсĕ. Ку ĕç çине урăхларах пăхас пулать, вăйă мар вăл. Никам пĕлмен подвалта аманнă салтаксене шыв ĕçтерсе ларнинчен нумай йывăртарах ĕнтĕ, паллах.

— Вăл тĕрĕс,—килĕшрĕм эпĕ,—анчах типографийĕ питĕ шанчăклă вырăнта пулать, терĕç-ха..

— Эпĕ листовкисене сарасси çинчен калатăп,— терĕ Сережа.

— Патне çитсен курăнĕ-ха вăл,—аллипе сулчĕ Ваççа, кăштах кăмăлсăрланса.—Пашка Корчагин* темле йывăрлăха лексен те хăтăлса тухма пĕлнĕ...

Тăвансем кирлĕ мар çĕртенех хирĕçсе кайма пултарнине курса, эпĕ сăмаха урăх еннелле куçарса ятăм.

— Пирĕн „лазаретрисем“ епле пурăнаççĕ унта? Эсир иксĕр те килте-çке, кам пăхать вĕсене паян?

— Эпĕ нумай пулмасть таврăнтăм, — терĕ Сережа.—Ман вырăна инке юлчĕ. Вĕсене ытла кичем пуласран—кĕнеке вуласа пама пулчĕ вăл.

— Мĕнле кĕнеке-ши?

— Чапаев çинчен. Лешĕ, çамрăкки, Атăл çин-

* Павел Корчагин—Н. А. Островский çырнă „Хурçă епле хĕрнĕ“ ятлă кĕнекери тĕп герой.

чен килни, текех асӑнатчӗ ӑна, тепре вуласа тухасчӗ ҫав кӗнекене, тетчӗ те, эпӗ ун ҫинчен инкене каласа патӑм. Инке килӗшрӗ.

— Ку питӗ аван, анчах вӗсен ҫимелли пурши-ха?

— Нумаях юлман, тет вӑл,—сассине пусарчӗ Сережа.—Тепрер эрнерен кансӗр пулма пултарать...

— Ничево, аптрамӑпӑр,—терӗм эпӗ ӑна лӑплантармалла.—Вӗсене валли апат-ҫимӗҫ ытлашшипех пулать акӑ пирӗн...

— Татах мӗн те пулин тупмарӑн пуль те?—тӗлӗнсе пӑхрӗ ман ҫине Ваҫҫа.

— Тупрӑм ҫав,—кулкаласа илтӗм эпӗ.

— Ӑҫта? Мӗн?

— Нумай пӗлсен—ҫын час ватӑлать, теҫҫӗ,—терӗм те эпӗ Кочетовӑн сӑмахӗсемпе, татах култӑм.—Ан васкӑр, тӗлӗнмелле япаласем нумай пулаҫҫӗ акӑ...

* * *

Тепӗр кунне, кӑнтӑрла иртсен пӗр тӑватӑ сехетре, хамӑрӑн „подвалти лазаретра“ дежурить тума Ваҫҫана хӑвартӑмӑр та, Сережӑпа иксӗмӗр Кочетов патне кайрӑмӑр.

Пасар площадьне тухиччен эпир пит те хаваслӑн шӑкӑлтатса калаҫса пытӑмӑр. Хамӑр тума тытӑнмалли ҫӗнӗ ӗҫ, пуринчен ытла вӑл самаях хӑрушӑ, анчах интереслӗ пулни пире хумхантарса, ҫӗклентерсе янӑ ӗнтӗ...

Анчах пасар площачӗ патне ҫитеспе пирӗн калаҫу сасартӑк татӑлчӗ. Эпир кунта вӗҫӗмсӗр нумай халӑх пухӑннине куртӑмӑр. Тӗлӗнтерсех ячӗ ку пире. Мӗншӗн, мӗн тума пухӑннӑ ку халӑх? Паян пасар мар... Тата пасар пулакан кунсенче те ку чухне кун чухлӗ ҫын пухӑнмасть...

Эпир хăвăртрах утрăмăр та часах площадьри халăхпа хутăшса кайрăмăр. Пĕринчен, тепринчен ыйтатпăр:

— Мĕн пулнă? Халăх ма пухăннă?

Малтанах пире никам та йĕркеллĕ ответ памарĕ, унтан, халăх хушшине шаларах кĕрсен, пĕр çамрăкрах хĕрарăм ăнлантарса пачĕ.

— Кĕçĕр такамсем тăватă фашиста çапса пăрахнă, çавăншăн халь вĕсем хăйсем ку таранччен хупса усранă сакăр çынна çакаççĕ. Кашни фашистшăн—икĕ çын... Курмарăр-им, пур хӳмесем çине те пĕлтерӳсем çапса тухнă ун çинчен...

— Камсене çакаççĕ-ши вара?—ыйтрĕ Сережа чĕтрекен сасăпа.

— Камсене пултăр,—ассăн сывласа илсе ответ пачĕ хĕрарăм,—паллах, пирĕн çынсене! Часах илсе килеççĕ пуль ĕнтĕ, курăпăр-ха...

Эпир Сережăпа иксĕмĕр пĕр-пĕрине куçран пăхса илтĕмĕр.

— Тăхтăпăр-и?

— Курсах каяс, камне пĕлес,—терĕ Сережа. Нумай кĕтсе тăмалла пулмарĕ. Темиçе минутранах халăх хумханма, шавлăн калаçма тапратрĕ, пурте ĕлĕк военкомат вырнаçнă тăкăрлăкалла пăхрĕç.

— Килеççĕ... килеççĕ...

Эпир чĕрне вĕççĕн тăрса çӳлелле кармашрăмăр, анчах та пӳсем пĕчĕккипе—кураймарăмăр. Сасартăк çынсем каялла чакма тытăнчĕç. Пире чутах таптаса пăрахатчĕç, çав тери хĕстерсе лартрĕç. Ку вăл—фашистсем арестленисене площадь варринелле илсе пыма çул уçса пынă пирки пулнă иккен. Çынсен хулпуççийĕсем хушшипе эпĕ юланутлă нимĕç офицерĕ иртсе пынине куртăм. Лашин мăйне каçăртса лартнă хăй, кăшкă-

рать, аллинчи саламачĕпе пирĕн çынсене урлă та пирлĕ çапать...

Унтан çап-çутă штыксем курăнчĕç. Темле хĕрарăм кăшкăрса макăрса ячĕ. Таврари çынсем пăлхавлăн калаçни сĕр-сĕр-сĕр... туса кайрĕ. Арестленисене çывăхрахран курас тесе, эпĕ пуçа чикрĕм те халăх хушшипе площадь варринелле пăшатан пек шăтарса кĕрсе кайрăм. Сережа та манран юлмарĕ.

Эпир такан патнех, чăн мала тухса тăтăмăр. Хашкаса, куçсене чарса пăрахсах пăхма тытăнтăмăр... Йĕри-тавра—хĕçпăшаллă фашистсем, варринче арестленĕ вырăс çыннисем. Саккăрăн. Тăваттăшĕ хĕрарăм. Анчах вĕсене çурăмĕсемпе пирĕн еннелле тăратнă та, пĕрине те паллама çук. Тепĕр енчен кайса пăхма шухăш пурччĕ—май килмерĕ, ытла та хĕстерсе лартрĕç, малалла кайма мар—пăркаланма та çук.

Такан айне темиçе сĕтел лартнă-мĕн. (Вĕсем мĕн тума кирлĕ пулнине эпĕ кайран тин пĕлтĕм...) Çав сĕтелсем çине йĕркипех фашистсем хăпарахăпара тăчĕç: комендант, унăн помощникĕсем, офицерсем... Хайхи „бургомистр“ та, леш йытă, совет влаçĕ вăхăтĕнче сехет магазинĕн директорĕ пулни, нимĕçсем хушшинче тăрать...

Чĕресем тапми пулчĕç ĕнтĕ пирĕн, вăхăчĕ-вăхăчĕпе пыр патне темскер чăмăртанса хăпарса хытса ларать.

— Мĕн пулать-ши? Мĕнрен пуçланать-ши?

Эпир кăна мар, пĕтĕм халăх çавăн пек шухăшласа тăнă ун чух.

Площадьре шăп пулчĕ. Пурте кĕтеççĕ...

— Итлĕр мана!—хăлхана касса кайрĕ сасартăк нимĕç коменданчĕн тăкăскă сасси.—Нумай хутчен асăрхаттарнă пулин те, эсир ниепле те ăса кĕрсе çитейместĕр... Хулара йĕркесĕрлĕхсем çап-

лах пĕтмеççĕ. Кĕçĕрхи каç сирĕнтен тахăшĕсем пирĕн патрульсене вĕлерне. Çавăншăн эпĕ паян сакăр çынна çакмалла турăм... Хыттăн асăрхаттаратăп: йĕркесĕрлĕхсем малашне те чарăнмасан, аслă Германи çарĕн салтакĕсене татах тивсен, эпĕ кашни салтакшăн вуншар, çирĕмшер, аллăшар çынна çакатăп! Пĕлсех тăрăр!..

Çапла пуçласа ячĕ те вăл, нумайччен çухăрчĕ. Юнарĕ, хăратрĕ, халăха темĕн тĕрлĕ хурлăх кӳме пулчĕ. Халăх ăна ним чĕнмесĕр, шăппăн итлесе тăчĕ. Çынсен куçĕсенче курайманлăх ялкăшрĕ кăна...

Комендант хыççăн „бургомистр" каларĕ. Унăн сăмахĕсем комендант каланисенчен те усалтарах, ирсĕртерех пулчĕç. Малтанах пĕр-икĕ хутчен ӳсĕркелесе илчĕ, унтан халăх çинелле мар, таçта аяккалла пăхса калама тытăнчĕ. Паллах, вăл хула çыннисене куçран пăхма пултарайман, мĕншĕн тесен кашни çын ăна мĕн тери курайманнине, кашниех ăна тытса çурса пăрахма хатĕр пулнине ăнланнах ĕнтĕ.

— Хула çыннисем! Тăвансем,—тесе пуçларĕ вăл урмăшнă сасăпа,—хăвăр пурăнма пĕлменнипе эсир питĕ пысăк хурлăх куратăр... Германи командованийĕ сире лăпкăн, хирĕçмесĕр, законсене пăхăнса пурăнма хушать. Çавнашкал пурăнсан, пурте йĕркеллĕ пулмалла. Анчах та эсир çавна ниепле те ăнланасшăн мар, хăвăра туса панă йĕркесене пăсатăр, законсене пăхăнмастăр, çитменнине тата пире çĕнĕ йĕрке туса пама килнĕ Германи çарĕсене хирĕç хĕçпăшалпа тухатăр... Çавăн пирки усăсăр юн тăкăнать... (Çак вырăнта вăл, хăйне хыçалтан кам та пулин сасартăк пырса çапасран шикленнĕ пек, хулпуççи урлă каялла пăха-пăха илчĕ). Ӳкĕтлесе калатăп сире,—сасартăк сассине хăпартрĕ вăл,—чарăнăр нимĕçсене хирĕç тăма! Нимĕçсемпе килĕштерсе пурăнни—хăвăршăнах аван пулĕ, вара халăх юнĕ те юхма чарăнĕ...

Вăл татах темскер калама çăварне уçрĕ, анчах çав вăхăтра халăх хушшинчен тахăшĕ пит те вăйлăн ывăтнă чăмăр чул ăна янахĕнчен çитсе

çапрĕ. „Бургомистр“ картах сиксе чалăшса кайрĕ, аллипе янахĕнчен çавăрса тытрĕ, унăн сăмси çинчи ылттăн куçлăхĕ аяккалла сирпĕнсе кайрĕ.

Ку таранччен ним чĕнмесĕр тăнă пĕтĕм халăх ахăлтатса кулса ячĕ...

— Ай-ай, лайăх тиврĕ-çке,—терĕ ман хыçра пĕри савăнăçлăн.

— Пуçĕнчен лектермеллеччĕ ăна, шуйттана, çакăнтах тăнсăр пулçа выртттăр!—хушса хучĕ тепри.

„Бургомистрпа“ мĕн пулса иртнине тавçăрса илнĕ комендант тата ытларах урса кайрĕ çакăн хыççăн. Куçĕсене чарса пăрахса, çăварĕнчен кăпăк кăларса, икĕ чышкине те чăмăртаса, халăх çинелле хаяртан та хаяррăн кăшкăрма тапратрĕ:

— Молчайт! Молчайт! Всех стреляйт буду! Всех убивайт, вешайт буду, русски звинння!

Çавăнтах каялла çавăрăнса хăйĕн помощникĕсене темскер хушрĕ.

Малашнехи ĕçсем питĕ хăвăрт пулса пычĕç. Таканăн урлă кашти çине икĕ енчен икĕ фашист хăпарса кайрĕç те, мăйкăçламалли вĕренсем çыхса çакрĕç. Сĕтелсем çинче тăракан фашистсем çĕре анчĕç, вĕсен вырăнне такан айĕнче тăракан сакăр совет çыннине, кашнине уйрăм мăйкăçлă вĕрен тĕлне хăпартрĕç. Пичĕсемпе вĕсем халь пирĕн еннелле çавăрăнса тăчĕç.

Халăх каллех кĕр-кĕр-р... кĕрлесе кайрĕ.

Эпĕ Сережа хулĕнчен пăчăртаса тытса, чул пек хытса тăтăм. Манăн куçăмсем фашистсем çакма хатĕрленнĕ çынсен сăнĕсем тăрăх шурĕç... Сулахай енче пĕр утмăл çулхи старик тăрать, унтан икĕ хĕрарăм—пĕри ватăрах, тепри çапçамрăк, унтан... Кам ку? Кам ку?.. Сережăн хулне тата хытăрах пăчăртаса лартрăм.

— Куратăн-и? Паллатăн-и? Сулахай енчен тăват-

тăмĕшне пăхсам...—васкавлăн пăшăлтатса илтĕм эпĕ.

— Паллаймастăп,—терĕ Сережа.

— Епле паллаймастăн?—çиленсе кайрăм эпĕ.— Пăх лайăхрах! Василий Дмитриевич вĕт вăл. Пирĕн типографи директорĕ!

— Чăнах...—йывăррăн сывласа ячĕ те Сережа, эпир иксĕмĕр те шăп пулса, хамăрăн юратнă çын çинчен куç илмесĕр пăхса тăтăмăр.

Акă, вăл чĕрĕ-ха, сывлать, унăн чĕри тапать, вăл халăх çинелле пăхать, куçĕсемпе, тен, хăйĕн тăванĕсене, паллакă çыннисене шырать пулĕ. Анчах темиçе самантран вăл пулмасть, ăна вĕлереççĕ... Мĕншĕн? Мĕншĕн тесен вăл фашистсене, пире чурасем тума килнĕ хурахсене, пăхăнасшăн мар, пĕтĕм чунĕпе, чĕрипе кураймасть вĕсене... Ах, ма пăхмасть-ши вăл пирĕн еннелле? Юлашки хут куçсемпе пăхса та пулин сывпуллашса юласчĕ унпа... Кайран нихçан та, нихçан та курас çук вĕт ăна!..

— Вешайт!—тесе çухăрса ячĕ комендант.

Темиçе фашист пĕр харăсах сĕтел çинче тăракансене мăйкăçсем тăхăнтарчĕç.

Комендант татах темле команда пачĕ. Çав самантрах мăйкăç тăхăнтарнă Василий Дмитриевич пĕр утăм малалла ярса пусрĕ те хăйĕн уçă сассипе площадьри пĕтĕм халăх илтмелле кăшкăрса ячĕ:

— Ан парăнăр, юлташсем! Ĕненĕр — çăлăнăç сехечĕ инçе мар! Сывă пултăр пирĕн ирĕклĕх!

Урăх нимĕн те калаймарĕ. Унăн ури айĕнчи сĕтеле туртса кăларчĕç те, вăл вĕрен çинче туртăнса пăвăнса ларчĕ.

Сережăпа иксĕмĕр те шăлсене çыртса макăрса ятăмăр...

* * *

— Ма час килмерӗр?—тесе ыйтрӗ пиртен Кочетов, эпир ун патне чупса пырсан. Унтан пирӗн ҫине тинкеререх пӑхрӗ те, эпир сиксе чӗтренине асӑрхарӗ пулас.

— Мӗн пулнӑ сире? Эсир макӑрса та пӑхнӑ пулас паян?

— Ун пек те пулчӗ ҫав,—терӗм те эпӗ, пасар площадӗнче халь кӑна мӗн пулнине каласа патӑм.

Матвей Матвеич, тӑруках салхулланса, ҫӗрелле пӑхса ларчӗ. Темиҫе хутчен ассӑн, йывӑррӑн сывласа илчӗ... Эпир пӗлтернӗ хӑрушӑ хыпар унӑн чӗрине те ҫав тери хытӑн пырса тивсе ыраттарчӗ курӑнать.

— Сакӑр ҫынна ҫакрӗҫ, тетӗр-и?—ыйтрӗ вӑл чылай ларсан, пирӗн ҫине пӑхмасӑрах.

— Ҫапла ҫав, сакӑр ҫынна...

— Пирӗн Василий Дмитриевич та ҫав шутра эппин?

— Ҫав шутрах.

— Н-да... Урсах кайрӗҫ... Анчах та вӗсене нимӗн те ҫӑлаймӗ!—Матвей Матвеич лутра пукан ҫинчен сасартӑк тӑрса, хӑйӗн шӑмми-шаккинче мӗн чухлӗ вӑй пуррине тӗрӗсленӗ пек, карӑнса, хулпуҫҫисене вылятса илчӗ.—Эпир те фашистсем умӗнче парӑмрах юлмӑпӑр. Сакӑр ҫын вырӑнне пин пулӗ пирӗн, а вӗсен вӑйӗ куллен-кун чакса пырӗ!

Ку сӑмахсене вӑл васкаса тумланнӑ май хӑй тӗллӗн каларӗ.

— Атьӑр, ачасем, кайрӑмӑр,—терӗ вӑл, тумланса ҫитсен.—Пирӗн халь ырми-канми ӗҫлесе, тӑшмана кунӗн-ҫӗрӗн таврӑс пулать...

— Эс ман юлташпа калаҫмарӑн-ҫке, — терӗм эпӗ, пуҫпа Сережа еннелле сулса.—Хайхи Авдеев вӗт ку...

— Мĕн калаçмалли пур?—хулпуççи урлă пăхрĕ вăл ман çине.—Пирĕнпе пĕрле ĕçлеме килĕшет вĕт вăл? Тата урăх мĕн кирлĕ?

Килхушшине тухсан, вăл самантлăха чарăнса тăчĕ.

— Эпĕ пĕр икçĕр метр малта утăп, эсир мана куçран вĕçертмесĕр каярахран пырăр, нимĕнле палли те ан пултăр...

* * *

Кукăр-макăр урамсем, ансăр тăкăрлăксем тăрăх, унтан темле килхушшисем витĕр пăтрашса пытăмăр эпир. Пирĕн хыççăн хуть темле ăста сыщик йĕрлесен те çухалса каймалла çав!

Юлашкинчен „кивĕ хулана“, ял пек вырăна çитсе тухрăмăр, сарайсем хыçĕпе пĕр килхушшине кĕтĕмĕр. Пире лупас айне тăратса хăварса, Матвей Матвеич пӳрте кĕрсе кайрĕ.

— Кунтан эпĕ каялла кайма та пĕлес çук пуль,—терĕ Сережа.

— Çухалсах каймăпăр-ха хамăр хулара,—алăпа султăм эпĕ.—Анчах фрицсем ку вырăна чăнах та тупас çук вара!

— Çав лайăх та ĕнтĕ...

Кĕçех Матвей Матвеич каялла тухрĕ. Унпа пĕрле пусма картлашкисем тăрăх ĕнерхи хура сухаллă çын, партизансен комиссарĕ анчĕ.

Матвей Матвеич пире аллипе кăчăк туртрĕ те, эпир вĕсем хыççăн утрăмăр. Каллех пахчана тухрăмăр, сарай хыçĕсемпе пытăмăр, унтан çав тери çăра ӳссе ларнă чие йывăççисем хушшине алтса тунă омшаник* умне çитсе тăтăмăр.

— Ну, вот...—терĕ Матвей Матвеич,—пирĕн „полиграфкомбинат“ çакăнта пулать ĕнтĕ... Епле пек? Çурчĕ чаплă вĕт?

* Вĕллесене хĕлле усрамалли çĕр пӳрт.

Сережăпа иксĕмĕр те ăна хирĕç нимĕн те калаймарăмăр, мĕншĕн тесен эпир ытла та пит тĕлĕннĕччĕ. Анчах омшаника кĕрсен, Матвей Матвеич лампа çутса ярсан, тата ытларах тĕлĕнсе кайрăмăр. Çав пĕчĕк шăтăкра, çĕр айĕнче, чăн-чăн типографи туса хунă иккен! Хыçалти стена патне икĕ сĕтел лартнă та—вĕсем çине кассăсем* хунă, унтах верстаткăсем, угольниксем** выртаççĕ.

— Ак ку сире валли,—терĕ те Матвей Матвеич, кĕтесре тăракан „американка" çине кăтартрĕ.

— Ара, ку пирĕн Ваççа ĕçленĕ машина вĕт!—чутах кăшкăрса яратчĕ Сережа.—Епле килсе ларнă вăл кунта?!

— Тутăхса ларасшăн пулман, ĕçлесшĕн пулнă, çавăнпа килнĕ,—шӳт туса илчĕ Матвей Матвеич. Унтан кулмасăрах хушса хучĕ:—Эсир лайăххах тĕрĕслесе пăхăр-ха ăна, чăхăмламасть-и? Кĕçĕр унăн нумай ĕçлемелле пулать...

Эпир машинăпа тăрмашма тытăнтăмăр. Матвей Матвеич таçта тухса кайрĕ те, вунă минут пек иртсен пĕр çĕклем вут-шанкă çĕклесе пырса, тепĕр кĕтесре тăракан пĕчĕк тимĕр кăмакана хутса ячĕ. Партизансен комиссарĕ вăл хушăра кассăсем патĕнче темскерваскасах çырса ларчĕ.

— Ну, епле сирĕн ротаци?***—тесе ыйтрĕ пирĕнтен Матвей Матвеич, çиелти тумтирне хывса.

— Пĕтĕмпех йĕркеллĕ,—терĕмĕр эпир.—Краски шăнарах панă, валиксем çине сарăласшăн мар.

— Ав, кăмака патĕнче ăшăтăр.

Хăй çавăнтах партизансен комиссарĕпе юнашар

---

* Саспаллисем тултарнă ещĕксем.

** Набор тунă чух кирлĕ япаласем.

*** Хаçатсем пичетлемелли пысăк машина. Матвей Матвеич куна юптарса каланă.

пырса ларчĕ. Вĕсем темĕскер вуларĕç, хушшăн-хушшăн пĕр-пĕринпе калаçса илчĕç. Эпир „американкăн“ валикĕсене ăшăтса çемçетсе çитериччен Матвей Матвеич, аллине верстатка тытса, шакăлтаттарма та пуçларĕ.

Тепĕр сехет çурăран вăл наборланă страницăна эпир машина ăшне кĕртсе лартса, темиçе оттиск турăмăр. Иккĕшне Матвей Матвеич çĕнĕрен пăхса тухса тӳрлетме илчĕ (типографире ĕçлекенсем ăна „корректура вулама“ теççĕ), юлнисене эпир Сережăпа иксĕмĕр çавăрса тытрăмăр. Хамăрăн мĕн пичетлемелле пулассине пĕлес килет-çке...

Чăн-чăн хаçатах иккен! Пĕчĕккĕ ĕнтĕ, пурĕ те тетрадьри икĕ страница пысăкăш кăна, анчах çапах та—хаçат. Ячĕ те пур—„Тăшмана тавăрар!“—тенĕ, кам кăларнине те кăтартнă: „ВКП(б)-н Р-ри вăрттăн ĕçлекен комитечĕн хаçачĕ“, тенĕ. Номерне те лартнă. Çӳлти сылтăм кĕтессе, „Пĕтĕм тĕнчери пролетарисем, пĕрлешĕр!“ тес вырăнне: „Нимĕç оккупанчĕсене вилĕм!“ тесе çырса хунă.

Хальхи пекех астăватăп: çав пирвайхи номерте пурĕ те пĕр статья кăначчĕ, вăл „Юншăн—юн, вилĕмшĕн—вилĕм!“ ятлăччĕ. Эпир вăл статьяна каçса кайсах вуласа тухрăмăр, çав тери хĕрӳллĕ, вĕри сăмахсемпе çырнăччĕ ăна. Фашистсем паян пасар площадĕнче сакăр совет çыннине çакнинчен пуçласа янă та, тăшмана куллен тавăрма, кашни утăмра пĕтерсе пыма чĕнсе, эпир Гитлер çарне пурпĕрех çĕнтерессине ĕнентерсе панăччĕ.

Çĕрĕпех пичетлерĕмĕр вара эпир ăна. Темиçе пин çапрăмăр...

Тул çутăлма пуçланă чух Матвей Матвеичпа партизансен комиссарĕ пире çапла каларĕç:

— Киле кайӑр ӗнтӗ... Хӑварпа пӗрле икшервиҫшер ҫӗр хаҫат илӗр. Ҫула май вӗсене ӑҫта кирлӗ—ҫавӑнта салатса пырӑр. Анчах—астӑвӑр, хытӑ сыхланӑр...

— Юрӗ, пӗлӗпӗр,—тесе килӗшрӗмӗр эпир.

Ҫавӑнтах хаҫат листисене кӗсъесене, хӗвсене тултарма тытӑнтӑмӑр.

— Чимӗр-ха, тӑхтӑр,—терӗ сасартӑк партизансен комиссарӗ, эпир тухса кайма хатӗрленсе ҫитсен пирӗн паталла пырса.—Чутах манса каяттӑм...

— Мӗн вара?

— Кӑнтӑрлапа, ну... ҫывӑрса тӑрсан, эсир Пушкин урамӗнчи 72-мӗш ҫурта кайӑр. Сире унта пӗр карчӑк кӗтсе илӗ. Эсир: пире Иван пичче ячӗ, тейӗр. Вара вӑл сире леш хӑвӑрӑн аманнӑ салтаксем валли ҫимеллисем парса ярӗ... Ӑнлантӑр-и?

— Ӑнлантӑмӑр.

— Ну, халь вӗҫтерӗр.

— А кунта пирӗн хӑҫан килмелле тата?

— Кирлӗ пулсан—хамӑрах чӗнӗпӗр.

— Юрӗ...

Матвей Матвеич, пирӗнпе пӗрле омшаникрен тухса, пире урамалла кӑларса ячӗ. Сережӑпа вара тӳрех уйӑлтӑмӑр: вӑл пӗр еннелле кайрӗ, эпӗ—тепӗр еннелле.

Хӳмесем ҫумне йӑпшӑнса, пилӗк таран юр ашшӗн ишсе пытӑм эпӗ. Хула варринерех ҫитеспе вара хамӑр хаҫата ҫыпӑҫтарма тытӑнтӑм. Кӑшт каятӑп та—ҫыпӑҫтаратӑп, тата тепӗр пӑртак каятӑп та—каллех ҫыпӑҫтаратӑп, унтан пӗр-пӗр крыльца ҫине пӑрахса хӑваратӑп, алӑк айне чикетӗп...

Киле ҫитиччен ҫапла сахалтан та пӗр икҫӗр хаҫат салатрӑм.

— Вулӑр, пӗлӗр пирӗн чӑн сӑмаха!..

* * *

Урамран хӳме урлӑ каҫса кӗрсе, хамӑр ҫенӗк алӑкӗнчен кӑшт шаккасанах мана хирӗҫ анне чупса тухрӗ.

— Каллех хӑратса пӗтертӗн мана, ҫӗрӗпех ҫывӑраймарӑм...—терӗ вӑл.—Ма ҫак таранччен килмерӗн?

— Май пулмарӗ. Акӑ, кур, мӗн тунӑ эпир кӗҫӗр,—терӗм те ӑна хирӗҫ, хӗвре юлнӑ темиҫе хаҫат листисене тыттартӑм.—Ӗҫ халь кӑна пӗтрӗ.

— Апла пулсан—юрать хуть. Эсӗ патруль аллине лекнӗ пуль, тесе хӑрарӑм-ҫке...

Эпӗ кӑштах ҫикелерӗм те кӑмака ҫине хӑпарса выртрӑм.

Талӑк хушшинче ӗшенсе ҫитнӗскер, кӑнтӑрла ҫитиччenex ҫывӑрнӑ вара. Пӗр икӗ сехет тӗлӗнче мана анне вӑратрӗ.

— Тӑр-ха, тусу килчӗ...

Ман пата Сережа пынӑ иккен.

— Ну, Пушкин урамне каятпӑр-и? — ыйтрӗ вӑл.—„Лазаретра" ҫимелли пӗтнӗпе пӗрех, ырана та ҫитмест пулӗ...

— Эс унта пултӑн-и-мӗн?

— Ваҫҫа таврӑнчӗ те, вӑл каларӗ.

— Дежурство пирки мӗнле?

— Паян каллех инке пулать...

Эпӗ кӑмака ҫинчен анса васкасах тумлантӑм.

— Ӑҫта тата?—ыйтрӗ ҫав вӑхӑтра малти пӳлӗмрен тухса тӑнӑ анне.

— Пӗр ҫӗре кайса килмелли пур-ха пирӗн...

— Мӗн тума?

— Темле карчӑкран салтаксем валли апат-ҫимӗҫсем илсе килмелле,—тунса тӑмарӑм эпӗ.—Партизансен комиссарӗ хушрӗ.

Анне пирӗн ҫине пӑхса тарӑнӑн сывласа илчӗ.

— Каясси—кайăр та, тархасшăн асăрханарах çӳрĕр. Хăрушă-çке... Паян тата, çав сирĕн листовкăсене пула, фашистсем пушшех урса кайнă. Мĕнпур салтаксене, полицейскисене те ура çине тăратнă курăнать. Урамсем тăрăх çуран та, юланутсемпе те ыткăнса çӳреççĕ, кашни тĕл пулакан çыннах тытса çурма хатĕр...

Эпе Сережăн куçĕсенчен пăхрăм.

— Чăнах,—терĕ вăл, пуçĕпе сулса.—Пирĕн хаçата шыраççĕ. Хам куçпах куртăм. Ирĕклĕх урамĕнчен Максим Горький урамнелле пăрăннă çĕрте ватă çăка пур-çке? Эпĕ пĕр хаçатне çавăн çумне çыпăçтарса хăварнăччĕ. Урампа пыракан виçĕ фриц çавна асăрхарĕç те, тем пулнă пекех çухăрса ярса, виççĕшĕ те чупрĕç ун патне.

— Пĕр хаçата çурма—виççĕн-и?—кулса ятăм эпĕ.

— Виççĕн çав!—Сережа та кулса ячĕ.—Пĕлме çук, тен, вĕсем ротăпа пынă пулсан—ротипех чупатчĕç-и?

— Ун пек те пулма пултарнă,—хушса хучĕ анне,—мĕншĕн тесен сехрисем хăпса тухнă халь вĕсен. Çав кирлĕ!

Хамăрăн каçхи ĕç ăнăçлă пулни пире питех те савăнтарчĕ, фашистсене хирĕç малашне те çавăн пекех ĕçлес кăмăла тата ытларах çĕклерĕ.

* * *

Партизансен комиссарĕ каласа янă адреспа кайса, эпир подвалти „лазаретра“ выртакан салтаксем валли чылай апат-çимĕç илсе килтĕмĕр: пĕр вунă пачка галет[1], колбаса, çу, сахăр... Ку çеç те мар,—икĕ бутылка французски эрех те

[1] Вĕтĕ пашалу.

парса ячĕ пире Пушкин урамĕнчи 72-мĕш çуртра пурăнакан партизансен карчăкĕ.

— Ку мĕн тума тата? Вĕсем сывалса çитменха вĕт, юрамасть те пулĕ,—иккĕленсе тăтăмăр эпир.

— Нимех те мар,—терĕ карчăк.—Сиенех пулмĕ, анчах кăмăлĕсене кăштах хăпартма пултарать. Эсир итлĕр мана, эпĕ çĕр çинче пурăнса курман çынах мар...

Текех хирĕçсе тăмарăмăр вара, эрехне те илтĕмĕр.

Анчах вăл çимĕçсене çав кунах „лазарета" леçсе памалла пулмарĕ. Эпир киле таврăннă çĕре пирĕн пата Матвей Матвеич Кочетовăн карчăкĕ пырса ларнăччĕ. Малтанах паллаймарăм та эпĕ ăна—пĕр-пĕр ыйткаласа çӳрекен карчăк пырса ларнă пулĕ, терĕм, мĕншĕн тесен вăл çав тери çĕтĕк-çатăк тумланнăччĕ. Анне каланипе çеç пĕлтĕм.

— Кочетов сире каллех пыма хушнă,—терĕ вăл.

— Кам каларĕ?

— Акă ара, унăн арăмĕ...

— Паллаймарăн-им?—ман çине куларах пăхса илчĕ Кочетовăн карчăкĕ.—Сирĕн пата ятарласах килтĕм...

— Пымалла тет-и вара?

— Пымалла тет çав. Тем пулсан та, пурпĕрех пыма хушрĕç. Питĕ васкавлă ĕç пур, терĕç...

— Хăш вăхăтра?

— Мĕн тери хăвăртрах, çав тери авантарах, терĕç. Юлташна та илсе пыма хушрĕç... Пултаратăн-и? Манăн татăклăн пĕлсе каяс пулать.

Эпир Сережăпа пĕр-пĕрине куçĕсенчен пăхса илтĕмĕр.

— Епле?

Сережа пуçĕпе сулчĕ. Ку ĕнтĕ вăл килĕшнине пĕлтерчĕ.

— Пыратпăр,—терĕм вара эпĕ.—Часах пыратпăр.

— Анчах та, ăçта пымаллине пĕлетĕр-и-ха?— ыйтрĕ карчăк кăна хирĕç.

— Сирĕн пата, киле пуль?

— Çук, киле мар, каçхине хăвăр пулнă вырăна кайăр. Вĕсем сире унта кĕтеççĕ.

Çакăн хыççăн Матвей Матвеич арăмĕ кайре. Эпир те нумаях тытăнса тăмарăмăр. Сережа, хăйĕн амăшĕ пăшăрханасран, ăна пĕлтерсе килчĕ те, вара тӳрех тухса утрăмăр.

Çул çинче темиçе хутчен те ыйтрăмăр пĕр-пĕринчен:

— Мĕншĕн кун пекех васкавлăн чĕннĕ-ши?

Тĕрлĕрен шухăшласа пăхрăмăр, анчах хамăра лăплантаракан ответ тупма пултараймарăмăр.

* * *

Эпир çĕр айĕнчи „типографие“ пырса кĕнĕ чух Матвей Матвеич касса умĕнче набор туса тăрать-мĕн. Пирĕн сасса илтсен, вăл ĕçе пăрахсах пире хирĕç васкавлăн утса пычĕ.

— Вот аван! Çав тери аван!—терĕ вăл.—Маттур ачасем эсир, тупата! Пĕлетĕр-и, пирĕн паян питĕ пысăк ĕç тумалла. Çавăнпа юри чĕнтертĕм...

— Мĕнле ĕç тата вăл?..

— Каласа пама та пĕлмелле мар, каласан та нумайăшĕ ĕненес çук...

Матвей Матвеич пукан çине ларса хăвăрт кăна чĕлĕм тивертрĕ. Эпир кĕтсе тăтăмăр. Вăл, шăрăхра питĕ шыв ĕçес килнĕ пек, чĕлĕм тĕтĕмне çăтрĕ те хаштах сывласа ячĕ.

— Пирĕн паттăр Хĕрлĕ Çар Мускав таврашĕнче фашистсене аркатса тăкнă. Вунă хула

ытла каялла илнĕ, çĕршер ялсене ирĕке кăларнă. Часах пирĕн пата çитеççĕ...

Эпир темиçе самантлăха хытнă пек пулса тăтăмăр, унтан Матвей Матвеич çине чутах сиксе ларattăмăр пулас.

— Чăнах-и?

— Хăçан? Кам каларĕ?

— Тĕрĕсех-ши вăл?—пĕр-пĕрине пӳлсе ыйтма тапратрăмăр çав.

— Чăн пулмасăр тата?—пирĕн çине кăшт кăмăлсăрланнă пек пулса пăхрĕ те Матвей Матвеич, пысăк хут листи кăтартрĕ.—Акă, Совинформбюро пĕлтерĕвĕ, паян çеç партизансем патĕнчен килсе пачĕç. Ăна пирĕн ирччен пичетлесе кăларса халăх хушшине сармалла. Каллех çĕр çывăрмалла пулмасть... Килĕшетĕр-и?

— Ой, мĕн калаçатăн эс, Матвей Матвеич? Кун пек хыпаршăн эпир пĕр каç мар, эрнипе çывăрмасăр ĕçлеме хатĕр!—пӳлсех лартрăмăр эпир ăна.

— Çапла пуль тетĕп çав хам та,—яланхи пекех куçĕсене чеен хĕссе илчĕ вăл. Унтан аллинчи хута пире пачĕ.

— Мейĕр, вуласа тухăр малтан. Пĕлетĕп вĕт, ниçта кайса кĕрейместĕр ку пĕлтерĕве пĕтĕмпе вулас килнипе!

Антăхса кайсах вулама тытăнтăмăр Сережăпа...

Хальхи пекех астăватăп: çав „Юлашки сехетре“ тесе пуçланакан пĕлтерӳре фашистсем 1941 çулхи ноябрь уйăхĕнче питĕ нумай танковăй, пехотнăй тата мотопехотнăй дивизисем пухса пырса, Мускава çавăрса илсе йышăнма ĕмĕтленни çинчен çырнăччĕ. Унтан пирĕн Хĕрлĕ Çар декабрĕн 6-мĕшĕнче тăшмана хирĕç контрнаступлени пуçласа яни, вара декабрĕн 11-мĕшĕччен нумай хуласене каялла илни çинчен каланăччĕ.

Рокоссовский, Говоров, Голиков тата ытти генералсен ячĕсене асăннăччĕ, меншĕн тесен фашистсене Мускав таврашĕнче аркатаканнисем—çавсен войскисем пулнă... Ну, унтан вара тăшманăн çĕршер те пиншер танкĕсене, орудисене, миномĕчĕсене, пулемĕчĕсене çĕмĕрсе, тытса илсе пĕтернисене, фашистсене 30 пин çын ытла вĕлернине кăтартса панăччĕ. Пур цифрисем те çав тери савăнтараканскерсемччĕ ĕнтĕ—калама та çук!..

— Пуçланчĕ, тинех кĕтни çитрĕ!—терĕ те Сережа пĕлтерĕве вуласа пĕтерсен, иксĕмĕр те савăнтах кăкăр туллин, çăмăллăн сывласа илтĕмĕр.

— Тĕрĕс, кĕтни çитрĕ,—терĕ Матвей Матвеич та.—Гитлеровецсем тек-текех: „Хĕрлĕ Çара аркатрăмăр, Мускав ĕнтĕ пирĕн алăра“, тесе çуйăхатчĕç, анчах та Хĕрлĕ Çар хăйсене хăлха чикки пама пуçланă ав, Мускав патĕнчен хăваласа янă... Вăхăт çитсен Хĕрлĕ Çар тăшманăн пилĕкне те çапса хуçĕ-ха, хамăрăн çĕршывра фашистсен шăршине те хăвармĕ! Çапла-и, ачасем?

— Çапла, Матвей Матвеич! Тĕрĕс!—хаваслăн ответ патăмăр эпир.

— Урăхла пулма та пултараймасть...—Матвей Матвеич чĕлĕмне сӳнтерчĕ те, пукан çинчен тăрса аллисене сăтăркаларĕ.—Ну, ĕçе тытăнăпăр, тусăмсем!

Каллех çĕрĕпех ĕçлерĕмĕр вара эпир. Çурçĕр тĕлĕнче партизансен комиссарĕ пырса çитрĕ. Вăл ку каçхине пачах урăхла тумтирпеччĕ—çĕтĕкрех кĕрĕкпе, мулахайпа, аллине туя тытнă. Ватă старик пекех. Куна вăл хăйне палласран çавăн пек тунă: унăн хăйне никама паллаттармасăр, питĕ вăрттăн çӳремелле пулнă-çке!

Эпир çине тăрсах ĕçленине курсан, вăл пире çурăмсенчен лăпкаса илчĕ.

— Тăрăшăр, ачасем, тăрăшăр... Часах акă каллех

ирěклě совет ачисем пулатăр. Çавăншăн ĕçлетпĕр вĕт...

Унтан хамăрăн „лазаретри“ салтаксем çинчен ыйтрĕ.

— Ну, епле? Çимеллисене кайса илтĕр-и? Леç-се патăр-и?

— Кайса илтĕмĕр, анчах леçсе пама ĕлкĕрей-мерĕмĕр. Матвей Матвеич чĕнме янă та—кунта килме васкарăмăр,—ответ патăм эпĕ.

— Ну, вăл нимех те мар, ĕлкĕретĕр,—терĕ партизансен комиссарĕ.—Паян акă кучченеçсемпе пĕрле çак чаплă хыпара пырса пĕлтеретĕр. Кăмă-лĕсем тата ытларах хăпарĕç...

— Мĕн каласси пур,—сăмах хушрĕ ĕçлесе тă-ракан Матвей Матвеич.—Ку хыпар пирĕн пур çынсене те çунатлантарса ярать ĕнтĕ, темрен те пысăк савăнăç кӳрет...

Çурçĕр иртсен пĕр пилĕк сехетре пирĕн хаçат пулса та çитрĕ. Малтанхи кунĕнчи пекех, Сере-жăпа иксĕмĕр хĕвсене, кĕсъесене тултартăмăр ăна. Килелле тавăрăннă май каллех урамсем тă-рăх салатса пытăмăр. Анчах ку каçхине малтан-хи пек те мар хытă асăрханма хушса ячĕ пире партизансен комиссарĕ, мĕншĕн тесен кашни кĕ-тесрех нимĕçсен патрулĕсем çине пырса тăрăнма май пулнă.

Пĕрмай унталла та кунталла сăнаса, хамăра стенасем çумне çыпăçтарса лартнă пек йăпшăнса, нумай çĕрте хырăмпа шуса—эпир чиперех хамă-рăн килсем патнелле çывхарса пытăмăр.

Хула масарĕ тĕлĕнчи тăкăрлăкра уйрăлтăмăр. Сережа сулахаялла пăрăнчĕ, эпĕ тӳрĕ кайрăм. Ман çумра хамăрăн хаçат татах та пурччĕ-ха, çавăнпа та кăштах кайсан эпĕ кĕтесри çуртăн хапхи умĕнче чарăнса тăрса çыпăçтартăм. Унтан урам урлă каçма тăрсаттăм çеç—сасартăк мана

такам хăваласа çитсе ёнсерен ярса тытрĕ. Çавăрăнса пăхрăм—иккĕн. Пуçĕсене тем те пĕр чĕркенĕ, мăйĕсенчен автоматсем çакăнса тăраççĕ.

— Патрульсем...—шухăш вĕлтлетсе илчĕ манăн.—Тытрĕç!.. Тинех пĕтрĕм!

Урăх ним шухăшлама та ĕлкĕреймерĕм, мана пуçран, хулпуççинчен çапрĕç. Эпĕ ӳкрĕм, анчах мана çав самантрах çĕклесе тăратса çул çине сĕтĕрсе тухрĕç.

— Зволоч! Партизан зобак!—тесе, хăйсен чĕлхипе шăй-шай кăшкăрса, кашни темиçе утăмранах мана ăçтан май килнĕ унтан çапса, малалла тĕртсе пычĕç.

Манăн куççем хуралса килчĕç...

— Неушлĕ ку ман пурнăçри юлашки самант? Çăлăнăç... çăлăнăç... вăл пулас çук ĕнтĕ. Кайса хупаççĕ, допрос тăваççĕ, асаплантараççĕ... унтан çакаççĕ... Çакаççех, мĕншĕн тесен вĕсем эпĕ хапха çумне хамăр хаçата çыпăçтарнине курнă, та-

та... тата ман çумра халь те пур вĕсем. Хĕвре те, çăматă кунчинче те... Вĕсене ниепле те кăларса пăрахма май çук, манăн кашни хусканăвах сăнаса пыраççĕ...

Пĕр сăмахпа, эпĕ вилĕм патнеллех утрăм. Вилĕмрен хăтăласси çинчен шухăшлама та май пулман манăн.

— Пурпĕрех нимĕн те каламастăп,—терĕм хам ăшăмра, çав вăхăтрах пулас допроса куç умĕнчи пекех курса.—Хуть те мĕн туччĕр, анчах манран вĕсем нимĕн те пĕлеймеççĕ... Аннене шел, уншăн ытла та пысăк хуйхă пулать... Мĕн тăвас ĕнтĕ...

Тăкăрлăк пĕтрĕ, эпир кĕтесрен пăрăнса Ленин урамне тухрăмăр. Эпĕ ниçталла та пăхмарăм, хамăн шухăшсем ăшне путса, çĕрелле пăхса утрăм... Сасартăк ман хăлха патĕнчех икĕ хутчен пăшал сасси кĕрслетрĕ. Мана хама пенĕ пекех туйăнчĕ. Ним пĕлми пулса çул çине ӳкрĕм. Анчах çав самантрах мана такам çĕклесе тăратрĕ те, алăран туртса аяккалла сĕтĕрсе кайрĕ. Лайăххăн астумастăп... Тĕлĕкри пек çеç аса килет: та камăн вăйлă аллисем мана çĕклесе хӳме урлă пăрахрĕç, унтан каллех малалла туртса кайрĕç. Пĕр хушă йывăççем хушшипе чупрăмăр, унтан каллех темиçе хут та карта урлă сикрĕмĕр... Юлашкинчен,—тем вăхăтран, пĕлместĕп,—пахчара ларакан пĕчĕк пӳрте пырса кĕтĕмĕр. Чӳречисене одеялсемпе карнă, сĕтел çинче шăши куçĕ пек лампа çунатчĕ.

— Ирччен санăн кунтах пулас пулать, хывăн,—терĕ мана сĕтĕрсе килнĕ çын, тумтирĕ çумне çыпçăннă юрне тасатса.

Унăн сасси мана палланă пек туйăнчĕ. Тумтирне хывса çакса çутă умнелле пырсан, чăнах та палларăм вара: вăл партизансен комиссарĕ пулнă...

Эпӗ тӗлӗнсе хытса кайрӑм... Пӗр сехет—сехет ҫурӑ каялла вӑл пире, Сережӑпа иксӗмӗре, Матвей Матвеич патӗнчен ӑсатса кӑларса ячӗ, халь мана патрульсен аллинчен хӑтарса таҫта хӑямата илсе килчӗ.

— Мӗнле... пулса тухрӗ ку?—ыйтрӑм эпӗ ним ӑнланаймасӑр.

— Ҫаплах пулса тухрӗ,—ҫемҫен кӑна кулса илчӗ вӑл.—Эпӗ сире хыҫалтан хуралласах пытӑм. Ҫӗрле тем те пулма пултарать-ҫке. Ик уралла кашкӑрсем нумай вӗт халь. Ӑсатма тухни усӑллӑ пулчӗ ав...

— Леш фрицӗсене вӗлертӗр-и эсир?..

— Чӗрӗ пулсан, вӗсем сана парса ямастчӗҫ вӗт.

— Ҫапла... Ҫапах та, эсир унта хӑш вӑхӑтра пырса тухма ӗлкӗртӗр-ха? Ниепле те ӑнланаймастӑп...

Партизансен комиссарӗ мана чеереххӗн пӑхса илчӗ.

— Эсӗ ху епле шутлатӑн?

— Пӗлместӗп...

Кун ҫинчен мана кайран Матвей Матвеич каласа пачӗ: эпир ӑнсӑртран патрульсен аллине лексрен хӑраса, вӗсем кашнинчех пире ӑсатнӑ иккен. Эпир ӑна пӗлмен те...

Киле эпӗ ирпе тин пытӑм. Анне хуйхӑрса пӗтнӗ маншӑн, ҫӗрӗпех куҫ хупман. Ӑна ытлашши пӑлхатас мар тесе, эпӗ ҫӗрле хампа мӗн тери хӑрушла ӗҫ пулса иртни ҫинчен каламарӑм. Матвей Матвеич патӗнчех ҫывӑртӑм, терӗм. Хамӑн сӑмахсене ҫирӗплетме эпир каҫхине пичетленӗ хаҫата кӑларса тыттартӑм. Ӑна вуласан аннен куҫҫулӗсем шӑпӑрах юхса анчӗҫ. Паллах, вӑл халь хурланса мар, савӑннипе макӑрнӑ...

* * *

Эпе çывăрса тăнă çĕре Сережа каллех пирĕн пата çитрĕ.

— Ну, тусăм,—терĕ вăл, савăнăçлăн кулкаласа, — фрицсене ăнран кăларсах ятăмăр пулас эпир...

— Мĕн апла?

— Кĕтĕвĕ-кĕтĕвĕпех çӳреççĕ урамсем тăрăх! Йытăсем вĕрнĕ пекех шавлаççĕ, кашни килех кĕрсе çавăрттараççĕ; урамра тĕл пулакан кашни çынна тенĕ пекех чарса тăратса ухтараççĕ— пирĕн хаçата шыраççĕ... Приказсем çырса çапма ĕлкĕрнĕ: партизансем салатакан листовкăсенче çырни—пĕтĕмпех суя, вĕсене ĕненмелле мар, тенĕ, кама та пулин çав листовкăсене вуланине асăрхасан, вĕсене кам патĕнче те пулин тупсан, вĕсене салатса çӳрекенсене тытсан—çав кунах çакатпăр, тенĕ...

— Чăн малтан—сире тивет ĕнтĕ ку приказ,— терĕ анне, Сережа каланине итлесе тăнăскер.

— Тытма пултарсан... Анчах тытаймаççĕ-çке пире!—куçĕсене йăлтăртаттарса илчĕ Сережа.

— Пĕлме çук ăна... Татах калатăп: тархасшăн асăрханарах çӳрĕр,—пирĕн çине кăмăллăн пăхапăха илчĕ анне.

— Пĕлетпĕр, пĕлетпĕр, аннеçĕм, ан пăшăрхан,—терĕм эпĕ ăна хирĕç. Унтан каçхине хамăр пичетленĕ листовкăна чăлха тĕпне хутлатса чикрĕм, Пушкин урамĕнчи карчăк патĕнчен илсе килнĕ çимĕçсене корзинкăна тултартăм та—Сережăпа иксĕмĕр васкасах „лазарета“ кайрăмăр.

Эпир подвал алăкне уçса кĕнĕ чух лейтенант кăна ларатчĕ, салтаксем иккĕшĕ те çывăратчĕç. Сережăпа иксĕмĕр хăйне сывлăх суннине хирĕç вăл ерипен кăна пуçне тайса илчĕ, анчах пĕр

самах та чӗнмерӗ. Йывăр шухăша кайса ларнă пулмалла вăл.

— Ну, сывлăхсем-кăмăлсем мӗнле, пичче?— тесе ыйтрӗ Сережа, ун умӗнчи каска ҫине пырса ларса.

— Сывлăх аптрамасть, анчах кăмăл...—Лейтенант аллипе сулса ячӗ. „Ниме те юрăхсăр“, тени пулчӗ ӗнтӗ ку.

— Мӗн апла?

— А мӗн пултăр...—Лейтенант ассăн сывласа илчӗ.—Ларса пурăн-ха ҫак шăтăкра... Ним те илтейместпӗр, ним те пӗлместпӗр... Хăҫанччен пурăнмалла капла? Часрах сываласчӗ те, епле майпа та пулин хамăрăннисем патнелле лекесчӗ... Эпир—салтаксем вӗт, пирӗн тăшманпа ҫапăҫас пулать, анчах халлӗхе эпир каюрасем пек ҫӗр айӗнче пытанса ларатпăр, хăҫан тухма май пуласси те паллă мар...

Сережăпа иксӗмӗр пӗр-пӗрин ҫине пăхса илтӗмӗр. Вăл мана куҫ хӗсрӗ те, ҫавăнтах пуҫне лейтенант еннелле ҫавăрса, хăй чӗркуҫҫинчен шарт! ҫапса илчӗ.

— Эпӗ сире пит лайăх ăнланатăп, пичче,—терӗ вăл.—Такам та йăлăхмалла ӗнтӗ ҫакăнта ларса... Анчах та—ан хуйхăрăр, мӗншӗн тесен...

— Мӗн?

— Хӗрлӗ Ҫар ҫӗнтерсе кунталла килет!

Лейтенант пӗтӗм кӗлеткипе картах сикрӗ.

— Хыпар пур-им? Камран, ăҫтан илтрӗр?— куҫӗсем ҫутăлса кайрӗҫ унăн.

— Акă, вулăр!—терӗм те эпӗ, ăна чăлха ăшӗнчен листовка кăларса тыттартăм.

Вăл ҫав тери васкавлăн вулама пуҫларӗ. Куҫӗсем енчен енне сиккелесе кăна тăчӗҫ. Тепӗр минутранах унăн салхуллă сăнӗ ҫутăлса кайрӗ, хăй темшӗн хашкама тытăнчӗ, унăн тутисем кулма

тытăнчĕç... Листовкăна вуласа тухсан, вара пачах та чирлĕ мар çын пекех сиксе тăрса, юлташĕсене силлеме тытăнчĕ.

— Тăрăр-ха! Тăрăр! Викулов! Кукушкин! Юрамасть çывăрма! Кун чухлĕ çывăрса пурăннипе те çитĕ!..—асăрханма кирли çинчен манса кайсах кăшкăрчĕ вăл.

— Мĕн пулнă? Мĕн пулнă?—хăраса вăранса кайрĕç лешсем.

— Тем те пулнă! Хĕвел урăх майлă çаврăнма тытăннă, хĕл варринче чечексем çурăлма пуçланă!..

— Эсир чăннине калăр-ха, юлташ командир...

— Итлĕр, итлĕр! Хăлхăрсене тăратăр лайăхрах!..

Лейтенант „шăши куç“ патнерех пĕшкĕнчĕ те, хăй юлташĕсене пирĕн листовкăна вуласа пама тытăнчĕ. Каçса кайса, чыхăна-чыхăна вуларĕ.

Ну ĕнтĕ, ниçта кайса кĕме, ним тума пĕлмерĕç вара пирĕн салтаксем! Пĕр-пĕрине ыталарĕç, пĕрне-пĕри чуптурĕç. Пĕрин куççулĕ те тухса кайрĕ савăннипе.

— Сталин... Сталин тăвать ĕнтĕ çакна!—пăшăлтатса илчĕ вăл.

— Кам пултăр-ха тата? Паллах вăл, Сталин, пирĕн аслă çулпуç, пирĕн атте... Сталин ертсе пынипе çĕнтерет Хĕрлĕ Çар!—лара-тăма пĕлмесĕр каллĕ-маллĕ уткаласа çӳрерĕ лейтенант.—Эх, часрах хамăрăн та çапăçăва каймалла пултăрччĕ! Мĕнле çунтарăттăм-ши эпĕ вăл бандитсене, вăл урнă йытăсене!.. Çиллĕме ниçта шăнăçтарма çук вĕт...

Чылай вăхăт савăнăçлăн шавларĕç пирĕн туссем, ниепле те лăпланаймарĕç, мĕншĕн тесен вăл кунсенче ку хыпартан хакли нимĕн те пулман. Фашистсене ун чух Хĕрлĕ Çар пуçласа хăвалама тытăннă-çке хамăрăн таса çĕршывран!

Эпир вӗсен калаҫӑвне питех хутшӑнмарӑмӑр, хамӑртан ыйтнисене хирӗҫ ответсем патӑмӑр ҫеҫ.

— Ӑҫтан тупса килтӗр эсир ку листовкӑна?

— Хуларанах...

— Ҫапах та—ӑҫтан, епле майпа?

— Ӑна пур хӳмесем ҫине те ҫапса тухнӑ кӗҫӗр...

— Чӑнах-и?!

— Тӗрӗссине калатпӑр.

— Эппин, ӑна пурте вуланӑ?

— Паллах...

— Ну, ҫынсем мӗнле... Савӑнаҫҫӗ пуль? Хытӑ хӗпӗртенӗ ӗнтӗ?

— Хӗпӗртемесӗр ара...

— Фрицсем тата... вӗсем мӗнле?

— Урсах кайнӑ.

— Урччӑр ҫав, урччӑр, усал ҫӑварӗсене кӑпӑклантарччӑр. Анчах темле урсан та пире ҫӗнтерес ҫук вӗсем, хӑйсенех ҫапса аркататпӑр акӑ!

Салтаксем пӑртак лӑпланнӑ пек пулсан, эпӗ подвала кӗрсенех алӑк патне лартса хӑварнӑ корзинкӑна маларах илсе пытӑм та:

— Сире валли эпир пӗр ҫӗртен кӑшт кӑна ҫимелли тупса килтӗмӗр,—терӗм.

— Вӑт, ку кирлӗ мар вара,—терӗ лейтенант.— Раиса Ивановна пире ахаль те выҫӑ усрамасть. Пӗлетпӗр вӗт—хӑвӑр та выҫлӑ-тутлӑ пурӑнатӑр халь, ҫавӑнпа та мӗн илсе килнине каяллах илсе кайӑр...

— Ну, ҫу-ук...—пуҫне пӑркаласа илчӗ кӑна хирӗҫ Сережа.—Ку вӑл ятарласах сире валли парса янӑ кучченеҫ!

— Мӗнле кучченеҫ пултӑр тата? — тӗлӗнчӗ лейтенант.

— Ак ҫапласкер...

Ҫав самантрах иксӗмӗр те корзинка ҫумне

пĕшкĕнсе лартăмăр та, унта мĕн пуррине кăларса хума тытăнтăмăр: галет, колбаса, çу, сахăр... Лейтенант та, салтаксем те çав тери тĕлĕнсе пăхса ларчĕç кун çине. Анчах та Сережа юлашкинчен вĕсем умне икĕ бутылка хĕрлĕ эрех кăларса лартсан—çăварĕсене карсах пăрахрĕç вара.

— Ку... ку мĕне пĕлтерет тата?—сиксе тăчĕ лейтенант.

— Каларăмăр вĕт—кучченеç...—кулса илтĕмĕр эпир ăна хирĕç.

— Çук-ха, çук... Эсир тĕрĕссине калăр!

— Тĕрĕссинех калатпăр. Ятарласа сире валли кучченеç.

— Камран? Мĕнле кун пек пуян çын тупăннă вара çак вăхăтра? Е... çаклатса тухрăр-и ăçтан та пулин?

— Ним те çаклатман, хăйсемех парса ячĕç.

— Ну, камсем эппин?

— Питех пĕлес килет-и?

— Пĕлес килнĕрен ыйтатăп та ĕнтĕ.

— Партизансем...

— Партизансем? Чăнах-и?! Ăçта тупнă эсир вĕсене?

— Хуларах тупăнчĕç...

Çакăн хыççăн пирĕн вĕсене юлашки темиçе кун хушшинче мĕн-мĕн пулса иртнине, хăйсем патне хамăр мĕншĕн килейменнине, листовкăсем пичетлесе çыпăçтарса çӳренисене—пĕтĕмпех, тĕпĕ-йĕрĕпех каласа памалла пулчĕ. Темĕн тĕрлĕ те мухтаса пĕтерчĕç вара вĕсем пире. Эпир именкелесе çеç лартăмăр, — темле, аван мар вăл хăвна куç умĕнче мухтанине итлеме...

Подвалтан тухса каяс умĕн лейтенант пирĕн алăсене хыттăн чăмăртаса силлерĕ.

— Тархасшăн, партизансен комиссарне тепре курсан пирĕнтен пысăк та хĕрӳллĕ салам калăр.

Чěреренех тав тăваççě, тейěр. Анчах текех паянхи пек кучченеç парса ан яччăр.

— Мěншěн? Кăмăла каймарě-им?—кăштах тěлěнтěмěр эпир.

— Çук, уншăн мар... Вăхăчě халě—хăналанмалли вăхăт мар, çапăçмалли вăхăт. Çавăнпа та пире пěрер винтовка тата пěр çěршер патрон парса ярсан нумай авантарах пулěччě. Эпир часах сывалса çитетпěр вěт...

* * *

Урампа пынă чух эпир унта та кунта пысăк афишăсем çакăнса тăнине куртăмăр.

20/XII—1941 ç. П А Я Н 20/XII—1941 ç.

ХУЛАРИ КИНО-ТЕАТР ÇĚНĚРЕН УÇĂЛАТЬ

Пěр сеансра 3 картина пулать.
Пуçламăшě 4 сехетре.
Курма укçасăрах кěртеççě.
Пурте пырăр!!!

— Мěн шут тытнă-ши тата кусем?—тěлěнерех пăхса илтěм эпě Сережа çине.—Пěр-пěр фокус мар-ши ку? Эс епле шутлатăн?

— Шуйттан пěлет-и вěсене...—терě манăн тус.

— Юриех кайса курмăпăр-и? Интереснă, мěнле картинсем кăтартма пултараççě вěсем пире?

— Каяр ара... Пěр виçě сехетре ман пата пыр эппин.

Çапла калаçса татăлтăмăр та, кашни харпăрхăйěн килěсене кайрăмăр. Анчах та эпě çур сехетренех Сережа патне каялла чупса пытăм, мěншěн тесен эпě çук чухне пирěн пата каллех Матвей Матвеич Кочетовăн карчăкě пырса кайнă.

— Ывăлна кала, часрах пирĕн пата пытăр,— тесе хăварнă вăл аннене. Хампа пĕрле Сережăна та илсе пыма хушнă.

Татах çĕнĕ хыпарсем пур ĕнтĕ тесе, эпир Матвей Матвеич патне чупнă пекех кайрăмăр. Вăл пире яланхи пекех хавассăн йышăнчĕ, алăкран кĕрсенех çурăмсенчен лăпкаса илчĕ.

— Акă мĕн, рабочи класс,—терĕ вăл, пире малти пӳлĕме кĕртсе лартса,—паян эпир сире тата тепĕр ĕç хушма шут турăмăр-ха...

— Калăр, эпир яланах хатĕр!

— Урамсенчи афишăсене вуларăр-и?

— Кино çинчен-и?

— Çавсене çав.

— Вуларăмăр.

— Кăна вĕсем юриех, халăха пухма тăваççĕ. Вăл паллă. Тĕрĕссипех калама çук, анчах та пирĕн халăха хăйсене майлă çавăрас шутпа агитаци тăвасшăн пулмалла. Пирĕн çавна пачах пĕтерсе лартас пулать, ачасем... Ăнланатăр-и?

— Ăнланатпăр, анчах мĕнле майпа?

— Листовкăсемпе! Пирĕн пур-ха вĕсем. Ĕнер хăвăр пичетлени те чылай юлнă, тата урăххисем те пур.

Пĕр вунă-вунпилĕк минут хушши вара Матвей Матвеич пире çав ĕçе мĕнле тумаллине вĕрентрĕ. Унтан тула тухса таçтан пĕр хулхушши тĕрлĕ листовкăсем илсе кĕртсе сĕтел çине хучĕ.

— Çурмалла уйăрса илĕр. Лайăххрах пытарса кайăр...

Эпир листовкăсене кĕпесем айне, йĕм пĕççисем ăшне — чĕркуççисенчен аяларах пытарсан, Матвей Матвеич пире телей сунса каллех алăсене чăмăртарĕ.

— Пирĕншĕн çав тери хĕрӳллĕ те татăклă самант çывхарса килет, ачасем,—терĕ вăл.—Çак

кунсенчех пысăк ёçсем пулса иртеççĕ акă. Халĕ епле пулсан та халăха хавхалантарса çĕклеме тăрăшас пулать пирĕн!

* * *

Кинотеатра эпир виççĕн кайрăмăр,—пирĕнпе пĕрле Сережăн тăванĕ Ваçça та пычĕ. Юлашки кунсенче вăл чирлекелесе пурăнатчĕ, анчах та паян пирĕн мĕнле ĕç тумалли çинчен каласан—çав тери хавасланса, хăй сывах марри çинчен те манса кайрĕ.

— Эсир ĕнтĕ ахаль те нумай ĕçсене мансăрах турăр,—терĕ вăл,—тек пĕр утăм та юлмастăп!

Амăшĕ хирĕçлени çине те пăхмарĕ вăл, питех те кино курас килекен пулни çине ячĕ.

Театра эпир пĕр виç сехет те çурăра çитрĕмĕр. Халăх чылаях пухăннăччĕ ĕнтĕ кунта. Матвей Матвеич вĕрентсе янă пек, эпир тӳрех балкон çине хăпарса, виççĕмĕр виçĕ çĕре вырнаçса лартăмăр: Сережа—вăтаçĕре, Ваçça—сылтăм енне, эпĕ—сулахая. Ĕçе малтан Сережа пуçлать, тесе калаçса татăлтăмăр.

Эпĕ, балкон карлăкĕ çине чавсаланса,. çӳлтен аялалла пăхса, партерта мĕн пулса пынине сăнаса лартăм.

Зала майĕпе çынсем тулсах пычĕç. Пĕр çур сехетрен унта пушă вырăн та юлмарĕ. Кĕç пĕр звонок пулчĕ, унтан иккĕмĕш шăнкăртатрĕ. Шутпа, сеанс пуçланасси нумай та юлмарĕ ĕнтĕ. Анчах виççĕмĕш звонок пуличчен зала пĕр вăтăр нимĕç салтакĕ стройпах кĕпĕртеттерсе кĕчĕç те—стенасем çумне тăрса тухрĕç. Тĕрĕссипе, вĕсем залри халăха пур енчен те хупăрласа илчĕç. Аçталла ан пăх—пур çĕрте те штык курăнать...

— Ак япала,—терĕ ман хыçри пĕр çын теприне шăппăн,—кино та конвойпа кăтартаççĕ...

— Паллах—хăраççĕ, халăх пăлханса каясран шикленеççĕ...

— Çĕр çунать-çке урисем айĕнче!

Юлашкинчен, виççĕмĕш звонок пулчĕ. Залри электричество лампочкисем сӳнчĕç. Кĕçех кайри стенари тăваткал шăтăкран экран çине сенкертерех çутă ӳкрĕ. Ак, халех сеанс пуçланмалла... Анчах, кино кăтартма тытăнас вырăнне, экран умне сасартăк хула „бургомистрĕ“, хайхи сехет магазинĕн директорĕ пулнă сутăнчăк, тухса тăчĕ!

— Сĕр-сĕр-сĕр-р...—туса кайрĕ залри çынсем кăмăлсăррăн мăкăртатни.

— Çак упăтене кăтартма чĕннĕ-ши паян халăха?—илтĕнчĕ ман хыçра паçăрхи сасах.

— Мĕн питпе тухса тăрать-ши халăх умне, йытă!

„Бургомистр“ аллине çĕклерĕ. „Шăпланăр“, терĕ ĕнтĕ. Халăх чăнах та шăпланнă пек пулчĕ. Вара „бургомистр“ куçлăхне тӳрлетсе, ӳсĕркелесе, пĕр енчен тепĕр енне (каллех хăйне кам та пулин сасартăк çапса ӳкересрен шикленнĕ пек) пăхкаласа илчĕ те темле çинçе сасăпа çухăрса ячĕ:

— Хаклă тăвансем!..

— Йытă санăн тăвану,—терĕ ман хыçри çын.

— Хула çыннисем!—çухăрчĕ каллех „бургомистр“.—Паян пирĕн хулара кинотеатр уçăлать. Ку вăл—пирĕн хула пурнăçĕ куллен йĕркеленсе пынине кăтартакан факт. Çакăншăн пирĕн никама та мар, Германи командованине тав тумалла, мĕншĕн тесен вăл, вăрçă пĕтессине кĕтмесĕрех, пире культура учрежденийĕсем туса пама тăрăшать. Çитес çывăх вăхăтрах акă хулара шкулсем уçăлаççĕ... Пĕр сăмахпа, каллех калатăп, Германи командованийĕ пирĕн пурнăçа юсаса çĕнĕлле йĕркелесе яма нимĕн те хĕрхенмест! Ан-

чах та хăшĕсем çавна ăнланмаççĕ. Вĕсем большевиксем саракан суя сăмахсем хыççăн каяççĕ.

Унтан çак сутăнчăк каллех пĕркун площадьре каланă сăмахсене кăшкăрма тытăнчĕ: Хĕрлĕ Çар хавшаса çитнĕ, Германи çарĕсене хирĕç ним тума та пултараймасть, вăл выçă, унăн хĕçпăшалĕ те çук,—темĕн те пĕр! Кун хыççăн пирĕн листовкăсем пирки çухăрма тапратрĕ: вĕсем пурте суяççĕ, нимĕçсем Мускав патĕнчен чакман, пĕрик кунтанах акă Мускава илеççĕ, терĕ...

Çак самантра сасартăк балконăн вăтаçĕрĕнчен вăрăммăн шăхăрни, унтан хыттăн кăшкăрни илтĕнчĕ:

— Эс ху суятăн, предатель!..

Унччен те пулмарĕ, балкон çинчен партералла ывăçласа пенĕ листовкăсем вăркăнчĕç...

Ку ĕнтĕ Сережа ĕçĕ пулчĕ. Кăна вăл ытла та пит асăрханмасăр турĕ, мĕншĕн тесен фашистсен агенчĕсем балконра та туллиех пулнă ĕнтĕ, ăна çавăнтах тытма пултарнă, анчах та манăн тусăн вĕри чĕри текех тӳсеймен пулмалла çав, чăтма пултарайман вăл „бургомистрăн“ ирсĕр сăмахĕсене.

Сережа пăрахнă листовкăсем пысăк лĕпĕшсем пек вĕлтĕртетсе аннине курсан—эпĕ те тăхтаса тăмарăм вара, хамăн листовкăсене хĕврен кăларса ывăтрăм. Манпа пĕр вăхăтрах балконăн сылтăм енчен Ваçça печĕ.

Мĕн пулса иртнине тавçăрса илсен, пĕтĕм зал темĕн пысăкăш хурт вĕлли пек сĕрлесе кайрĕ. Çынсем вырăнĕсенчен сиксе тăрса, вĕççе анакан листовкăсене тытма кармашрĕç... Шавлама тытăнчĕç... Çав самантрах нимĕçле командăсем пани илтĕнчĕ те, вĕсен салтакĕсем хăйсем тăракан вырăнсенчен пĕр харăс ыткăнса, кăшкăра-кăшкăра, çынсене çапа-çапа, листовкăсене вĕсенчен туртса илме пикенчĕç.

Залра пĕтĕмпех пăтрашса кайрĕ... Тем пулатчĕ—калама хĕн, анчах сасартăк çутă сӳнсе ларчĕ. Ик-виç çĕртен кантăксем чăнкăртатни илтĕнчĕ, партертан тӳрех урама тухмалли алăксем шăтăртатса уçăлчĕç. Темиçе фашист пĕр харăс электричество фонарĕсем çутатса ячĕç, пĕри автоматран маччаналла шăтăртаттарса илчĕ, анчах халь вĕсем нимĕн тума та пултараймарĕç ĕнтĕ. Зал пушанса юлчĕ...

Эпĕ хам балкон çинчен тӳрех театр хыçĕнчи пахчана кăларакан алăкпа тухса тапса сикрĕм. Сережăпа Ваççа та киле чиперех çитнĕ,— вĕсем листовкăсене пăрахсан, ман пекех халăх хушшине хĕсĕнсе пытаннă та, партерта шăв-шав пуçлансанах тухса шăваннă.

* * *

Фашистсем вара çав каçхине хула тăрăх выçă кашкăр эшкерĕсем пекех çӳренĕ. Çиллисене ниепле шăнараймасăр, ним тума аптранă енне, вĕсем сасартăк уйрăм çуртсене çĕмĕрсе кĕнĕ, ухтарнă, хваттерсенчи юлашки япаласене çĕмĕрсе, çынсене вĕлерес пек хĕнесе хăварнă. Нумайăшне—вăтăр çын ытла — тĕрмене илсе кайса хупнă.

Анчах çав каçах вĕсен хула хĕрринчи склачĕсене вут хыпса илнĕ,—ăна вĕсем сисеймен. Çав каçах „бургомистра“ çывăрнă çĕртенех сĕтĕрсе кăларса хăйĕн çурчĕ умĕнчи хурăнран çакса хăварнă,—ăна вĕсем хӳтĕлеймен. Чăн та, „бургомистр“ çуртне хураллама нимĕçсем икĕ полицейски тăратнă пулнă, анчах вĕсене иккĕшне те хăюллă çынсем çурăмĕсенчен кинжалсемпе чиксе „тирпейлесе“ хунă, вĕсем пĕр сас та кăларайман.

Ирхине пĕтĕм хула çав ĕçсем çинчен калаçрĕ. Çынсем пĕр-пĕринпе тĕл пулсан хăйсен савăнăçне

пытармарӗҫ. Вӗсен сӑнӗсем ҫурхи кун пек ҫутӑлчӗҫ, куҫӗсем иксӗлми шанчӑкпа ялкӑшрӗҫ.

— Нумай юлмарӗ ӗнтӗ асапланса пурӑнасси...

— Хӗрлӗ Ҫар инҫетре мар, пӗр аллӑ ҫухрӑмра ҫеҫ, теҫҫӗ.

— Ах, часрах ҫиттӗрччӗ!..

— Епле телей, епле пысӑк телей пулӗччӗ вӑл!

Кӑнтӑрла ҫитеспе хула халӑхӗшӗн тата тепӗр пысӑк савӑнӑҫ пулчӗ. Хӗвелтухӑҫ енчен хула ҫине сасартӑк виҫӗ самолёт вӗҫсе пычӗҫ. Малтанах паллаймарӑмӑр эпир вӗсене, мӗншӗн тесен вӗсем питӗ ҫӳлтеччӗ, анчах кӑшт тӑхтасан вӗсем аяларах анчӗҫ те—ҫунаттисем ҫинче хӗрлӗ ҫӑлтӑрсем курӑнчӗҫ.

— Пирӗн! Пирӗн!

— Совет самолӗчӗсем!..

— Куратӑр-и—ҫӑлтӑрлӑ! Ҫӑлтӑрлӑ!—кӑшкӑрса чупкалама тытӑнчӗҫ урама тапса тухнӑ ачасем, савӑннипе ниҫта кайса кӗме пӗлмесӗр. Унччен те пулмарӗ—самолётсем ҫинчен листовкӑсем тӑкӑнма тапратрӗҫ: хӗрлӗ, кӑвак, сарӑ, симӗс хутсем. Пурте вӗсене пуҫтарма ыткӑнчӗҫ. Паллах—ачасем чӑн малта пулчӗҫ. Вӗсем пилӗк таран юр ӑшне кӗрсе кайрӗҫ, картасем урлӑ вӑшт кӑна сиксе каҫса, пахчасене ӑҫта листовка ӳкнӗ—ҫавӑнта чупрӗҫ. Анчах ҫав вӑхӑтрах сасартӑк темиҫе ҫӗрте автоматсем шатӑртатрӗҫ, нимӗҫле вырӑсла хаяррӑн кӑшкӑрнисем илтӗнчӗҫ...

— Цурюк! Назад!

— Бросай! Хальт! Стреляйт!..

Хула ҫыннисем совет листовкисене пуҫтарса вулама тытӑннине сиссе, фашистсем вӗсене хӑваласа салатма пикеннӗ-мӗн. Куҫӗ-пуҫӗсене чарса пӑрахса, урса кайсах чупма тапратрӗҫ пирӗн хыҫҫӑн. Кама хӑваласа ҫитеҫҫӗ—ҫавӑнтах ҫапса ӳкереҫҫӗ, таканлӑ тимӗр аттисемпе тапаҫҫӗ, кӗсйи-

сене, хĕвĕсене ухтараççĕ, вăл çыннăн листовка тупăнсан вара юр ăшне таптасах хăвараççĕ...

Совет лётчикĕсем çакна асăрхарĕç пулмалла. Пĕри тăруках пирĕн еннелле çаврăнса пычĕ те — аялах анса пулемĕчĕсенчен вăрăм кăна черет кăларса ячĕ.

— Тр-р-рр...

Унтан тата, тата! Тепĕр самолёчĕ хула варринелле, нимĕçсен комендатури вырнаçнă çĕрелле пырса пĕр тăруках виçĕ бомба ярăнтарчĕ. Ун хыççăн тепри те çавăн пекех турĕ. Бомбăсем шăхăрса ярсанах хайхи фрицсем ăçта май килнĕ — çавăнталла пĕрхĕнчĕç, урамра пĕри те юлмарĕ. Анчах эпир ниçта та тармарăмăр. Совет самолёчĕсем çĕр бомба пăрахсан та пире вĕсем тивес çук пек туйăнчĕ. Пирĕн вĕсене тата ыттларах бомбăсем тăктарас, пулемĕчĕсенчен тата хытăрах пертерес килчĕ. Çунтарччăр вĕсем фашистсене, хыптарччăр вĕсен ăшчикĕсене, сывлайми туса хуччăр!

Пирĕн кăмăла тултарасшăн пулнă пекех, совет лётчикĕсем комендатура тавралашĕнче татах бомбăсем пăрахрĕç. Вĕсем ӳке-ӳке çурăлсан, пĕтĕм çĕр чĕтреннĕн, пĕтĕм хула çӳçенсе илнĕн туйăнчĕ.

Малтан пырса пулемётсенчен шатăртаттарнă самолёт—юриех пулас çав—пирĕн тĕлпе темиçе хут каллĕ-маллĕ вĕçсе иртрĕ. Çав вăхăтра урамра пĕр фашист тĕсĕ те курăнмарĕ, анчах эпир вара куç курнă листовкăсене пурне те пуçтарса пĕтертĕмĕр. Юлашкинчен, самолёт çӳлерех вĕçсе хăпарчĕ те, пирĕнпе сывпуллашнă пек, çунаттисемпе сулкаласа илсе, бомбăсем пăрахса кайнă самолётсем хыççăн вĕçтерчĕ. Эпир вара, тепĕр хут фашистсен куçĕ тĕлне пулас мар тесе, часрах килсене тартăмăр...

Сахалтан та пӗр виҫҫӗр листовка пухнӑ эпир вӑл кун. Хулара вӗсене вуламан ҫын та юлмарӗ темелле, мӗншӗн тесен вӗсем килтен киле, аларан алла куҫса ҫӳренӗ. Чылайӑшне тата хӳмесем ҫине те ҫыпӑҫтарса тухнӑччӗ. Кам ӗҫӗ пулнӑ вӑл— пӗлместӗп. Пирӗн пек листовкӑсем сарса ҫӳресенсем татах пулнӑ пулмалла ҫав.

Ку листовкӑсем ҫынсен кӑмӑлӗсене ҫав тери ҫӗклентерчӗҫ!

— Ан парӑнӑр, нимӗҫсене ан пӑхӑнӑр, вӗсене кашни утӑмрах сиен кӳрӗр, сывлӑш ҫавӑрма та ан парӑр, ӑҫта май килнӗ—ҫавӑнта вӗлерӗр, пусмӑртан хӑтӑлас самант инҫе мар. Хӗрлӗ Ҫар ҫывӑх, вӑл сире валли ирӗклӗх илсе пырать...

* * *

Анчах ҫав кунах манӑн куҫҫулӗпех макӑрмалла пулчӗ...

Каҫ пуласпа, савӑннипе, кӑмӑлӑм ҫӗкленсе кайнипе килте ниепле те тӳссе лараймасӑр, эпӗ Сережӑсем патне кайрӑм. Аякранах куртӑм: вӗсен хапхи умне ҫынсем пухӑнса тӑнӑ— хӗрарӑмсем, стариксем, ачасем. Хӑшӗсем кӗреҫҫӗ, хӑшӗсем тухаҫҫӗ...

— Ырра мар ку,—тесе хӑвӑртрах утрӑм. Чӗре, теме сиснӗ пек, пӑчӑртанса, ыратса кайрӗ, пӗтӗм ӑшчикпе пӑшӑрханса ӳкрӗм.

— Мӗн пулнӑ вара?—тесе ыйтрӑм хапха патне ҫитнӗ-ҫитмен пӗр хӗрарӑмран.

— Эс илтмен-и вара?—тӗлӗнсе пӑхрӗ вӑл ман ҫине.

— Ҫук...

— Кусен ачине вӗлернӗ вӗт паян...

— Мӗ-ӗн?! Вӗлернӗ?!—сывлӑш пӳлӗнсех ларчӗ манӑн.

— Вĕлернĕ çав...

— Хăшне? Кам?—Ман чĕре siksе кăкăртан тухмах пуçларĕ...

— Ваççине... Камне ма ыйтатăн, вăл паллă,— фрицсем!

Иккĕ сиксех эпĕ Сережăсен пӳртне кĕрсе тăтăм. Чăнах иккен... Пӳлĕм варринчи сĕтел çинче Ваççан ним хускалман кĕлетки выртать. Ана шурă простыньпе витнĕ, пичĕ çеç курăнать. Ним те улшăнман хăй, халь çеç çывăрса кайнă пекех курăнать. Пуç вĕçĕнче çав тери шурса кайнă Сережа тăрать. Унăн питçăмартийĕсем тăрăх шултра куççулĕсем юха-юха анаççĕ. Çавăнтах, кивĕ кресло çинче, унăн амăшĕ куçĕсене хăрах аллипе хупласа хăяккăн выртать; вăл ĕнтĕ макăрайми те пулса çитнĕ, йынăша-йынăша ахлатса çеç илет. Ана ик-виç хĕрарăм лăплантарма тăрăшаççĕ, анчах та вăл вĕсем мĕн каланине те илтмест пулмалла...

Эпĕ ерипен Сережа патнелле пырса тăтăм. Мана курсан, Сережа сасăпах макăрса ячĕ. Эпĕ те тӳссе тăраймарăм вара. Ваçça çине тепре пăхса илтĕм те, куççулĕсем хăйсемех шăпăртатса анчĕç. Ăçтан чăтса тăратăн-ха: çав тери ăслă, кăмăллă ачана, манăн çывăх юлташа вĕлернĕ-çке!

Ĕçĕ çапла пулнă иккен. Совет самолĕчĕ çинчен пăрахнă листовкăсем Сережăсен урамне те нумай ӳкнĕ. Пирĕн урамри пекех, кунти çынсем те вĕсене пуçтарма ыткăннă, вĕсем хушшинче Ваçça та пулнă. Часах вĕсене хăваласа салатма нимĕç салтакĕсем сиксе тухнă. Пĕри тӳрех урамри çынсем çинелле автоматран ик-виçĕ хут шатăртаттарнă. Темиçе çынна, вăл шутра Ваççана та амантнă. Ваçça кĕрт ăшĕнче юн юхтарса, йынăшса выртнине курсан, ик хĕрача часрах вĕсен амăшĕ патне чупса кайса каланă, анчах амăшĕпе

Сережа ăна киле çĕклесе çитериччен вăл сывлами пулнă. Амăшĕ, кăна курсан, çавăнтах тăнсăр пулса ӳкнĕ. Сережа хăйне пулăшма кӳршĕсене чĕнсе пынă та, Ваççапа амăшне те киле çĕклесе кĕртнĕ. Кайран вара урамри пĕтĕм халăх вĕсем патне пухăнса пынă.

Тулта сасартăк шавлани, кăшкăрашни илтĕнчĕ. Эпĕ чӳрече витĕр пăхрăм та, хапха умĕнче калаçса тăракан çынсене салтаксем хăвалама тытăннине куртăм. Пĕрине çапса ӳкереççĕ, теприне тĕртсе яраççĕ, автомачĕсемпе хăмсараççĕ. Çыннисем саланасшăн мар, хирĕç тем каласа—пӳрт çинелле кăтартаççĕ. „Унта вилнĕ çын пур, эпир унпа сывпуллашма килнĕ, ан тивĕр пире“, теççĕ пулмалла ĕнтĕ. Анчах фашистсем ним çине те пăхмаççĕ, çаплах хăвалаççĕ.

Унччен те пулмарĕ, вĕсенчен пĕри пӳрте чупса кĕчĕ те, алăк патĕнче чарăнса тăрса, темскер кăшкăрчĕ. Çакна Сережăсен амăшĕ те илтрĕ курăнать. Вăл пĕтĕм кĕлеткипе картах сиксе алăк патнеллĕ пăхрĕ. Çав самантрах унăн куçĕсем чарăлса кайса, каласа памалла мар курайманлăхпа, хăрушла хаярлăхпа тулчĕç... Вăл ура çине тăчĕ, кăкри тулли сывлăш туртса кĕртсе ассăн сывласа ячĕ те, ик аллине те чăмăртаса ерипен кăна салтак патнелле утрĕ. Ним те чĕнмерĕ вăл, пĕр сăмах та каламарĕ. Анчах нимĕç майĕпе каялла чакма пуçларĕ. Вăл нимрен те мар—çак хĕрарăмăн куçĕсенчен хăрарĕ, ун пек хаярлăха вăл нихçан та курман-тăр!

Сережăсен амăшĕ алăк патнелле тата икĕ утăм ярса пуссан, фашист темскер мăкăртатса илчĕ те, алăкран тухса сирпĕнчĕ.

— Пăвсах пăрахаттăм...—пăшăлтатса илчĕ Сережăсен амăшĕ вăл тухса кайсан.—Вăй çитетчĕ манăн...

* * *

Ваççана эпир тепĕр кунне, кăнтăрла иртсен пытартăмăр. Ăна юлашки хут ăсатма чылай çынсем—хăйсен тăванĕсем, кӳршĕсем, унпа пĕрле шкулта вĕреннĕ юлташĕсем пухăнчĕç, анчах вĕсем пĕр квартал та пыраймарĕç. Тахăш тăкăрлăкран сиксе тухнă виçĕ фашист салтакĕ пурне те хăваласа салатрĕç. Демонстраци тăваççĕ, терĕç пулмалла. Ун чух йĕркине çавăн пек тунăччĕ-çке вĕсем: урамра икĕ çынтан ытла пухăнмалла мар!

Анчах эпĕ пурĕпĕр юлмарăм. Салтаксем халăха хăвалама тытăнсанах аяккалла тартăм та, кайран каллех тупăк патне чупса пытăм. Эпĕ тем тусан та уйрăлма пултарайман хамăн тусран юлашки самантра...

Хурлăхлă пулчĕ вăл пытару. Масар çине пурĕ те пиллĕкĕн кăна çĕклесе çитертĕмĕр Ваççа тупăкне: унăн амăшĕ, Сережа, эпĕ тата икĕ ватă хĕрарăм. Амăшĕпе хĕрарăмсем пĕрмай макăрчĕç. Пирĕн те ĕнтĕ куççулĕсем шăпăртатрĕç, анчах çав хушăрах чĕре темле хытса пычĕ, чышкăсем чăмăртанчĕç, алăсенче вăй хутшăнса пынăн туйăнчĕ.

— Каçармăпăр-ха куншăн... Каçармăпăр!—терĕм эпĕ Сережăна, Ваççа тупăкне шăтăка антарса .ун çине тăпра сапма тытăнсан.

— Маншăн халь пурĕпĕр,—терĕ Сережа. Унăн сăнĕ чул тĕслĕ пулса кайнăччĕ.—Тек ĕнтĕ нимрен те хăраса тăмастăп... Кашни утăмра, кашни кун... таврăтăп. Илтетĕн-и эс мана, Ваççа? Саншăн таврăтăп!—Унăн каллех куççулĕсем шăпăртатса анчĕç.

Каç пулса килнĕ май çанталăк пăсăлма пуçларĕ. Ним майсăр çил-тăман çаврăттарма тытăнчĕ. Масар шăтăкне тултарса çитернĕ чух куç-пуç та

курми пулчĕ. Аран майлакаласа хăваркаларăмăр. Сережăсен амăшне ку тата пушшех хурлантарса ячĕ.

— Этемле пытарма та май килмерĕ мĕскĕне...

Масар çинчен эпир ăна аран-аран çавăтса тухрăмăр. Ахаль те пĕрмай чирлекенскер, халĕ вăл хуйхăпа çав тери халран кайса çитрĕ, мăнтарăн.

Сережăсемпе пĕрле пĕр-икĕ квартал кайсан, эпĕ вĕсенчен уйăрăлса юлтăм.

— Матвей Матвеич патне кайса пăхам-ха, тата çĕнĕ хыпарсем çук-и,—терĕм Сережăна.—Тен татах пĕр-пĕр ĕç...

— Кай, кай,—пуçĕпе сулчĕ манăн тус.—Мĕнле те пулин ĕç пулсан—тӳрех ман пата пыр. Эс ăна çаплах кала: хуть те мĕн хушсан та—тăватпăр, те...

— Юрĕ, калăп,—терĕм те ăна эпĕ, пасар площачĕ еннелле уттартăм.

Матвей Матвеич килте пулман. Алăкран чылай вăхăт шаккаса тăнă хыççăн мана унăн карчăкĕ уçса кĕртрĕ.

— Килех, ачам, килех,—терĕ вăл мана кăмăллăн.—Старик сана асăнатчĕ-ха паян...

— Кирлĕ пулнă-ши эпир ăна?—ыйтрăм эпĕ.

— Çапларах пулнă пуль çав...

— Хăй ăçта вăл халь?

— Килет пуль-ха, килет пуль, кĕт пăртак...

Питĕ ырă чунлă карчăкчĕ вăл. Манран тӳрех сывлăх çинчен, килтисем мĕнле пурăнни çинчен ыйтма пикенчĕ, çавăнтах çиме ларма сĕнчĕ. Манăн ĕнтĕ кун каçа чăнах та хырăм выçнăччĕ те—именсе тăмарăм, сĕтел хушшине кĕрсе лартăм.

Çав вăхăтра Матвей Матвеич та пырса çитрĕ, хăй ним курăнмиех юр айне пулнă. Мана курсан хавасланса кайрĕ.

— Вот, аван ку, питĕ аван! Сăмах пурччĕ-ха... Ну, мĕнле чупатăн? Ĕçсем мĕнлерех?

— Эсир хушнине турăмăр.

— Пĕлетĕп, пĕлетĕп... Пит лайăх кино кăтартнă терĕç эсир вĕсене... Маттур! — Вăл лăх-лăх-лăх кулса, аллисене сăтăркаласа илчĕ. — Çапла вĕрентмелле те вĕсене.

— Анчах пирĕн паян питĕ пысăк хуйхă, — терĕм эпĕ.

— Мĕн тата? — хыпăнса ӳкрĕ Матвей Матвеич.

Эпĕ ăна Ваççа епле вилни çинчен тĕпĕ-йĕрĕпе каласа патăм.

— Этемле пытарма та памарĕç... — терĕм Сережăсен амăшĕн сăмахĕпе.

Старик ассăн сывласа ярса, чылай хушă чĕнмесĕр ларчĕ. Унăн арăмĕ тутăр вĕçĕпе куçĕсене шăлса илчĕ.

— Çавăнпа та эпир Сережăпа иксĕмĕр фрицсене питĕ хытă тавăрасшăн, — терĕм эпĕ. — Ниепле те каçарма пултараймастпăр!

— Каçарасси эпир вĕсене нимшĕн те каçармастпăр-ха, ун пирки сăмах та çук, — мăкăртатса илчĕ Матвей Матвеич, тем çинчен шухăша кайса. Унтан тăрук мана куçран пăхрĕ:

— „Лазарет“ мĕнле сирĕн?

— Çаплипех...

— Çаплипех? — Вăл татах шухăша кайнă пек пулчĕ. — Çаплипех хăварма юрамасть.

— Мĕн тумалла эппин?

— Ырă çынсем пĕлтернĕ тăрăх, фашистсен тылĕсем паян-ыран кунта çитмелле. Чакса килеççĕ. Паллах, пирĕн хулара вĕсем — пурте мар пулсан та — чылайăшĕ чарăнса тăма пултараççĕ. Нимĕç пырса кĕмен çурт та пулмасть вара. Çавăн чух, темле пулсан та, вĕсем сирĕн „лазаре-

та“ асăрхама пултараççĕ. Çавăнпа та сирĕн боецсене тĕплĕрех пытарас пулать, акă мĕн...

Эпĕ пăшăрхансах кайрăм.

— Ăçта чикес-ха вĕсене?

— Шухăшласа тупас пулать...

— Пирĕн урăх вырăн çук-çке ниçта та...

— Ыран курăпăр... Тен тупăпăр... — Матвей Матвеич стена çинчи кивĕ сехет çине пăхса илчĕ. — Ыран эпир иксĕмĕр лайăхрах шухăшласа пăхăпăр. Паянлăха киле кай эсĕ... Унта сана аппу кĕтет пулĕ-ха.

— Аппа?! Тамара-и? — тĕлĕннипе яштах сиксе тăтăм эпĕ.

— Тамара çав, кам пултăр тата? — лăпкăн кăна къларĕ Матвей Матвеич.

— Мĕнле майпа киле килнĕ вара вăл? Хăçан? — тĕпчеме тапратрăм эпĕ.

— Эсĕ ăна хăйĕнчен ыйт, — терĕ старик.

— Эппин... эппин эпĕ вĕçтеретĕп!

— Халь вĕçтер, анчах ыран эпĕ пыриччен ниçта та тухса ан вĕç. Ăнлантăн-и?

— Ăнлантăм!

* * *

Старик улталаман мана, тĕрĕснех каланă.

Манăн аппа, Тамара, чăнах та килте пулнă. Анне мана алăк уçса кĕртсенех вăл чăлантан сиксе тухрĕ те, ыталаса илсе лапчăтсах пăрахатчĕ. Эпĕ те ăна çĕр хут та чуптуса илтĕм пулмалла. Эпир пĕр-пĕрине çур çул курманччĕ-çке, тата, çитменнине, ун çинчен нумай вăхăт нимĕн те пĕлмен: чĕрĕ-и вăл, вилнĕ-и...

Тамара самаях улшăннăччĕ, темле тĕрекленсе, патмарланса, çирĕпленсе кайнăччĕ. Питçăмартисем кĕрхи панулми пек, ӳчĕ кăна çилпе кăшт

куштăркана. Сасси те малтанхинчен улшăннă, чылай хулăнланнă пек туйăнчĕ.

— Пуçĕпех килтĕн-и ĕнтĕ, тек каймастăн-и?— тĕл пулнă пирки хумханни кăшт лăплансанах ыйтрăм эпĕ.

— Пурăнатăп-ха пăртак, тен ниçта та каймăп,—терĕ аппа.

— Эсĕ ăçта çӳрерĕн вара çак таранччен, ма хальччен килмерĕн? Ма пĕр çыру çеç ятăн?— ыйту хыççăн ыйту пама тытăнтăм эпĕ. Хăвăрах чухламалла ĕнтĕ: манăн ун çинчен пĕтĕмпех, часрах пĕлес килнĕ.

— Ытла анваскат-ха, майĕпе пурин çинчен те калăп,—терĕ вăл.

Анне пире сĕтел хушшине ларма чĕнчĕ. Вара эпир тахçанчченех, çурçĕрчченех калаçса лартăмăр. Аппа хăй çинчен питĕ нумай каласа пачĕ: окруженине мĕнле лекнĕ, унтан партизансемпе епле майпа пĕрлешнĕ, вĕсен отрячĕ фашистсемпе епле çапăçнă... Унтан эпĕ те хамăрăн ĕçсем çинчен тĕпĕ-йĕрĕпе каласа кăтартрăм. Анчах вăл та нумайăшне малтанах пĕлнĕ иккен: салтаксене çăлнине те, листовкăсем сарнине те. Ана пирĕн çинчен партизансен комиссарĕ каласа панă.

— Халь сана отпуск панă-и вара?—тесе ыйтрăм эпĕ юлашкинчен.

Тамара чееррехĕн кулса илчĕ:

— Отпуск вăл—канмаллине пĕлтерет, анчах та пирĕн фашистсене хамăр çĕр çинчен хăваласа яриччен канасси çинчен шухăшлама та юрамасть, шăллăм...

— Эппин курма анчах килтĕн-и?—çаплах тĕпчерĕм эпĕ.

— Курма çав... Сире курас килекен пулчĕ-çке!

Кун пек ответ мана кăшт лăплантарчĕ, анчах

темшĕн ман ăна ĕненесех те килмерĕ, вăл манран темскер пытарнă пек туйăнчĕ.

Эпĕ йăнăшман иккен. Тамара хамăр хулана партизансен отрячĕн заданийĕпе килнĕ-мĕн. Ăна эпĕ кайран тин пĕлтĕм.

* * *

Каçхине хăй патĕнче калаçса татăлнă пек, Матвей Матвеич пирĕн пата ирех пырса çитрĕ. Чăн малтан вăл Тамарăн аллине тытса чăмăртарĕ.

— Ну, епле кантăн? Килте вăрмантинчен лайăхрах пуль вĕт?

— Хăнăхсан пур çĕрте те аван,—кулса илчĕ аппа.—Çитменнине, салтак вĕт эпĕ...

Унтан Матвей Матвеич ман çине пăхса илчĕ.

— Тумлан, рабочи класс...

— Ăçта каймалла?—ыйтрĕ анне.

— Йăпăртлăх кăна,—терĕ старик.

Вăл мана ăçта илсе каяссине эпĕ хам та пĕлмен, анчах пĕр сăмахсăрах тумланма тытăнтăм, мĕншĕн тесен эпĕ ун хыççăн хуть те ăçта та кайма хатĕр пулнă. Вăл чĕнет пулсан—ĕç пур ĕнтĕ, паллах.

Эпĕ тумланнă вăхăтра Матвей Матвеич Тамарăна чăланалла чĕнсе кĕртрĕ. Темскер çинчен хăвăрт-хăвăрт пăшăлтатрĕç вĕсем. Анчах та пĕр сăмахне те ăнланаймарăм. Тамара темиçе хутчен те: „Юрĕ, юрĕ, пĕлетĕп...“ тени çеç хăлхана пырса кĕчĕ...

Часах эпир урама тухрăмăр.

— Ну, илсе кай ĕнтĕ мана хăвăрăн „лазарета“,—терĕ Матвей Матвеич хуллен.—Эс пĕр çĕр чалăш малта пыр...

Тăруках тавçăрса илтĕм вара:—старик пирĕн салтаксем пирки пăшăрханнă. Ахальрен мар вăл ĕнер каçхине вĕсем çинчен ыйтса пĕлчĕ.

Малтан эпир Раиса Ивановна хваттерне кĕтĕмĕр.

— Ан хăра, ку хамăр çын,—терĕм эпĕ ăна Матвей Матвеич хама вĕрентнĕ пек.—Салтаксене валли апат-çимĕç параканнисенчен пĕри пулать вăл...

Ун пек каласан Раиса Ивановна тӳрех боецсен сывлăхĕ çинчен, вĕсен кăмăлĕ çинчен калама тытăнчĕ.

— Тӳрленсе çитеççĕ ĕнтĕ, анчах çак шăтăкра ларса йăлăхрăмăр, тесе ӳпкелешеççĕ...

— Вăл ним те мар-ха, пуçĕсем сывă пулччăр,—терĕ ăна хирĕç Матвей Матвеич. —Çав хаклă...

Унтан эпир „лазарета“ уçса кĕтĕмĕр.

Яланхи пекех, боецсем эпир пынăшăн питĕ савăнчĕç. Матвей Матвеич кам иккенне пĕлтерсен, лейтенанчĕ пушшех хавасланса кайрĕ. Ыйтса пĕлме тытăнчĕ, хăйĕн çапăçасси килни çинчен каларĕ, хĕçпăшал пама ӳкĕтлерĕ.

— Алăсем кĕçтеççĕ, ниçта кайса кĕме çук...

— Хăй вăхăтĕнче пурте пулĕ,—терĕ ăна хирĕç Матвей Матвеич лăпкăн.—Эсир кунтан тухмалли вăхăт—инçе мар. Анчах çавăн пек самант çитсе килет-ха... Сире темиçе кунлăха пуçĕпех, ним палăрми питĕрсе лартас пулать. Кĕмелле мар, тухмалла мар...

— Мĕншĕн?—тĕлĕнсе ыйтрĕ лейтенант.

— Лару-тăрăвĕ çапла. Паян-ыранах нимĕçсем нумай пулаççĕ кунта. Вĕсем чакса килеççĕ. Юлашкинчен, таçта та кĕрсе кайма, тем туса хума пултараççĕ.

— Унтан вара?

— Унтан сире кăларатпăр.

— Фашистсене хăваласа ярсан-и?

— Çапла, тейĕпĕр.

— Çук, килĕшместĕп,—терĕ лейтенант сасартăк.—Тăшмансене хăвалана вăхăтра эпир кунта ларма пултараймастпăр. Ун чух пирĕн урамра пулас пулать!

— Уçма йывăр-им ун чух?—калаçăва хутшăнчĕ Раиса Ивановна.—Эпĕ килтех пулатăп вĕт.

— Апла пулсан хуть...

— Çаплах пулать!

— Анчах эсир пире хĕçпăшал парăр.

— Ан пăшăрханăр, ăна тупса парăпăр. Тен, паянах май килĕ.

— Патронсем ытларах пулччĕр.

— Юрĕ, юрĕ.

Çавăн пек калаçнă хыççăн боецсем питĕ кăмăллă пулса юлчĕç. Эпир вĕсемпе сывпуллашрăмăр та, Раиса Ивановнăна халех çимелли ытларах хатĕрлеме хушса урамалла тухрăмăр.

— Лайăх йĕкĕтсем, — мухтаса илчĕ Матвей Матвеич пирĕн боецсене.

Çав вăхăтра сасартăк юнашар урамра машина сассисем илтĕнчĕç. Ик-виç машина мар—вуншар машина сасси пулчĕ вăл. Чылайранпа илтменччĕ эпир ун пек шав...

— Пуçланать пулмалла,—терĕ те Матвей Матвеич, хăвăртрах утрĕ.—Атя-ха часрах!..

Виç-тăват минутран эпир тепĕр урама тухрăмăр та, нимĕç машинĕсем вĕçĕ-хĕррисĕр тăсăлса килнине куртăмăр. Вĕсем, тен, икçĕр машина та ытла пулнă-и, кам пĕлет...

— Акă вăл, „никам çĕнейми“ çаратуçă çар каялла сирпĕнсе килет,—терĕ Матвей Матвеич, самантлăха чарăнса тăрса.— Пăс кăна тухать... Унтан вăл мана хулпуççирен тĕртрĕ:

— Чуп часрах хăвăрăн „лазарета“! Тĕплĕрех пытарăр!..

* * *

Раиса Ивановнăпа иксĕмĕр подвал алăкне юрпа ним курăнми сапса лартсассăнах эпĕ киле ыткăнтăм.

Халь ĕнтĕ нимĕç машинĕсем пур урамсем тăрăх та чупатчĕç. Кĕçех икшер мăн лаша кӳлнĕ пысăк çунасем шума пуçларĕç. Вĕсене пурне те туп-тулли, капансем пекех тиесе лартнăччĕ,— вăл ĕнтĕ, паллах, совет çыннисене çаратса тултарнă пурлăх пулнă.

— Фрицсем тараççĕ вĕт,—терĕм аннене.—Матвей Матвеич çапла каларĕ...

— Хамах куратăп...— Анне чӳречерен пăхса илчĕ.—Ох, часрах тасалччăрччĕ!

—Çук-ха, эпир вĕсене ахалех кăларса ямастпăр,— терĕ пирĕнпе пĕрле чӳречерен урамалла пăхса тăракан Тамара.—Капла ытла çуллă пулать. Килнĕ, çаратнă та—тĕрĕс-тĕкĕлех тухса кайнă... Урăххине те тутанса пăхĕç-ха...

Хăй çавăнтах тумланма тытăнчĕ.

—Ăçта каятăн тата?—хăраса ӳкрĕ анне.—Хула тулли нимĕç... Тем курса тăрăн... Ларччĕ килте!

— Нимĕн те пулмасть, анне. Ан шиклен. Тепĕр тесен, пĕлетĕн вĕт: эпĕ алăсене усса килте ларма килмен...

Анчах тумланасса вăл пĕртте ĕлĕкхи пек мар, темле карчăк пек тумланчĕ: çĕтĕк кĕрĕк, таçта йăваланса выртнă кивĕ çăматă тăхăнчĕ, усал хура тутăр çыхрĕ, çитменнине тата пĕр аллине хутаç, теприне патак тытрĕ. Ну ĕнтĕ, чăн-чăн ыйткалакан пулса тăчĕ! Ун çине пăхсан, малтан пăшăрханма пăхнă анне те кулса ячĕ.

— Артистка иккен эсĕ!..

— Пирĕн ĕçре урăх ниепле те юрамасть,— терĕ ăна хирĕç Тамара, унтан татах хăйĕн пирки

пăшăрханма кирлĕ марри çинчен асăрхаттарса, килтен тухса кайрĕ.

Халь манăн та килте ларас килмерĕ. Çавăнпа та кăнтăрла çитеспе эпĕ те, Сережăсем патне каяс шухăшпа, килтен тухса шăвăнтăм.

Сережа килте çук-мĕн.

— Нумай пулмасть тухса кайрĕ,—терĕ амăшĕ.

Ывăлĕ ăçта, мĕн тума кайнине вăл пĕлмен. Сĕрĕм тивнĕ сăлтавпа пăртак уçăлса çӳреме тухса кайнă имĕш.

Киле манăн халех таврăнас килмерĕ, çавăнпа та эпĕ ним паллă-тĕлсĕрех Совет урамне тухрăм та, пасар площачĕ еннелле утрăм.

Тĕрĕссипех каласан, манăн çав чакакан фашистсем хулара мĕн хăтланнине курас килчĕ.

Куртăм вара...

Вĕсем Совет урамĕнчи кашни килте тенĕ пекех вырнаçнă иккен. Ăçта ан пăх—пур çĕрте те машина, машина... Грузовиксем, тягачсем, тиенĕ çунасем, повозкăсем... Кашни килхушшинче тенĕ пекех нимĕçле пакăлтатни, кăшкăрни илтĕнет. Кашни мăръеренех тĕтĕм тухать—салтаксем вут хуттарнă ĕнтĕ; унта сысна çухăрать, кунта чăхсем кăт-кăтиклеççĕ, пăшал сассисем илтĕнеççĕ—фашистсем хăйсен ирсĕр карланкисене тăрантарасшăн, пирĕн çынсен ăнсăртран упранса юлнă юлашки выльăхĕсене, кайăк-кĕшĕкĕсене пĕтереççĕ.

Совет урамĕнчен Ленин урамне тухрăм—кунта та çав-çавах, ним майсăр шăв-шав.

Анчах ку мана питех те тĕлĕнтермерĕ, мĕншĕн тесен нимĕçсем пире кун пеккине хăйсем пирĕн хулана малтанхи хут пырса кĕрсенех кăтартнăччĕ.

Нимрен ытла эпĕ пасар площадьне тухсан тĕлĕнтĕм. Çав тери машина нумай иккен кунта! Темĕн тĕрли те, темĕн тĕсли те, пур çĕрте те... Çуртсем, хӳмесем çумĕнче, киосксем хушшинче,

хула сачĕ хĕрринче—таçта та машинсем! Пин те пулĕ. Ун чухлĕ машина эпĕ нихçан та курманччĕ.

— Эх, кусене пĕр харăс хыптарса ярсан пит аван пулмалла мĕн...—терĕм хам ăшăмра, машинсем çине пăхса тăрсан-тăрсан.

Ку ĕнтĕ пит лайăх шухăш пулнă, анчах эпĕ, паллах, ним тума та пултарайман. Çавăнпа та площадь урлă каçрăм та Матвей Матвеич патнелле утрăм.

— Пĕлес, мĕнле шухăшсемпе пурăнать вăл...

Пĕр квартала яхăн кайсан, сасартăк мана Тамара тĕл пулчĕ. Хам паллас та çукчĕ ăна,—ытла та карчăк пек пулса утатчĕ вăл, анчах манпа танашсан хăй сăмах хушрĕ.

— Ăçта каятăн?

— Так... ниçтах та мар, ахаль курса çӳретĕп,—терĕм эпĕ, тăруках нимле мар пулса кайса.

Вăл куçне чеен хĕссе илчĕ.

— Матвей Матвеич патне пуль?

— Çавăнта,— тунмарăм эпĕ.

— Кай, кай... унта санăн юлташу та пыначчĕ-ха.

— Мĕнле юлташ?

— Сережа Авдеев, кам пултăр тата?

— А мĕн тума пынă вăл унта, пĕлмерĕн-и?

— Кăйсан хăвах пĕлĕн...

— Эс ăçта каятăн?

— Киле васкатăп. Эс те нумаях ан çӳре.

Эпир ик енелле уйрăлса кайрăмăр. Тамара — киле, эпĕ — Матвей Метвеич патне. Хамăн тус унтине пĕлсен, эп пушшех васкарăм.

— Мĕн шутпа пынă-ха унта Сережа?

* * *

— Çылăхсăр çын та иккен эсĕ, Юрка,— терĕ мана Матвей Матвеич эпĕ алăкран кĕрсе тăрсасанах.

— Ма ун пек калатăр?—тĕлĕнтĕм эпĕ.

— Асăннă çĕрех килсе кĕтĕн! Сережăпа иксĕмĕр анчахрах сан çинчен калаçрăмăр.

— Мĕн пирки тата?

— Паллах, ахальрен мар. Сережа хăйне пĕрпĕр ĕç хушма ӳкĕтлет мана, анчах эпĕ ăна пĕччен яма тытăнарах тăтăм... Мĕншĕн тесен иккĕн авантарах пулать.

— Эпĕ яланах хатĕр! Хушăр. Фашистсем Васçана вĕлернĕ хыççăн эпир Сережăпа иксĕмĕр тупа турăмăр...

— Пĕлетĕп, пĕлетĕп...—Матвей Матвеич пукан çине ларса чĕлĕм тивертрĕ, унтан çăварĕнчен çăра тĕтĕм кăларса ячĕ те, пĕрре Сережа çине, тепре ман çине тинкерсе пăха-пăха илчĕ.—Сире эпĕ пит лайăх ăнланатăп. Эсир тăшмана хирĕç тем тума та хатĕррине те пĕлсех тăратăп, анчах...

— Шанмастăр-им?—кăмăлсăр сасăпа пӳлчĕ ăна Сережа.

— Çу-ук, вăл мар,—аллипе сулчĕ Матвей Матвеич,—ун çинчен сăмах та çук. Эсир хăвăра пит лайăх кăтартрăр ĕнтĕ. Анчах халĕ эпĕ сире хушас тенĕ ĕç ытла та шиклĕскер...

— Пулин! Пултăр!

— Эпир нимрен те хăрамастпăр!—пĕр харăс персе ятăмăр Сережăпа иксĕмĕр.

Матвей Матвеич каллех пире куçсенчен тĕллесе пăхрĕ.

— Сирĕнпе мĕн те пулин пулсан, аннĕрсем умĕнче ответне кам тытĕ вара?

— Нимĕнле ответ та тытмалла пулмасть!—Эсир ĕçĕ çинчен калăр!—хĕрӳленсех пытăмăр эпир. Старик хăй калас сăмахне каламасăр тăни пире пушшех вĕрилентерчĕ.

— Ну, ну, лăпланăр кăштах,—атту-тăк эпĕ сирĕнпе вуçех калаçмастăп,—пӳрнипе юнаса илчĕ вăл.

Пĕр хушă нихăшĕ те чĕнмерĕмĕр. Матвей Матвеич аяккалла пăхса шухăшласа ларчĕ, эпир — кĕтрĕмĕр. Чылайран тин вăл пуçне пирĕн еннелле çавăрчĕ те, хуллен кăна:

— Ну, ну, юрĕ,—терĕ.— Хăвăр ытла та пит ыйтнă пирки кăна... Тăхтăр эпин пăртак...

Вăл килхушшине тухрĕ, калинккене уçса унталла-кунталла пăхрĕ (эпир чӳречерен сăнасах тăтăмăр). Унтан васкамасăр сарай патнелле кайрĕ те, тепĕр темиçе минутран михĕпе чĕркенĕ темле япала çĕклесе кĕртсе кухньăри сĕтел çине хучĕ. Ку мĕнле япала иккенне пĕлес килнипе пирĕн ăшчиксем хыпсах тухатчĕç пулас.

— Акă сире икĕ мина,—терĕ вăл кăшт тăхтасан, миххе уçса.— Вĕсем теме те сиктерсе яма пултараççĕ, шутсăр хăватлă япаласем... Каплипе, чăн та, вĕсенчен нимĕн хăрамалли те çук, мĕншĕн тесен вĕсем халь взрывательсĕр. Анчах та çак шăтăксене ак çак япаласене кĕртсе лартсан, кайран çиелтен хытăрах пуссан вара...

Матвей Матвеич ик аллине те пĕр харăсах çӳлелле çĕклерĕ. Ку ĕнтĕ взрыв пулса сирпĕнтерессе пĕлтерчĕ.

— Ăнланатăр-и?

— Ăнланатпăр,—пăшăлтатса илтĕмĕр эпир.

— Хăрамăр-и?

— Çук...

— Эппин, кăтартса парам сире. Лайăххрах пăхăр...

Матвей Матвеич минăсене епле заряжать тумаллине, вĕсене епле хумаллине вĕрентме тытăнчĕ пире. Йывăрри, ăнланмалла марри нимех те çук иккен, ĕçне асăрханарах тумалла çеç.

... Çур сехетрен эпир минăсене çунашка çинче ларакан пăрланнă катка ăшне хутăмăр, çиелтен витре лартрăмăр, унтан шăнса хытнă михĕ тат-

кисемпе витсе çыхрăмăр та — çунашкана туртса урамалла тухрăмăр.

Нимĕçсем килнĕренпе пирĕн хулара водопровод ĕçлеми пулчĕ, хулари çăлсенчен те фашистсем хăйсем кăна ăсатчĕç, совет çыннисене ăсма памастчĕç, кашни çăл патĕнчех вĕсен часовойĕ тăратчĕ (кам та пулин наркăмăш пырса ярасран), çавăнпа та халăх шыв ăсма хула çумĕнчи кӳлле çӳретчĕ. Халĕ ĕнтĕ эпир каçа хирĕç шыв ăсма кайнă пек пулчĕ...

Матвей Матвеич вĕрентсе янă пек, эпир хуларан хĕвелтухăçнелле, Мускав еннелле каякан шоссепе тухса кӳлĕ çине антăмăр. Ун чух тĕттĕмленнĕччĕ ĕнтĕ. Вакă тĕлне çитсен, шоссе варринче чарăнса тăтăмăр та, малалла та, каялла те темиçе хутчен пăхса илтĕмĕр. Никам та курăнмарĕ. Ни унтан, ни кунтан килекен çук...

— Ну, эс шыв патне кай, эпĕ пуçлам...—пăшăлтатса илчĕ Сережа.—Ытла ан васка, куран—юрне асфальт пекех хытарса лартнă, чылай тăрмашмалла пулать...

Эпĕ витре йăтса вакă патнелле утрăм, вăл çунашка çине çурăмĕпе катка еннелле ларса, хытнă юра кусарпа хăйпăтма, урăхла каласан — мина валли шăтăк алтма тытăнчĕ. (Кусарне пире Матвей Матвеичах парса ячĕ). Пĕр пилĕк минутран эпĕ ун патне тулли витрепе таврăнтăм — шăтăк хатĕр марччĕ-ха. Иккĕмĕш витре ăсса пынă çĕре вара шăтăк пулса çитнĕччĕ, анчах вăрман патĕнче сасартăк автомобиль фарисем çутатни курăнса кайрĕ... Çутă питĕ хăвăрт çывхарса килчĕ, çавăнпа та пирĕн çунашкана çул çинчен илсе тухмалла пулчĕ. Пирĕн тĕлпе икĕ грузовик ĕрĕхсе иртсе кайрĕç... Эпир çунашкана каллех малтанхи вырăна пырса лартрăмăр та, Сережа хăй тунă шăтăка йăпăр-япăр тасатрĕ. Унтан çунашкана çу-

лăн тепĕр еннерех туртса каçарса, тепĕр çĕрте чавма тытăнчĕ... Эпĕ ĕнтĕ каллех шыв ăсма каянçи пултăм. (Çын-мĕн курас пулсан, пирĕн кӳлле шыв патне килнĕ ачасем пек курăнмалла-çке...)

Вакă патĕнчен эпĕ тăваттăмĕш хут таврăннă çĕре вара Сережа пĕтĕмпех туса çитернĕ. Минисене те вырнаçтарнă, çиелтен юрпа та витсе лартнă.

— Часрах, часрах...—пăшăлтатса илчĕ вăл хăвăрттăн.—Чупар!

— Шывне тăкмастпăр-и?—çавăн пекех васкавлăн ыйтрăм эпĕ.

— Ухмах!—терĕ Сережа.—Çырмаран кам пушă каткапа хăпарать? Маскировка вĕт вăл! Такам тĕл пулсан та...

Эпир вара хамăра хыçалтан халь-халь тытмалла хăваласа пынă пекех чупрăмăр... Çур сăрта çитсен шоссе çинчен сылтăмалла утма çул пурри палăрчĕ. Чăнкă пулин те, эпир çав çулпах хăпарса, çыран хĕррине ыткăнтăмăр. Хамăр çав хушăрах вăрман еннелле пăха-пăха илтĕмĕр: пĕрпĕр машина курăнмасть-ши? Пирĕн ĕç вырăнлă пулĕ-ши?

Çук, нимĕн те курăнмарĕ. Вăхăт нумая кайнипе — кĕтсе тăрас темерĕмĕр, хăрушă пулчĕ — ахалех лекме пулать-çке. Çавăн пиркиех çунашкана та Матвей Матвеич патне леçсе тăрас мар, ирччен Сережăсем патне лартас, терĕмĕр.

Анчах эпир çыран хĕрринчи урамран шалти урамалла кĕрсенех шоссе çинче сасартăк çав тери вăйлăн шартлатса çурăлнă сасă илтĕнсе кайрĕ. Картах сиктерчĕ вăл пире.

— Пулчĕ!—терĕ Сережа.—Лекрĕ пĕри!

— Пулчĕ пулас,— терĕм эпĕ те.— Анчах мĕн лекрĕ-ши?

* * *

Киле эпĕ çав тери савăнса пырса кĕтĕм. Халь çеç мĕн пулса иртни çинчен çавăнтах Тамарăна каласа парасшăнччĕ, анчах та вăл темшĕн пӳртре курăнмарĕ. Унта пăхрăм, кунта,—çук.

— Аппа ăçта вара?— ыйтрăм çывăрма выртнă аннерен.—Халь те килмен-и?

— Килтех-ха вăл, йăпăрт тула тухрĕ пулмалла,—терĕ мана анне.

Эпĕ кухньăра юлашки яшка тупса сыпкаларăм та, çывăрма выртма хатĕрлентĕм. Аппа темшĕн çаплах та кĕмерĕ-ха. Пĕр вунпилĕк-çирĕм минут та иртрĕ пулмалла эпĕ аннепе калаçса илнĕренпе.

— Мĕн вара ку? Ăçта çухалчĕ?— тĕлĕнерех, пăшăрханарах шухăшларăм эпĕ.—Тен, алăка уçаймасть? Анчах, ун пек пулсан— шаккама кирлĕ çке...

Çенĕке тухрăм та, алăка хыпашласа пăхрăм. Ăна урлуççипех питĕрнĕ. Сасă пулмасть-и, тесе, пĕр хушă итлесе тăтăм. Малтанах нимĕнле сасчĕв те илтĕнмерĕ, анчах унтан, тепĕр кăшт тăхтасан, хăлхана темле мăкăртатнă пек сасă пырса кĕчĕ.

— Çĕр, çĕр... итле мана, итле мана... Уйăх каласать, уйăх каласать... Илтетĕн-и, илтетĕн-и?.. Хытнă пек пулса тăтăм вара, сывлама та чарăнтăм.

Тамара сасси мачча çинчен илтĕнет! Мĕне пĕлтерет вара ку, кампа калаçать вăл? Нимĕн те ăнланмалла мар...

— Итлĕр мана, итлĕр мана,—терĕ аппа татах.— Эпĕ уйăх, эпĕ уйăх... Уйăх çинче кайăксем нумай... Уйăх çинче кайăксем нумай... Ашă çĕрелле вĕçсе каяççĕ... Чĕкеçсем ярăр кунта... Чĕкеçсем ярăр кунта... Чĕкеçсем вĕсене килсе саламлаччăр, тутлă кученеçсем çитерччĕр... Эсир мана илтетĕр-и?

Тупата, эпĕ нимĕн те ăнланаймарăм! Кампа калаçать вăл? Мĕнле кайăксем çинчен калать? Мĕнле чĕкеçсене чĕнет? Ахăртнех, ку сасартăк ухмаха ермен-ши?—тесе те шухăшласа пăхрăм аптранă енне. Анчах вăл çаплах калаçрĕ-ха:

— Чĕкеçсем ыран ирех килччĕр, атту кая юлма пулать... Итлетĕр-и? ыран ирех...

Тек тӳссе тăраймарăм эпĕ.

— Тамара, эс кампа калаçатăн унта?—тесе ыйтрăм.

— Халех анатăп,—терĕ вăл мана хирĕç.

Пӳрте кĕрсен эпĕ унтан тĕпчесе пĕлме тытăнтăм.

— Мĕн турăн эсĕ мачча çинче? Кампа калаçса лартăн? Мĕнле чĕкеçсем çинчен? Мĕне пĕлтерет ку?

Ответ парасса мана сăмсаран шаклаттарса илчĕ те, кулса ячĕ.

— Çын нумай пĕлсен — час ватăлать, теççĕ...

— Кала ĕнтĕ!—çаплах лăпланмарăм эпĕ.— Ма пытаратăн? Эпĕ никама та калас çук вĕт...

— Мĕне пĕлтернине ыран пĕлĕн. Çывăр!—татса хучĕ вăл. Анчах та эпĕ кӳреннине кура пулас, çавăнтах мана ыталаса илчĕ те хăлхаран шăппăн кăна каларĕ:—Хамăрăннисемпе радио тăрăх калаçрăм... Чĕкеç тени—самолёт тенине пĕлтерет. Ирхине курăн акă...

Ку мана тата ытларах тĕлĕнтерчĕ, анчах кунпа пĕрлех—савăнтарчĕ те. Эппин, ман аппа пирĕн самолётсене чĕнсе илнĕ, вĕсем фашистсем çине бомбăсем тăкма килеççĕ...

Шăпах çавăн пек пулса тухрĕ. Ирхине, пĕр сакăр сехетре, пирĕн хула çине сасартăк вунă-вуник штурмовик çил пек пырса тухрĕç те, тăшмансене ним майсăр çунтарма тытăнчĕç. Ой, çунтарчĕç, ой, тӳнккерĕç!.. Бомбăсем пăрахаççĕ, тупписенчен переççĕ, пулемĕчĕсенчен шатăртаттараççĕ. Вутçулăм ялкăшать, тĕтĕм-хăрăм йăсăрланать—каласа пама та сăмах çитес çук вĕсем фрицсене епле „тăн кӳртнине". Эпир, Тамарăпа иксĕмĕр, юриех сарай тăррине хăпарса лартăмăр та, пире питĕ

аван курӑнчӗ. Пуринчен ытла вӗсем пасар площадӗнче, машинӑсем пит нумай пухӑннӑ ҫӗрте, хытӑ ӗҫлерӗҫ.

— Ах, маттурсем, ах, пирӗн ӑмӑрткайӑксем!— кашни шартлатса ҫурӑлмассеренех аллисене ҫупса илчӗ Тамара.

— Неушлӗ вӗсем эсӗ чӗннипех килчӗҫ?—ыйтрӑм эпӗ, самолётсем лайӑх ӗҫ тунӑшӑн хам та тем териех савӑнса.

— Ёнерех каларӑм-ҫке сана!

Манӑн аппана ыталаса чуптӑвас килсе кайрӗ. „Епле маттур эсӗ, аппаҫӑм, ытарма та ҫук сана... Епле маттур!..“

Ҫак вӑхӑтра пирӗн калинкке питӗ хытӑ шатлатса уҫӑлса хупӑнни илтӗнчӗ. Пӑхрӑм та — Сережа чупса кӗнине курах кайрӑм. Сӑнӗ унӑн пит те хӑранӑ пекчӗ, кӑвакарсах кайнӑччӗ.

— Ку ӗнтӗ бомбежкӑран хӑранӑ,—терӗм хамӑн ӑшӑмра, анчах ҫавӑнтах урӑх шухӑш вӗҫсе килчӗ:—Е лере, „лазаретра“, мӗн те пулин ырӑ мар...

— Юрка, ан-ха часрах!— кӑшкӑрчӗ вӑл мана асӑрхасанах.—Питӗ васкамалли ӗҫ пур!

Эпӗ сарай тӑрринчен йӑпӑртах сиксе антӑм.

— Мӗн пулнӑ?

— Акӑ мӗн... Паян ир енне пирӗн пата инке, Раиса Ивановна, чупса пычӗ...—хашка-хашка каласа пама тытӑнчӗ вӑл. Хӑй ҫав хушӑрах халь те сарай тӑрринчех ларакан Тамара ҫине шикленсе пӑхса илчӗ.

— Ан хӑра, ман аппа вӑл,—алӑпа султӑм эпӗ.— Вара мӗн? Мӗн пирки чупса пычӗ?

— Вӑл виҫӗ фрица вӗлернӗ...

— Вӗлернӗ? Виҫӗ фрица? Епле майпа?—чӗре кӑрт-кӑрт тапса илчӗ манӑн.

— Наркӑмӑш парса вӗлернӗ. Пӗлетӗн-ха вӗт, аптекӑра ӗҫленӗскерӗн, унӑн темле эмел те пур...

— Ну, ну, пӗлетӗп...

— Хӑй калана тӑрӑх, ӗҫӗ ҫапла пулнӑ. Ӗнер ун патне виҫӗ фашист хваттере пырса кӗнӗ. Ну, ӑна тума хушнӑ, кӑна хушнӑ. Апат пӗҫер те, кофе те... Ку ӗнтӗ пурне те тунӑ. Ҫав хушӑрах инкене шыв ӑшӑттарнӑ, кайран иргӗнме пуҫланӑ. Ҫарамасланнӑ та, ним намӑса пӗлмесӗрех, инке умӗнчех ҫӑвӑнма тытӑннӑ. Тытӑннӑ та мар-ха, хӑйне ҫутарнӑ, йытӑсем. Инке пурне те чӑтнӑ. Ҫáвӑннӑ хыҫҫӑн вара апат ҫиме ларнӑ... Ӗҫме тытӑннӑ... Малтан илсе пынӑ эрехӗ пӗтсен, пӗри таҫта кайса татах илсе пынӑ. Ку эрехӗ сивӗскер пулнӑ та, ӑна ӑшӑтма хушнӑ. Ҫав хушӑра инке, калама ҫук тарӑхса ҫитнӗскер, эрехӗ ӑшне наркӑмӑш ярса панӑ. Ну, лешсем вара пӗрин хыҫҫӑн тепри тӳннӗ те урӑх тӑрайман... Инке тула сиксе тухса алӑка питӗрнӗ те, нумайччен чӗтресе ларнӑ, шала кӗме те хӑранӑ, тул ҫутӑлма пуҫласан тин алӑка уҫса, фрицсем ӗмӗрлӗхех пуҫтарӑнса выртнине курнӑ та, алӑка каллех тул енчен питӗрсе пирӗн пата чупса пычӗ. Тупата, хӑй ӗнтӗ чӑн-чӑн ухмаха ернӗ ҫын пекех... Тем тумалла халь, пӗлместӗп. Енчен, нимӗҫсем ҫав вилесене тупсан, ухтарман вырӑн хӑвармаҫҫӗ ӗнтӗ, вара пирӗн „лазарета“ та тупма пултараҫҫӗ. Пӗтрӗмӗр вара!.. Ҫавӑн пирки сан патна чупса килтӗм. Шухӑшласа тупар-ха мӗн те пулин...

— Тата килеҫҫӗ! Тата тепӗр ушкӑн килет! Пӑхӑр-ха, пӑхӑр!—кӑшкӑрса ячӗ ҫав вӑхӑтра Тамара сарай тӑрринчен.

Унччен те пулмарӗ, пирӗн пуҫсем ҫийӗпе, хула варринелле, ҫичӗ самолёт-штурмовик ӗрӗхсе иртрӗҫ. Тата тепӗр минутран каллех шартлатса ҫурӑлнӑ сасӑсем илтӗнме пуҫларӗҫ...

— Ну, мӗн тӑвӑпӑр ӗнтӗ?—ыйтрӗ Сережа каллех.

Эпĕ ăна нимĕнле ответ та параймарăм. Чăнах та, мĕн шухăшласа тупма май пулнă-ха тăрукках? Сережа тĕрĕс каларĕ: фашистсем, ăнсăртран, вилесене тупсан, тем те тума пултарнă. Анчах мĕн тумалла? Кăнтăр кунĕнче вилесене ăçта кайса чикетĕн?

Иксĕмĕр те, çĕрелле пăхса, пуçсем ыратакан пуличченех шухăшларăмăр.

— Мĕн пит хуйăха кайнă пек тăратăр?—тесе ыйтрĕ пиртен халь çеç сарай çинчен аннă Тамара.—Мĕн пулчĕ тата?

— Пулнă-ха çав,—терĕм эпĕ, пуça çĕклемесĕрех.

— Калăр, тен, эпĕ пулăшма пултаратăп сире,— терĕ аппа çав тери уçă кăмăлпа.

Эпĕ ун куçĕсенчен пăхрăм та, вăл чăнах та пире пулăшма хатĕррине курса, хамăрăн хуйхă çинчен хăвăрт кăна каласа патăм. Ман калава итлесе пĕтерсен, Тамара пĕр çур минут пек шухăша кайса тăчĕ, унтан тăрук:

— Ним хăрамалли те çук,—тесе хучĕ.—Халех каймалла та—пўртрен сĕтĕрсе тухса ăçта та пулин пăрахмалла. Ăна тума халь чи лайăх вăхăт: хула çинче пирĕн самолётсем çĕмĕрсе çўреççĕ, ун пек чух пĕр фашист та шăтăкран тухмасть, пит лайăх пĕлетĕп эпĕ вĕсене... Иксĕрех кайма хăратăр пулсан—атьăр, сирĕнпе пĕрле эпĕ те пыратăп!

Вăл çав тери ĕнентермелле каларĕ те, пирĕн унпа килĕшмелли çеç юлчĕ.

* * *

...Çула май Сережа хăйсем патне чупса кĕрсе инкĕшĕнчен уççи илсе тухрĕ. Раиса Ивановнăн хваттерне çитсен, çăраççие Тамара уçрĕ, алăкран та чăн малтан вăлах кĕрсе тăчĕ. Эпир ун хыççăн кĕтĕмĕр.

Питĕ ирсĕр картина курма тиврĕ вара пире. Пӳлĕмре çав тери йĕркесĕрлĕх пулни çинчен каламастăп та ĕнтĕ. Пĕр япала та хăй вырăнĕнче марччĕ. Сĕтел çинче—пушă эрех кĕленчисем, стакансем, вараланчăк турилккесем, çисе яман консерва банкисем, сĕтел айĕнче—чĕлĕм тĕпĕсем, каллех пуш кĕленчесем, ванчăк ваза, ялан кĕтесре тăнă пысăк фикус чечекĕ те урайне урлă выртать, чӳлмекĕ ваннă. Фрицĕсем хăйсен чĕрисем тапма чăрăниччен çителĕклех асапланнă пулмалла. Пĕри кровать урлă выртать, пуçне кровать хыçнех чиксе янă, тепри кровать айне кĕрсе кайнă—урисем çеç курăнаççĕ, виççĕмĕшĕ кăмака умне, шыв бакĕ тăнă çĕре пырса тăсăлса выртнă,—ăшĕ çуннипе шыв ĕçесшĕн пулнă пулмалла, анчах та вăй çитереймен.

— Ай-ай, хитре выртаççĕ,—терĕ те Тамара, вилесем çине темиçе самант пăхса тăрсан, лач! сурчĕ.

— Ну, мĕн тăвăпăр ĕнтĕ?—ыйтрĕ Сережа.

— Халех... мĕн те пулин шухăшласа тупатпăр.

Тамара тата тепĕр хут Раиса Ивановна хваттерĕн ăшчиккине пăхса çаврăнчĕ, унтан килхушшине тухса кĕчĕ.

— Тулта ним тума та май килмест, ачасем,—терĕ вăл пире.—Эпир вĕсене... тĕпсакайне ярăпăр. Кайран кăларса тасатасси нимĕн те мар вăл, анчах пире халь йĕрсене пытарни кирлĕ! Уçăр!

Сережăпа иксĕмĕр тĕпсакай алăкне кусарпа хирсе уçрăмăр.

— Ну, сĕтĕрĕр вĕсене,—хушрĕ Тамара.

Эпир фашистсен виллисене пĕрин хыççăн теприне тĕпсакайне чăмтартăмăр. Çав хушăра аппа вĕсен тумтирĕсене те, унтан эрех кĕленчисене те çавăнтах тыта-тыта вăркăнтарчĕ.

— Шăрши те ан пултăр! Ку çурта фашист уринихçан та ярса пусман пекех туйăнтăр.

— Кусемпе мĕн тăвăпăр?—тесе ыйтрăм эпĕ, стена çинче пĕр карабинпа икĕ автомат çакăнса тăнине асăрхаса.

— Вĕсене илĕпĕр-ха, вĕсем кирлĕ япаласем,— терĕ Тамара.—Анчах эсир часрах ик-виç пăта тупăр, тĕпсакай алăкне уçăлми çапса лартас пулать. Эпĕ урайне шăлса тирпейлесе хăварам...

Вăхăт нумай та иртмерĕ—эпир пурне те йĕркелесе çитертĕмĕр. Ку хваттерте нихçан та нимĕн те пулман пекех пулса тăчĕ. Хăй каларĕш— тап-таса та яп-яка. Тамара Раиса Ивановнăн вырăнне те пуçтарчĕ. Сывлăш тасалтăр тесе, форточкине те уçса ятăмăр. Фрицсен хĕçпăшалĕсене простыньпе чĕркесе юр ăшне чикрĕмĕр.

— Шăпах пирĕн „лазаретрисене" çитет ку,— терĕм эпĕ Сережăна.

Хваттер алăкне питĕрсе тăнă чух Тамара йăл кулса ячĕ:

— А эсир, ухмахсем, хăраса тăратăр. Куртăр-и, ĕçе епле таса туса хутăмăр? Вăрçă вăхăтĕнче хăрама юрать-и вара?

* * *

Эпир вилесемпе тăрмашнă вăхăтра пирĕн самолётсем хăйсен ĕçне туса каялла вĕçсе кайнă. Сывлăшра хăрушлăх çуккипе усă курса, хулара чарăнса тăнă фашистсем ним йĕркесĕр тарма пуçланă. Вĕсем ĕнтĕ пирĕн самолётсем каллех вĕçсе килсе татах тўпелеме тытăнасран хăранă...

Раиса Ивановна килĕнчен тухсанах асăрхарăмăр эпир ăна. Унта та кунта машинăсем кăшкăртни, моторсем кĕрлени илтĕнчĕ пире. Унччен пĕр сас та çукчĕ.

— Атя-ха, хула варринелле кайса пăхар, мĕн хăтланаççĕ унта,—терĕ Сережа.

Темшĕн манăн питех каяс килмерĕ. Те чĕре риснĕ ырă мар пуласса, темскер, пĕлместĕп.

— Халь мар, варарахпа кайăпăр,—терĕм тусăма.—Эпĕ паян апат та çимен-ха...

— Ну тата, тупнă япала—апат,—аллипе сулчĕ Сережа.—Эпĕ те санашкалах, нимĕн те çимен. Анчах халь пăхса çÿреме интереслĕ. Пирĕн самолётсем мĕн туса хăварнă? Тата хамăрăн çĕркаçхи ĕçе те кайса курас пулать вĕт. Пирĕн минăсем çине мĕн пырса тăрăннă? Атя ĕнтĕ, атя! Ан кахаллан!

Ирĕксĕрех килĕшмелле пулчĕ.

— Кÿлĕ çинех анас тетпĕр пулсан, каллех çунашкапа катка туртса каяс пулать эппин, ним сăлтавсăр епле каятăн унта?—терĕм кăна эпĕ. Сережа ман шухăшпа пĕр сăмахсăрах килĕшрĕ.

— Матвей Матвеича шыв леçсе парсан та юрать...

Тухса кайрăмăр. Нимĕçсем кашни утăмра тенĕ пекех тĕл пулаççĕ, çултан пăрăнса та çитерме çук. Машинăсем иртсе каяççĕ, çунасем, тягачсем, тем шуйттанĕ те пур. Пурте хĕвелтухăçĕнчен, Мускав енчен килеççĕ. Тараççĕ ĕнтĕ, каялла çаврăнса пăхмасăрах хĕвеланăçнелле тапаççĕ...

Эпир, хула хĕррине тухса, кÿлĕ патне антăмăр та—пирĕн чĕресем çав тери сиксе кайрĕç! Матвей Матвеич хăй панă минăсем пирки: „вĕсем теме те сиктерсе яма пултараççĕ, шутсăр хăватлă япаласем", тесе калани чăнах та пулнă-мĕн. Вĕсем çине пырса тăрăннă грузовик шăрпăк коробки пекех арканса кайнă иккен! Пĕр çĕрте пĕр кустăрми выртать, тепĕр çĕрте, пĕр аллă метрта, тепри, виççĕмĕш çĕрте—ванчăк кабина, унта та кунта—кузов хăмисем юр ăшне юри чиксе лартнă пекех тăрăннă. Çавăнтах темле ещĕксем йăваланса выртаççĕ...

— Çынсем пулнă-ши ун çинче, вěсем мěнле-ши... вилнě-ши хуть?—терě Сережа, унталла-кунталла пăхса.

— Машина хăй тěллěн çӳремест вěт, ун çинче пěр шофер та пулин пулнах ěнтě,—терěм эпě, ун кăмăлне тултарма пикенсе.

— А мěншěн вилли ниçта та курăнмасть?

— Тен ăна халиччен пуçтарса кайнă...

Машина ванчăкěсем çине тата кăштах пăхса тăтăмăр та, каткана темиçе витре шыв ярса, каялла хулана хăпартăмăр. Халь ěнтě эпир каçхи пек васкамарăмăр, майěпе калаçкаласа, хушăран вăрман енчен килекен машинăсене çул парса утрăмăр.

— Эх,—терě Сережа сăрта хăпарса çитсен тепěр хут чарăнса, аялалла, хамăр сиктернě машина юлашкийěсем çине пăхса,—хамăн вăйăм çитес пулсан, вěсен пур машинěсене те, танкěсене те, пурне те çакăн пек турпас туса тăкăттăм...

— Пулěç-ха,—терěм эпě.—Сахал сиктерееççě-им вěсене, сахал çунтараççě-и пирěннисем?

Манăн сăмахсем эпир площаде тухсанах çирěпленчěç. Хайхи хам ěнер курса тěлěннě машинăсенчен нимěн те юлман иккен кунта. Пирěн самолётсем вěсене пурне те, Сережа калашле, турпас туса тăкнă. Чăн-чăн машина масарě пулса тăнă кунта.

— Ах, лайăх тӳнккенě-çке, ах, лайăх!—терě Сережа.—Хам пулсан, куншăн эпě кашни лётчикнех орден памалла.

— Ăçтан пěлетěн, тен параççě?

— Памаллах, памалла!—Сережа ниçта кайса кěрейми савăнса, хавхаланса пычě.—Епле ăста ěçленě вěсем!..

Площадьрен иртсен эпир сылтăмалла пăрăнса Матвей Матвеич пурăнакан урама тухрăмăр та урам варринче çич-сакăр тулли грузовик умлăн-

хыҫлӑн тӑнине куртӑмӑр. Патнерех пырсан, вӗсен пурин те моторӗсем ӗҫлесех тӑнине илтрӗмӗр, вӗсем ӗнтӗ тапранса кайма хатӗр пулнӑ, такама кӗтсе тӑнӑ. Кӗҫех машинӑсем патӗнчи салтаксем ҫав тери хыттӑн та шавлӑн калаҫма тапратрӗҫ, пӗр-пӗрине ятлаҫнӑ пекех кӑшкӑраҫҫӗ.

Машинӑсенчен иртсе кайма пирӗн ҫунашкана ҫултан пӑрса кӗрт тӑрӑх туртса пымалла пулчӗ. Эпӗ туртатӑп, Сережа каткаран тӗксе пырать. Тӳсмелле мар йывӑр пулчӗ, анчах та эпир епле пулсан та шыва Матвей Матвеича ҫитерсех парас терӗмӗр.

Хамӑр ҫав вӑхӑтрах машинӑсем ҫине пӑхса пытӑмӑр. Мӗн тиенӗ? Мӗн илсе каяҫҫӗ? Кайри ултӑ машина ҫине пӗтӗмпех ҫӑнӑх миххисем тултарнӑччӗ, малти иккӗшӗ ҫине—какай, аллаппи хулӑмӗш ҫуллӑ, самӑр сысна тушкисем тиенӗ. Ун пек какая вӑл вӑхӑтра эпир тӗлӗкре те курман.

Грузовикӗсем хӑйсене хирӗҫ ҫӑмӑл автомобиль пырса тӑнӑ пирки чарӑннӑ мӗн. Тӗрӗссипе, ҫав автомобиль ҫинчен аннӑ фельдфебель чарнӑ вӗсене. Эпир чи малти грузовик тӗлне ҫитнӗ чух шоферсемпе фельдфебель усал йытӑсем вӗрнӗ пекех шавлатчӗҫ. Паллах, вӗсем мӗн пирки шавланине эпир ӑнланаймарӑмӑр, анчах та фельдфебель тек-текех аллипе хӗвеланӑҫнелле кӑтартса:

— Партизанен, партизанен,—тенинчен кӑштах чухласа илтӗмӗр.

„Таҫта, ҫав енче, партизансем кусене тӑн кӗртнӗ пулмалла“...

Ҫӑмӑл автомобиль тӗлӗпе иртнӗ чух пирӗн ҫунашка сасартӑк тайӑлса кайрӗ те, каткари шыв кӑштах машина ҫине сирпӗнчӗ. Машина ҫине шыв сирпӗннӗшӗн ӑна нимӗн те пулмасть ӗнтӗ, ни вараланмасть, ни пӑсӑлмасть, анчах та пӗр нимӗҫӗ ҫавна курчӗ пулмалла та, пире хӑй-хай! кӑш-

кăрса пăрахрĕ. Эпир, кусен куçĕ умĕнчен часрах тасалас тесе, çунашкана тăрук малалла туртрă-мăр. Чалăшнă каткари шыв тата ытларах сирпĕнчĕ, каллех машина лекрĕ... Унччен те пулмарĕ, хайхи фашист пирĕн паталла сиксе пырса Сережăна пĕррех пуçĕнчен çапса ӳкерчĕ, унтан икĕ хут айăкĕнчен тапрĕ.

— Руссиш скот!..

Ним айăпсăр патак çинĕ Сережа тӳсеймерĕ, çав тери тарăхнипе, салтака хирĕç кăшкăрса ячĕ.

— Ху выльăх эсĕ! Ма тӗвен? Мĕн турăм эпĕ сана, фашист йытти!..

Пĕреххут, шарламалла марччĕ унăн...

„Фашист" сăмаха илтсенех, салтак куçĕсене çав тери хăрушла чарса пăрахрĕ те тата темскер кăшкăрчĕ. Унтан тӳрех кабурĕнчи пистолетне туртса кăларса Сережăна икĕ хутчен печĕ...

— Ай-ай!—теме çеç ĕлкĕрчĕ те Сережа, юр çине ластах ӳкрĕ. Пĕр-ик самант хушши, ăнран тухса кайса, эпĕ ним тума пĕлмесĕр тăтăм, вара шариех макăрса ярса, тусăм патнелле ыткăнса пырса ӳкрĕм.

— Ăçтан? Ăçтан лекрĕ?..

— Пĕл... местĕп,—терĕ те Сережа, шурса кайма пуçларĕ. Эпĕ ĕнтĕ унталла та кунталла, хама пулăшма кам та пулин çук-ши, тесе пăхса илтĕм. Анчах таврара, фашистсемсĕр пуçне, никам та курăнмарĕ. Сережа айĕнчи юр юнпа хĕрелме пуçларĕ, вăл шуралса, кăвакарсах пычĕ, куçĕсене те уçма пăрахрĕ.

— Мĕн тăвас... Мĕн тăвас?..—Эпĕ татах йĕри-тавралла пăхса илтĕм.

Шăп çак вăхăтра машинăсем патĕнче тăракан фашистсем патне юланутлă салтак ыткăнса çитрĕ те вĕсене темскер кăшкăрса каларĕ. Хăй çавăн-тах лашине каялла çавăрса тĕпĕртеттерчĕ. Кусем

те вара часрах кабинӑсем ӑшне кӗрсе ларчӗҫ. Ҫӑмӑл автомобилӗ кутӑн чаккаласа тепӗр майлӑ ҫаврӑнсанах, вӗсем пӗр харӑс тапранса кайрӗҫ.

Урамра эпир Сережӑпа иксӗмӗр ҫеҫ юлтӑмӑр. Фашистсем куҫран ҫухалсан, эпӗ хӑюллантӑм,— тӳрех ҫывӑхри килхушшине чупса кӗрсе, пӗр ватӑрах хӗрарӑма Сережӑна ҫӑлмашкӑн пулӑшма ыйтрӑм.

Хӗрарӑм пӗр сӑмахсӑрах килӗшрӗ. Эпир вара Сережӑна пӳрте йӑтса кӳртсе хутӑмӑр та, часрах унӑн суранӗсене тупса, таса алшӑллипе ҫыхса лартрӑмӑр. Пульӑсем пӗри сылтӑм пӗҫӗ кӑкӗнчен, тепри кӑшт ҫӳлерехрен, чараран тивнӗ-мӗн.

Сережа хӑй ним пӗлмиех выртать.

Килхуҫи-хӗрарӑм манран эпӗ камне, Сережа кам иккенне, хӑш урамра пурӑннине ыйтса пӗлме пикенчӗ, анчах эпӗ ӑна йӗркеллӗн нимех те каламарӑм. Часрах каткана килхушшине кӗртсе пӑрахрӑм, хӗрарӑм пулӑшнипе Сережӑна илсе тухса ҫунашка ҫине хутӑм та Матвей Матвеич патне туртса кайрӑм.

— Унта шанчӑклӑрах пулать,—терӗм.

Матвей Матвеич хӑй килте ҫукчӗ, анчах карчӑкӗ, мӗн пулнине пӗлсенех, ҫав тери хыпӑнса ӳкрӗ. Макӑрса та илчӗ вӑл, тӑшмансене ҫӗр тӗслӗ ылханчӗ, ку хыпар Сережа амӑшӗн чӗрине ытла та хытӑ пырса тивмелле пулнӑшӑн та пӑшӑрханчӗ...

Сережӑна эпир малти пӳлӗме, йывӑҫ диван ҫине хутӑмӑр. Вӑл халь те тӑна кӗмерӗ-ха, куҫӗсене хупса йывӑррӑн сывласа выртрӗ.

— Тухтӑр пулсан аванччӗ те ӗнтӗ... Суранӗсене те лайӑхрах ҫыхӗччӗ, тен эмел те панӑ пулӗччӗ, анчах вӗсене тупма ҫук ӗнтӗ ку чухне,— хурлӑхлӑ сасӑпа мӑкӑртатрӗ Кочетов карчӑкӗ.

Эпӗ тӳрех Раиса Ивановна ҫинчен аса илтӗм: „Аманнӑ боецсене сыватрӗ пулсан, хӑйӗн тӑванне

сывататех!.. Вăл хăлĕ Сережăсем патĕнчех пулĕха...“

— Халех чĕнсе килетĕп,—терĕм карчăка, хывса хунă çĕлĕке васкасах тăхăнса. – Тухтăр пекки пур манăн...

— Палланăскер-и? Хуларах-и?—Карчăкăн куçĕсем шанчăкпа çуталса илчĕç.

— Хуларах, пит лайăх палланăскер!

— Апла пулсан—чуп, ывăлăм, чуп, тухтăрĕ киличчен эпĕ кунтан пĕр шит те уйрăлмăп. Ах, шел-çке, ачи ытла та лайăх, ытарма çук... Çăласчĕ епле те пулин!..

* * *

Амăшĕн чĕрине ыраттарас мар тесе, эпĕ Сережăна мĕн пулни çинчен ăна нимĕн те каламарăм. Юриех Сережа патне килнĕ пек пултăм.

— Çук-ха вăл, ирех тухса кайрĕ те çак таранччен те килмерĕ,—терĕç мана.

Эпĕ кăштах кĕтенçи пулса лартăм, унтан, амăшĕ кухньăналла тухсан, чӳрече умĕнче ним чĕнмесĕр ларакан Раиса Ивановна патне пырса ăна хам хыççăн тухма кăчăк туртрăм. Çенĕкре вара эпĕ Сережăна мĕн пулни çинчен хăвăрт-хăвăрт каласа патăм.

— Сирĕн хваттере эпир пит лайăх тасатса хăвартăмăр, анчах Сережăна амантрĕç... Атьăр, тархасшăн, часрах...

Раиса Ивановна пуçĕпе сулчĕ кăна.

— Эсĕ кай, эпĕ хамах пыратăп. Эмелсем илсе тухатăп...

— Амăшне мĕн каламалла-ши?

— Нимĕн те систермелле мар. Питех кирлĕ пулсан—ман патра, аманнă боецсем патĕнче, тейĕпĕр. Хамах калăп ăна. Чуптар!

— Юрать. Тавтапуçах сире...

Аннепе аппа пӑшӑрханасран эпӗ темиҫе минутлӑха киле кӗрсе тухрӑм та каллех Матвей Матвеич патне васкарӑм. Нумай та мар, пӗр вунпилӗк минут хушши утрӑм пулӗ эпӗ, анчах ҫав вӑхӑтра ман пуҫ ҫийӗпе хӗвеланӑҫнелле виҫӗ хутчен совет штурмовикӗсем иртсе кайрӗҫ.

— Фрицсене хӑвалаҫҫӗ ӗнтӗ кусем...—шухӑшларӑм эпӗ. Ҫав вӑхӑтрах манӑн мӗнпур вӑйпа кӑшкӑрас килчӗ вӗсене:—Хӑвалӑр, хытӑрах хӑвалӑр вӑл ирсӗрсене, ҫунтарӑр хытӑрах!..

Эпӗ пынӑ ҫӗре Матвей Матвеич тавӑраннӑччӗ. Ман ҫине вӑл ывӑннӑ куҫӗсемпе пӑхса илчӗ.

— Мӗнле пулчӗ ку? Ӑҫта?—тесе ыйтрӗ вӑл, пуҫӗпе диван ҫинче выртакан Сережа еннелле сулса.

Эпӗ ӑна ӗҫ мӗнле пулнине кӗскен кӑна каласа кӑтартрӑм.

— Пуҫӗпех урса кайрӗҫ, явӑлсем,—терӗ Матвей Матвеич.—Пӗрин те этем чунӗ ҫук вӗт вӗсен... Анчах хӑйсене те пит лайӑх лекет-ха. Кунтан тухса кайнӑ машинӑсем Андрошкин вӑрманӗ витӗр ҫурри ытла тухайман.

— Мӗн пулнӑ вара унта?

— Мӗн пуласси—пулнӑ. Хӑшӗ сывлӑшалла сирпӗннӗ, хӑшӗ ҫунса тӗтӗмпе кӗл пулнӑ. Питӗ лайӑх.

— Партизансем тунӑ-и вара ӑна?

— Хуть кам пулсан та ҫавах. Тӗрӗссипе каластӑк—вырӑс ҫыннисем тунӑ. Малашне вӑл кӑна та мар пулӗ-ха... Сирӗн ӗнер ӗҫ тухрӗ-и ҫав? Турӑр-и мӗн те пулин?—ыйтрӗ вӑл унтан сасартӑк.

— Пӗр машинне сиктертӗмӗр. Чӑл-пар саланнӑ, юри кайса пӑхрӑмӑр...

— Пирӗншӗн вӑл та тупӑш!

Матвей Матвеич шкап патнелле табак илме утса кайрӗ. Ҫав вӑхӑтра эпӗ вӑл хытах уксахланине асӑрхарӑм. Ытти чух вӑл нихҫан та уксахламан, ҫавӑнпа та эпӗ унтан:

— Сирĕн урăра мĕн пулнă вара?—тесе ыйтрăм.
— Ма ыйтан?
— Уксахланă пек туйăнчĕ те...
— А-а, пустуй... Ним те пулман, ахаль çеç,— аллипе сулчĕ старик.

Анчах вăл мана çавăн чух тĕрĕссине каламан. Кайран пĕлтĕм: ун умĕнхи каçхине Матвей Матвеич вăрманти партизансем патĕнче пулнă, тăшман машинисен колоннисене аркатмалли операцие хутшăннă. Çавăнта аманнă та вăл...

Кĕçех Раиса Ивановна çитрĕ. Сережăн сура-нĕсене тĕплĕн пăхса, вĕсене тасатса çыхсассăн, вăл пире пурне те лăплантарчĕ.

— Хăрушши нимĕн те çук. Шăмма тивмен. Юн нумайтарах кайнă пулас, çав вăйсăрлатса янă ăна,—терĕ.—Пĕр-ик эрнерен чупакан пулма пултарать...

Тепĕр çур сехетрен эпир Сережăна çунашка çине хутăмăр та килне туртса кайрăмăр.

— Эсир амăшне лайăхрах лăплантарăр,—вĕрентсе ячĕ Матвей Матвеич карчăкĕ.—Питĕ хĕрхенетĕп эпĕ ăна... Анчахрах пĕр ачине пытарчĕ, паян тата тепĕр хуйхă сиксе тухрĕ. Ытлашши ан хыпăнтăр...

— Ăна пĕлетпĕр-ха,—терĕ Раиса Ивановна.

...Каç пулма пуçланăччĕ ĕнтĕ. Урамсем пушпушахчĕ. Ниçта та пĕр сас та çукчĕ, эпир те ним чĕнмесĕрех утрăмăр. Кашнин хăйĕн шухăшĕсем пулнă-çке...

Сасартăк таçта инçетре аслати кĕмсĕртетнĕ пек сасă илтĕнсе кайрĕ. Малтан умлăн-хыçлăн икĕ хут, кăшт тăхтасан тата темиçе хут кĕрлесе илчĕ. Эпĕ тăпах чарăнса тăтăм.

— Раиса Ивановна, эсир нимĕн те илтместĕр-и?

— Çук-çке...—терĕ вăл.

— Лайăхрах итлĕр-ха. Аслати авăтать мар-и?..
Раиса Ивановна та ман пекех чарăнса тăрса итлеме пикенчĕ. „Аслати" сасси татах илтĕнчĕ. Пĕрре хытăрах, тепре вăйсăртарах, унтан каллех вăйлăрах.

— Пĕлетĕн-и, мĕн ку?—ман çинелле пăхрĕ Раиса Ивановна.—Артиллери сасси вăл. Тупăсем переççĕ...

— Мана та çавăн пек туйăнать çав. Эпĕ йăнăшатăп пулĕ, терĕм те, çавăнпа итлеттертĕм сире.

— Йăнăшмалли нимĕн те çук унта... Хĕлле аслати авăтмасть. Хĕрлĕ Çар килнине пĕлтерет ку, ачам...

* * *

Çав каçхине вара эпир çĕрĕпех çывăраймарăмăр. Ним тусан та ыйăх килмерĕ. Çĕр каçа сахалтан та пĕр пилĕк хут тула тухса итлерĕмĕр инçетри аслати пек сасса. Вăл сасă пирĕн кăмăлсене çав тери çĕклентерчĕ, хавхалантарчĕ, чĕресене хыттăн таптарчĕ.

Çăлăнăç килет!.. Ирĕклĕх, пурнăç, телей!..

Ир енне инçетри горизонтра, хура пĕлĕт чаршавĕ çийĕнче, унта та кунта пушар çуттисем palăрчĕç. Пĕр çĕрти сӳннĕ çĕре тепĕр çĕрте ялкăшма пуçлать.

— Çунтараççĕ, хурахсем,—терĕ Тамара.—Пирĕн пĕтĕм çĕршыва пушхир туса хăварасшăн...

— Пирĕн хулана та çунтарĕç-ши?

— Хамăр чараймасан—хыптарса яма та пултараççĕ çав.

— Мĕнле чармалла-ха вĕсене?

— Тивертме памалла мар. Сыхламалла. Хытă тăмалла.

Кăна эпĕ ăнлансах çитеймерĕм. Ăçтан пурне

те асăрхаса çитерĕн? Пĕр-пĕр çурт çине тăшман бензин пырса сапать, шăрпăк çутса пăрахать те— кайрĕ вара...

Анчах сыхланакансем пулнă иккен, эпĕ ăна пĕлмен.

Ирхине, апат çикелесенех, эпĕ Авдеевсем патне кайрăм. Сережа çывăратчĕ, анчах эпир Раиса Ивановнăпа пĕр-ик сăмах калаçса илсенех вăранса куçĕсене уçрĕ. Эпĕ часрах ун·умне пырса тăтăм.

— Ну, мĕнле эсĕ? Хытă ыратать-и? Питĕ йывăр-и?

Сережа пуçне пăркаларĕ.

— Çук, ытлашши мар. Хускалман чух питех сисĕнмест...

— Мĕнле пулнине астăватăн-и?

— Темле хĕрарăмпа иксĕр пӳрте йăтса кĕртнĕ таран астăватăп, анчах кунта мĕнле лекнине пĕлместĕп...—Вăл вĕри сывлăшпа кушаланнă тутине çулласа илчĕ те пуçне ман еннелле çавăрчĕ.— Хулара мĕнле? Фрицсем халь те тараççĕ-и?

— Темшĕн, питĕ шăп-ха паян. Тармаллисем тарса пĕтрĕç пулмалла.

Сережа куçĕсем сасартăк савăнăçлăн çутăлса илчĕç, сăнĕ çинче кулă палăрчĕ.

— Ĕнер Матвей Матвеич каларĕ... Андрошкин вăрманĕнче вĕсене партизансем шутсăр лайăх тӳнккенĕ, тет! Юлашки шинелĕсене пăраха-пăраха тараççĕ, тет...

— Çапла çав, ăна вăл мана та каларĕ. А эс пĕлетĕн-и тата...

— Мĕн?

— Тупăсем çывăхрах переççĕ. Ĕнертенпех кĕмсĕртеттереççĕ. Аслати пек!

— Чăнах-и?

— Ма суям-ха эпĕ сана? Çывăхрах ĕнтĕ...

Сережа калама та çук савăнса кайрĕ. Темиçе

самант хушши ним чĕнмесĕр, кăмăллăн кулса выртрĕ те тепĕр хут ыйтрĕ манран:

— Çывăхрах эппин?

— Çывăхрах...

— Кунта хăçан çитеççĕ-ши?

— Нумай тăмаççĕ пуль ĕнтĕ!

Çак вăхăтра тултан Сережа амăшĕ кĕчĕ. Вăл ывăлĕ патне пырса ăна пуçĕнчен ачашласа илчĕ, сывлăхĕ çинчен ыйтрĕ. Хытă хуйхăрнипе унăн сăнĕ шурăхса кайнă, куçĕсем путса ларнă.

Ывăлĕпе пĕр-ик сăмах калаçса илсен, вăл ун çинчи одеяла тӳрлетсе кухньăналла тухрĕ.

Раиса Ивановна мана аяккалла чĕнсе илчĕ.

— „Лазарета“ кайса пăхман пуль эс?

— Кайман,—терĕм эпĕ.

— Мĕнле пурăнкалаççĕ-ши ĕнтĕ вĕсем унта?

— Пĕлместĕп çав. Çимелли-ĕçмелли çителĕклех панăччĕ те...

— Выçсах вилмĕç-ха. Эс акă мĕн...—Раиса Ивановна сассине пусарчĕ.—Хулара кĕç-вĕç тем те пĕр пуçланса кайма пултарать. Ăна сисмесĕр юлмастпăр ĕнтĕ... Вара эс тӳрех вĕсем патне чуп та уçса кăлар. Пăшалсем ăçтарах выртнине пĕлетĕн вĕт? Тупса пар.

— Юрĕ,—пуçпа сулса илтĕм эпĕ.—Халĕ йăпăртлăха Матвей Матвеич патне кайса килетĕп-ха. Вăл мĕн калать тата...

— Яра пар.

* * *

Кун лăпкă иртрĕ. Хулара нимĕçсем çук пекех туйăнчĕ, вĕсем куçа та курăнмарĕç, сасси те илтĕнмерĕ. Тахçан-тахçан пĕр-икĕ машина иртсе каять те, кайран каллех нимĕн те çук. Шăплăха пĕр-икĕ хутчен хамăрăн самолётсем çеç хускат-

рĕç—хула çийĕпе хĕвеланăçнелле вĕçсе иртсе кайрĕç.

Анчах та ку тăвăл умĕнхи шăплăх евĕрлĕ пулнă. Каçалапа артиллери кĕрлевĕ вăйланнăçемĕн вăйланчĕ, ку ĕнтĕ çапăçу пирĕн хула патнеллех çывхарса килнине пĕлтерчĕ. Тĕттĕмленсен эпĕ юриех сарай тăрне хăпарса, чылай вăхăт хĕвелтухăçнелле пăхса лартăм. Малтан нимех те курăнмарĕ, анчах кайран унта та кунта тупăсенчен пенĕ çулăмсем вĕлт-вĕлт курăна-курăна каяççĕ. Тĕттĕмре йăлт-ялт! туса илеççĕ. Унтан пĕр харăс вуншар-вуншар хĕмлĕ вутпуççисем ыткăнма тытăнчĕç. Вĕсем—„катюша“ снарячĕсем пулнă. Эпĕ, вĕсем çине пăхса, ниçта кайса кĕрейми савăнса лартăм...

Çав вăхăтра сасартăк ман хыçра калама çук вăйлăн кĕмсĕртетни илтĕнчĕ. Пĕтĕм çĕр, хула чĕтресе илчĕ. Хама тăруках сывлăш пырса çапнипе эпĕ чутах сарай тăрринчен персе анаттăм. Кĕç тепĕр взрыв пулчĕ, унтан тата, тата... Каялла çавăрăнса пăхрăм та—хула варринче ик-виç çĕрте пушар пуçланнине куртăм.

— Ак хайхи, пуçларĕç... Сиктереççĕ, çунтараççĕ...

Сарай тăрринчен пӳске пекех йăваланса антăм та пӳрте ыткăнса кĕтĕм.

— Илтрĕр-и? Хула çунать!

Малтан пӳлĕмрен Тамара чупса тухрĕ. Вăл тумланнăччĕ ĕнтĕ, васкасах тӳмисене тӳмелетчĕ.

— Эс ăçта каятăн?—тесе ыйтма çеç ĕлкĕртĕм эпĕ, вăл тухса та кайрĕ. Эпĕ ăна çенĕкре хуса çитрĕм.

— Ăçта каятăн?

— Каймалли пур,—терĕ вăл татăклăн. Хăй çавăнтах мачча çине хăпарса анчĕ. Темскер илсе анчĕ пулмалла вăл унтан, анчах тĕттĕмре нимĕн те курăнмарĕ.

— Эпĕ те пыратăп!—тесе унăн çаннинчен ярса тытрăм.

— Ăçта?

— Санпа пĕрле, урама.

— Ан пыр! Вилессÿ килет-и?—кăшкăрчĕ вăл мана.

— Манăн та каймалли ĕç пур...

— Мĕнле ĕç тата вăл? Ан калаç кирлĕ мара! Кĕр пÿрте!

— Матвей Матвеич хушрĕ мана...—Эпĕ чутах макăрса ярattăм.—Хулара ун пек кун пек пуç-лансанах подвалти боецсене кăлarма каларĕ! Акă, уççи те манрах! Юри пачĕ!

— Ах, санпа... Йăлăхтармăш!—Аппа кăшт ты-тăнса тăчĕ.—Чим эппин, аннене каласа тухам,—терĕ юлашкинчен.

...Урама чупса тухсанах, эпир унта та кунта пăшал сассисем кĕрслетнине, автоматсем тăкăр-татнине илтрĕмĕр. Çав вăхăтрах хула варринчи çуртсем шатăртатса, шартлатса çунчĕç. Çулăм пĕлĕт патнеллех çĕкленсе хăпарса, урамсене кăн-тăрлахи пекех çутатса ячĕ.

Ансăртран тăшман куçĕ тĕлне пулас мар тесе, эпир хÿмесем çумĕпе йăпшăнса, пĕшкĕнсе чупрă-мăр. Эпĕ—малта, аппа—ман хыççăн. Сасартăк малта çынсем чупни курăнчĕ: вĕсем пĕр тĕттĕм тăкăрлăкран тухса теприне кĕрсе кайрĕç. Кăшт тăхтасан тата тепĕр ушкăн чупса тухрĕ. Пушар çуттинче лайăхах курса юлтăм—нимĕçсем мар, пирĕн çынсем пулнă. Вĕсем пурте пăшаллăччĕ. Паллах, вĕсем халь пирĕн хулана çунтарма ты-тăннă фашистсене шыранă.

Раиса Ивановна пурăнакан кукăр урамалла пăрăнсаттăмăр кăна—таçта, пирĕн хыçра, тупă пенĕ сасă ухлатрĕ. Ку ытла та кĕтмен çĕртен пулнипе эпĕ кукленсех лартăм. Самантран тупă

татах печӗ. Унтан тата, тата... умлӑн-хыҫлӑн, ҫине-ҫине. Кӗҫ пулемёт черечӗсем шатӑртатма пуҫларӗҫ...

Хамӑрӑн „лазарет“ вырнаҫнӑ килхушшине эпир ухӑ йӗпписем пекех вӑркӑнса пырса кӗтӗмӗр. Эпӗ тӳрех крыльца айӗнчен кӗреҫе туртса кӑлартӑм та подвал алӑкӗ умне тултарнӑ юра чавса аяккалла ывӑтма тытӑнтӑм. Хамӑн чӗре сиксе тухас пекех тапрӗ.

— Мӗнле пурӑнкаланӑ-ши вӗсем ку кунсенче?— Анчах пуринчен ытларах мана боецсем ирӗке тухсан мӗн тери савӑнасси хавхалантарчӗ:—Ҫакӑн чухлӗ пытанса пурӑн-ха!..

Эпӗ ывӑнма пуҫланине сиссен, кӗреҫене Тамара тытрӗ. Вӑл та ман пекех пӗтӗм вӑйран, ҫине тӑрса ӗҫлерӗ.

Ҫав вӑхӑтра ҫывӑхрах, умлӑн-хыҫлӑн темиҫе хут, тупӑ кӗрслетрӗ. Унччен те пулмарӗ—эпир тимӗр чанкӑртатнине, моторсем вӑйлӑн кӗрленине илтрӗмӗр.

— Танксем!—терӗ те Тамара, подвал алӑкӗ ҫумне пӗшкӗнсе ларчӗ.—Ӑҫтан килсе тухрӗҫ-ха вӗсем, хулара нимӗҫсен пӗр танк та ҫукчӗ-ҫке?..

— Тен, халь килнӗ...—пӑшӑлтатса илтӗм эпӗ.

— Пулма пултараймасть! Хула патнелле килмелли пур ҫулсем ҫинче те пирӗн ҫынсем сыхлаҫҫӗ, ирттерсе яма пултарайман вӗсем...

Эпир ҫапла калаҫнӑ хушӑра татах танксем кӗмсӗртетни илтӗнчӗ. Татах тупӑсем кӗрслетрӗҫ. Тамара хапха патнелле ыткӑнчӗ те танксен шавӗ иртсе кайсанах каялла чупса пычӗ.

— Юрик, пирӗн танксем кусем!—чутах кӑшкӑрса яратчӗ вӑл.—Пирӗн!..

— Ан калаҫ...– ӗненмерӗм эпӗ.—Ӑҫтан килсе лекчӗр вӗсем кунта?

— Килнӗ ҫав, килнӗ! Эпӗ хамӑр танксене ни-

мĕç танкĕсенчен уйăрма пĕлетĕп ĕнтĕ! Вĕсем ăçтан та пулин таврараn çаврăнса килсе кĕнĕ пулмалла...

— Ой, апла пулсан лайăх-çке!

— Атя, часрах кăларар кусене...

Тамара каллех алăк умĕнчи юра чавма тытăнчĕ. Унтан эпĕ подвал алăкне уçнă-уçманах:

— Сывă-и, юлташсем?—тесе кăшкăртăм.—Тухăр!..

Анчах мана хирĕç никам та чĕнмерĕ. Эпĕ алăкран кĕтĕм те тăпах чарăнса тăтăм. Подвалта пăч тĕттĕм иккен, куçран пырса чиксен те нимĕн те курăнмасть...

— Сывă-и, юлташсем?—ыйтрăм эпĕ каллех.— Эпĕ ку, Юрка. Тухăр, вăхăт çитрĕ!..

Çапла каласан тин малти кĕтесре кăштăртатнисем, хускалкаланисем илтĕнчĕç.

— Чăнах эсĕ-и ку, Юрий?—терĕ пĕр сасă.

— Эпĕ, эпĕ!

— Эх, тусăм! Мĕншĕн çав тери нумай кĕттертĕн эс пире?

Эпĕ сасăранах лейтенанта палласа илтĕм. Вăл тĕттĕм çĕртех ман паталла чупса пычĕ те мана хыпашласа тупса ыталаса илчĕ.

— Эпир вилме хатĕрленнĕччĕ ĕнтĕ.

— Мĕншĕн апла?

— Сире мĕн те пулин пулнă пуль те, эпир çак шăтăкран нихçан та тухас çук пуль, тесе...

— Халь ĕнтĕ тухмалли вăхăт çитрĕ, тетĕп-иç! Пĕлетĕр-и, хулана пирĕн танксем килсе кĕнĕ!

— Чăнах-и?!

— Чăн çав!...

Малашнехи ĕçсем вара çав тери хăвăрт пулса пычĕç. Хамăрăн туссене подвалтан илсе тухсанах, эпĕ вĕсене юр ăшне пытарнă нимĕç карабинĕпе автомачĕсене кăларса патăм. Вĕсем, хĕçпăшал

пирки тунсăхласа çитнĕскерсем, каççах кайрĕç вара. Тӳрех затворсене, обоймăсене тĕрĕслерĕç, пĕр-икшер хут сывлăшалла пере-пере пăхрĕç.

— Ну, куншăн сана нимрен те ытларах тавтапуç!—терĕ лейтенант хавассăн.—Халь ĕнтĕ эпир каллех çын шутне кĕретпĕр. Халь ĕнтĕ эпир...

Вăл каласа та пĕтереймерĕ—урамра, сулахай енче, сасартăк автомат сассисем илтĕнчĕç. Такам хыттăн кăшкăрса ячĕ:

— Тытăр вĕсене, тытăр! Авă тăраççĕ, авă! Тытă-ăр!..

Татах автомат шăтăртатрĕ те, пульăсем пирĕн çывăхрах чăк-чак, чăк-чак! турĕç. Пĕрисем хапхана, теприсем пӳрт кĕтессине пырса çапăнчĕç. Эпир ирĕксĕрех чул стена çумне йăпшăнтăмăр...

Çакăн хыççăн çур минут та иртмерĕ пулĕ—калинкке шант! туса уçăлса кайрĕ те, урамран килхушшинелле виçĕ çын вăркăнса кĕрсе, пахча еннелле тапса сикрĕç. Вăрăм лăпсăркка тумсемпе, пуçĕсенче—те çĕлĕк, те тутăр, ăнланма пулмарĕ.

— Нимĕçсем! Фрицсем!—тáрук кăшкăрса ячĕ пирĕн лейтенант. Çавăнтах вĕсем хыçĕнчен автомачĕпе тĕллесе вăрăм черет пачĕ.

Тахăшĕ пусса çитереймен сысна пек çухăрса илчĕ. Лейтенант пахчаналла ыткăнчĕ. Ун хыççăн салтаксем те чупрĕç, эпир те юлмарăмăр.

Автоматсем умлăн-хыçлăн çунтара-çунтара илчĕç...

Темиçе самант хушшинче вара виçĕ фашисчĕ те тирпейленчĕç.

— Ĕçе пит аван пуçларăмăр-ха,—терĕ лейтенант, вĕсен виллисене урипе тĕрте-тĕрте пăхса.

— Малашне те çакăн пекех пултăрччĕ,—хушса хучĕ пĕр боецĕ.

— Урăхла пулма та пултараймасть,—ответ пачĕ ăна лейтенант.—Ниçта та пытанаймĕç вĕсем пи-

рĕнтен, çĕр тĕпĕнчен те туртса кăларăпăр, пĕлĕт çинчен те çапса антарăпăр!..

* * *

Кайран мĕн-мĕн пулни çинчен йĕркеллĕн каласа пама питĕ хĕн.

Эпир урама тухнă чух пĕтĕм хулипех çапăçу кĕрлетчĕ. Пуринчен ытла хула варринче вăйлă пулнă вăл. Хулана пирĕн танксем сасартăк пырса кĕнипе ниçталла тарса ӳкеймен фашистсем хулăн стеналлă чул çуртсене, чиркӳсене вырнаçса хирĕç тăнă. Вĕсем ниепле те парăнасшăн пулман. çавăнпа та вĕсене тĕрлĕ майсемпе çунтарса, тĕтĕрсе кăларма тивнĕ. Юлашкинчен, хирĕç тăмалли майсем пĕтсе çитсен, фрицсем тĕрлĕ çĕрелле тарса хăтăлма пикеннĕ, анчах усси сахал пулнă, мĕншĕн тесен вĕсене кашни утăмра тенĕ пекех е пирĕн танксем çине ларса килнĕ салтаксем, е партизансемпе хула çыннисем пере-пере антарнă...

Пирĕн пĕчĕк ушкăн та ăнсăртран йĕркеленнĕ пĕчĕк боевой подразделени пекки пулчĕ. Лейтенантпа манăн аппа ертсе пынипе эпир пĕр çĕртен тепĕр çĕре куçрăмăр, нимĕçсене ăçта тупма май килнĕ—çавăнта шаккарăмăр. Уйрăмах, пирĕн хулари телеграф патĕнче ĕç питĕ ăнăçлăн пулса иртрĕ.

Фашистсем кунта сарлака крыльца çине вырнаçнă пулнă та, чул карлăксем, колоннăсем хыçне пытанса пур еннелле те персе тăнă. Вĕсен çывăхне пыма ниепле те май килмен. Хăйсене атакăлама пикенекенсене вĕсем çавăнтах çулса тăкнă. Аппа вара, вăрçăччен телеграфра ĕçленĕскер, пире темле килхушшисем витĕр, хӳмесем урлă телеграф çурчĕн хыçне илсе пычĕ. Кунта пушар пусми пулнă-мĕн. Эпир çавăн тăрăх çурт тăррине

хăпартăмăр та, крыльца çинчи фашистсене ик енчен вĕтрĕмĕр кăна. Шăпах пулчĕç!..

Нумай фрицсем пурнăçпа сывпуллашрĕç вăл каç. Чĕрĕ юлнисене ирхине пухрĕç. Хăшне подвалтан, хăшне нӳхрепрен, хăшне çӳп-çап шăтăкĕнчен туртса кăлараççĕ. Кăмакана, питлĕх хыçне кĕрсе пытаннисем те пулнă вĕт! Пĕр виççĕр çын ытла тупнăччĕ пĕтĕмпе.

Анчах эпĕ кăшт маларах иртсе кайрăм-ха.

Фашистсем тул çутăласпа хирĕç тăма пăрахрĕç. Унта-кунта уйрăм винтовка сассисемпе автомат черечĕсем çеç илтĕнекен пулчĕç. Часах хула варринчи каланча çинче темĕн пысăкăш хĕрлĕ хăмач ялав мăнаçлăн ялкăшма тытăнчĕ. Ку ĕнтĕ пирĕн хулана каллех совет влаçĕ таврăннине, Гитлер хурахĕсен пусмăрĕ пĕтнине пĕлтерчĕ...

Эпир вăл вăхăтра вăрçăччен хам вĕреннĕ шкулăн иккĕмĕш хутĕнче чӳрече витĕр пăхса тăраттăмăр.

— Урра, юлташсем!—тесе алă çупса ячĕ Тамара, ялава пуринчен малтан асăрханăскер.—Тинех кĕтнĕ ĕмĕт çитрĕ! Тинех!..

— Çук-ха, çитмен,—сасартăк пӳлчĕ ăна лейтенант.—Çитмен...

— Епле çитмен?—тĕлĕнчĕ аппа.—Ялава курмастăр-им?

— Куратăп,—терĕ лейтенант,—анчах та вăл сирĕн хула çинче кăна-çке. Лере...—вăл аллипе хĕвеланăçнелле кăтартрĕ,—лере çакăн пек хĕрлĕ ялавсăр хуласем мĕн чухлĕ? Мĕн чухлĕ совет çыннисем çакăн пек ялава ирĕклĕн ялкăштарасси çинчен, урăхла каласан—фашистсен пусмăрĕнчен хăтăлассி çинчен ĕмĕтленеççĕ?

— Вăл тĕрĕс ĕнтĕ,—килĕшрĕ аппа,—нумай вĕсем...

— Çавăнпа та эпир халех „ĕмĕт çитрĕ“ теме

пултараймастпăр-ха. Пирĕн ĕмĕт—пĕтĕм совет çĕршывне усал тăшманран тасатасси, тăшмана пуçĕпех çапса лапчăтасси. Хăçан та хăçан Берлина çитсе фашистсене пуçĕпех аркататпăр—çавăн чух ĕмĕт тулать пирĕн...

Лейтенант кăкри умĕнче çакăнса тăракан автоматне тӳрлетрĕ те, салтаксем çине пăхса илчĕ.

— Атьăр, юлташсем, аслăрах командирсене кайса тупар. Кĕçĕр эпир партизанла çапăçрăмăр, анчах эпир—Хĕрлĕ Çар воинĕсем, пирĕн пĕр-пĕр частьре пулмалла. Çи-пуçсене йĕркене кĕртĕр...— Унтан вăл ман еннелле çаврăнса тăчĕ.—Ну, Юрик, сывă пул... Эпир сире мĕнле тав тумаллине те пĕлместпĕр ĕнтĕ, тупата. Тен, сывă пулсан, хăçан та пулин тĕл пулăпăр. Эпĕ сана хамăр пата, Атăл çине, хăнана илсе кайăп. Кимĕпе ярăнса çӳрĕпĕр, пулă тытăпăр, сунара кайăпăр. Чаплă Чапай ӳснĕ вырăнсене кăтартăп сана... Сывă пул, паттăр пулса ӳс!

Вăл мана мăйран ыталаса питçăмартинчен чуптурĕ.

Манăн кăштах куçсем шывланчĕç.

— Телей пултăр сире! Ан манăр эппин...

* * *

Эпĕ кунтан тӳрех Авдеевсем патне чупасшăнччĕ, Сережа çинчен пĕлес, ăна кĕçĕр мĕн пулни çинчен каласа парасшăнччĕ, анчах аппа мана ним тусан та ямарĕ.

— Киле каймалла халь, киле,—терĕ вăл çирĕппĕн. — Анне тем пекех пăшăрханать пулĕ-ха, ăна лăплантарас пулать...

Ирĕксĕрех итлемелле пулчĕ.

„Кайран тӳрех Сережа патне каятăп“, шут турăм эпĕ.

Урамсенче пур çĕрте те каçхи çапăçу йĕрĕсем палăратчĕç. Кунта темиçе фашист вилли выртать, лере снаряд ӳксе çурăлнипе пысăк шăтăк пулнă та—таврари юр хăрăмпа витĕннĕ, тепĕр çĕрте ванчăк пулемёт хăяккăн выртать... Тăшмансем сиктерсе янă çуртсем халĕ те йăсăрланаççĕ-ха, пур çĕрте те ĕнĕк шăрши кĕрет..

Анчах кунпа пĕрлех хула пирĕн алла куçни те кашни утăмрах курăнать. Акă, шур халатсем тăхăннă, аллисене автоматсем тытнă салтаксем тыткăна лекнĕ фашистсен пысăк ушкăнне хăваласа пыраççĕ, нимĕçсен комендатури пулнă çурт умĕнче кухня йăсăрланма тытăннă, шурă саппунлă повар çĕнтерӳçĕсене апат çитерме хатĕрленет, телеграф тĕлĕнче танксем йĕркеленсе тăраççĕ, вĕсем патĕнче хура шлемлă танкистсем тăрмашаççĕ—машинăсене тĕрĕслеççĕ пулас.

Каланча тăрринчи хăмач ялав ирхи хĕвел çутинче çулăм пек ялкăшать..

Эпир Тамарăпа иксĕмĕр хамăрăн килхушшине кĕретпĕр.

Алăк сассине илтсенех, пире хирĕç анне чупса тухать. Вăл çав тери савăнăçлă, куçĕсем ăшшăн йăлтăртатаççĕ, тутисем çинче—кăмăллă кулă.

— Епле савăнăç, ачасем, епле пысăк савăнăç!..—тет вăл.—Кĕрĕр-ха часрах пӳрте! Эсир нимĕн те пĕлместĕр-ха вĕт...

Эпир анне мĕншĕн çав териех савăнса кайнине чăнах пĕлместпĕр, анчах та ун хыççăн малти пӳлĕме кĕрсе тăрсанах вăл пирĕншĕн паллă пулать. Сĕтел хушшинче, кивĕ кресло çинче, пирĕн атте ларать—хулăм гимнастёркăпа, ваткăллă шăлаварпа, çăматăпа, пиçиххийĕ çумĕнче пистолет, кăкри çинче Хĕрлĕ Çăлтăр орденĕ.

— Атте... Атте!—пĕр харăсах кăшкăрса ятатпăр та эпир, Тамарăпа иксĕмĕр, ун патнелле ыткăнатпăр.

Атте пире чуптӑвать, пуҫсенчен ачашлать, хӑй ҫумнелле пӑчӑртать.

— Ах, геройсем, ах, ылттӑнӑмсем!..

Ытла та савӑнса кайнипе пирӗн тӑруках сӑмах та тупӑнмасть. Атте пире ҫаплах ачашлать-ха. Унтан пирӗн куҫсенчен тинкерсе, кӑмӑллӑн пӑхать те:

— Эсир те ҫапӑҫатӑр эппин?—тесе ыйтать.

— Ҫапӑҫатпӑр ҫав,—тетӗп эпӗ.

— Маттур, маттур!

— Эпир Хӗрлӗ Ҫара пулӑшма тӑрӑшрӑмӑр...

— Каларӗ-ха аннӳ... Чылай ӗҫсем тукаланӑ, тет, эсир.

Эпӗ аттерен хӑй ҫинчен ыйтма тытӑнатӑп. Анчах вӑл ытлашши нимех те каламасть. Пӗрмай ҫапӑҫусенче пулнӑ, аманса та курнӑ, кӗҫӗр хамӑр хулана танковӑй десант командирӗ пулса килсе кӗнӗ, каллех ҫапӑҫнӑ.

— Орденне мӗншӗн панӑ сана?

— Ҫапӑҫнӑшӑн, ывӑлӑм, фашистсене тӳнккенӗшӗн...

— Халь кӑштах килте пурӑнатӑн-и?

— Ҫук, юрамасть. Пирӗн фрицсене хӗвеланӑҫнелле хӑваламалла. Хамӑрӑн ҫӗре вӑл ҫӗлен-калтасенчен часрах тасатмалла.

— Паянах каятӑр-и вара?

— Тепрер сехетренех каятпӑр.

Манӑн аттепе уйрӑлас килмест, анчах эпӗ вӑл тӗрӗс каланине пӗлетӗп, ӑнланатӑп: килте ларма юрамасть...

Анне васкасах апат хатӗрленӗ хушӑра атте мана хамӑр мӗнле пурӑнни ҫинчен калаттарать.

Эпӗ калanӑ май вӑл мана мухта-мухта, ҫурӑмран лӑпкаса илет.

Ҫав вӑхӑтра пирӗн килхушшине темле ҫынсем пырса кӗчӗҫ.

Пĕри пӳрт алăкĕнчен шаккарĕ.

— Кĕрĕр!—сас пачĕ кухньăри анне.

— Пирĕн Репкин капитана курасчĕ,—терĕ кĕнĕ çын.

— Иртĕр, малта вăл...

Питĕ тĕлĕнсе кайрăм вара эпĕ: пирĕн аттене ыйтаканни—хайхи эпир хамăрăн „лазаретра“ усраса сыватнă лейтенант пулнă! Вăл аттене саламларĕ те хăйне калаçма ирĕк ыйтса илчĕ. Унтан хăй çинчен пĕлтерчĕ:

— Лейтенант Петров. Аманнă пирки тăшман аллине лекнĕччĕ. Совет патриочĕсем пытарса усраса сыватрĕç. Манпа пĕрле тата икĕ салтак пур. Кĕçĕр урамри çапăçура пултăмăр. Халĕ сирĕн подразделенине йышăнма ыйтатпăр...

Атте тӳрех ман çине пăхса илчĕ.

— Çаксем çинчен каларăн-и эсĕ паçăр?

— Çавсем çинчен,—терĕм эпĕ, темшĕн хĕрелсе кайса.

— Питĕ аван апла пулсан...

Атте лейтенанта ларма хушрĕ, ун çинчен ыйткаласа пĕлчĕ те—ăна та, леш салтаксене те хăй патне йышăнма пулчĕ. Унтан пĕчĕк хут çырса пачĕ.

— Манăн старшинана кайса парăр, вăл сире списока кӳртĕ, апат-çимĕç парĕ.

— Есть!—терĕ лейтенант.—Пысăк тав сире, юлташ капитан! Ку телейлĕ саманта эпир нумай кĕтнĕччĕ. Тинех ĕмĕт тулчĕ...

— Хам та савăнатăп сирĕншĕн,—тесе ал пачĕ ăна атте.—Эсир примерлă та паттăр воинсем пуласса шанатăп.

— Ун çинчен сăмах та çук,—кулса илчĕ лейтенант.—Çакăн пек тарăхса пурăннă хыççăн тем тума та хатĕр эпир. Епле пулсан та, Берлина çитетпĕрех!

— Тĕрĕс, юлташ. Çитетпĕр,—терĕ атте.

* * *

Тепĕр икĕ сехетрен эпир аттене ăсатрăмăр.

Малалла, хĕвеланăçнелле кайма хатĕрленсе тăнă боевой подразделенисене ăсатма хулари пĕтĕм халăх пухăнчĕ. Темле, хăй тĕллĕнех митинг пулса тăчĕ. Пĕрин хыççăн тепри тухса ăшă сăмахсем каларĕç, хамăра ирĕке кăларакансене саламласа тав турĕç. Хĕрлĕ Çар воинĕсен ячĕпе ман атте хĕрӳллĕ сăмах каларĕ.

— Тăван çĕршыва фашист ирсĕрĕсенчен тасататпăрах, çĕнтерӳ пирĕн пулать!..—терĕ те вăл юлашкинчен, пĕтĕм сывлăша виçĕ хутчен хăватлăн „урра" кăшкăрни чĕтретсе илчĕ.

Унтан машинăсем тапранса кайрĕç...

Урамри халăх вĕсем куçран çухаличченех хыçалтан пăхса, алăсемпе сулса тăчĕ.

Çав вăхăтра ман çума Матвей Матвеич пырса тăнă пулнă. Вăл мана хуллен кăна çурăмран лăпкаса илчĕ те:

— Ну, рабочи класс, халь мĕн тăвăпăр ĕнтĕ? Ĕçе кӳлĕнетпĕр пулĕ? Пурнăçа юсама тытăнас пулать вĕт?—тесе ыйтрĕ.

— Паллах, тытăнатпăр,—ответ патăм эпĕ татăклăн.

— Ыранах ĕçе пыр эппин...

— Юрать. Пыратăп.

Эпир пĕр-пĕрне алă парса хыттăн чăмăртарăмăр. Çакă вăл эпир малашне хамăрăн çĕнтерӳшĕн, хамăрăн телейшĕн пĕтĕм чун-чĕререн тăрăшса, вăя шеллемесĕр ĕçлеме хатĕррине палăртса çирĕплетрĕ.

Тепĕр ирхине ирех эпĕ ĕçе тухрăм. Фашистсен пусмăрĕ вăхăтĕнче сывă юлнă ытти рабочисем те пычĕç. Пирĕн ĕнтĕ пĕтĕм производствăна çĕнĕрен пуçласа ямалла пулнă, анчах та ку пире пĕртте хăратмарĕ, савăнтарчĕ кăна.

КАЛАВСЕМ

Я Л А В

(Командир калавĕ)

Ку ĕç, ачасем, 1942 çулта, февраль пуçламăшĕнчи пĕр сивĕ кун, эпир фашистсене Красавино ятлă чиркÿллĕ пысăк ялтан хăваласа кăларнă чух пулчĕ...

Унччен малтанхи кунсенче пирĕн часть нумай ялсене тăшмансенчен ирĕке кăларса пычĕ. Анчах Красавино ялĕ патнелле çитсе тухсан, пирĕн пĕр вăхăтлăха чарăнса тăмалла пулчĕ, мĕншĕн тесен тăшман кунта питĕ вăйлă укрепленисем тума ĕлкĕрнĕ иккен. Хăйсене эпир Мускав çывăхĕнчен хÿтерме пуçласанах, кунта вĕсем аякран пăхсан пачах курăнми тĕрлĕ блиндажсем, пулемĕт йăвисем, окопсемпе траншейăсем—темĕн те пĕр тума тапратнă. Халь вара çав шăтăксене арлансем пек кĕрсе ларса пытаннă та—пире хирĕç персе тăнă...

Çитменнине, ялĕ те çÿлĕ сăрт çинче ларатчĕ. Пирĕн салтаксен ял патне улăх тăрăх пымалла,

улăхĕ—çатма пек тикĕс, тăшман куçĕнчен пытанма ниçта пĕр йывăç тĕми те, пĕр тĕмеске-лупашка та çук. Пĕр сăмахпа каласан—наступлени тума питĕ кансĕр вырăн пулчĕ...

Çапах та, каçхине чарăнса тăнă хыççăн, эпир ир енне çав Красавино сăрчĕ çине наступлени пуçларăмăр. Малтан, паллах, тăшманăн укреплениййĕсене аркатас, пулемĕчĕсемпе миномĕчĕсене шарлами тăвас тесе, хамăр орудисенчен питĕ хытă петĕмĕр. Çур сехет хушши пĕтĕм таврари çĕр чĕтренсе тăчĕ; тупăсем ухлатнипе, снарядсем çурăлнипе, минăсем кĕрслетнипе хăлха та ним илтми хупланса ларчĕ. Сăрт хĕррипе туса тултарнă укрепленисем çулăмпа, тĕтĕмпе пĕрле сывлăшалла сирпĕнчĕç вăл хушăра. Бинокль витĕр хамăр куçпах куртăмăр ăна. Питĕ аван ĕçлерĕ пирĕн артиллери!

Унтан пехота тапранса кайрĕ... Пилĕк таран кĕрт тăрăх ашса сăрт еннелле ыткăнчĕ вăл. Хĕвел тухнă вăхăталла малтисем сăрт хĕрринчи йĕплĕ пралук карти патнех çитрĕç, анчах малалла кайма май килмерĕ: унччен малтан шарламасăр ларнă фрицсем сасартăк пĕр харăс пеме тытăнчĕç. Темрен те переççĕ: миномётсенчен те, пулемётсенчен те, автоматсенчен те шăтăртаттараççĕ.

Çулла, вĕри хĕвел эрни-эрнипе хĕртсе, пĕтĕм ӳсентăрана çунтарса ĕнтнĕ хыççăн, вăйлă çумăр пулать-çке? Таврари юр çине пульăсем халь çав вăйлă çумăр çунă пекех тăкăнчĕç, малалла кайма мар—пуçа çĕклеме те çук! Пирĕн боецсем ирĕксĕрех вăхăтлăха юр ăшне чакаланса кĕрсе выртрĕç. Эпир тăшманăн нумай огневой точкисене пĕтерсе хунă пулин те—вĕсем сăрт çинче татах та юлнă иккен-ха, пирĕн наступление çавсем чарса тăнă.

Эпĕ хам—артиллерист, оруди командирĕ пулнă. Мухтанмасăрах калатăп: пит те тĕл переттĕмĕр эпир... Ăҫта та пулин ик-виҫ снаряд ярсан, унта вара нимĕн те юлмасть, пĕтĕмпех тăпрапа, хăрăмпа хутăшса каять. Ҫавăнпа та халь, тăшманăн сăрт ҫинчи огневой точкисем татах юлнине курсан, пит те кӳрентĕмĕр.

— Пултарайман иккен эпир...

Кĕҫех пирĕн пата ҫĕнĕ приказ персе ҫитрĕ:

— Фашистсен укреплениййĕсем ҫине тепĕр хут артиллерийский налёт тумалла, вĕсен пур огневой точкисене те пĕтерсе хумалла!

Эпир ҫакна ҫеҫ кĕтсе тăнăччĕ ҫав! Дивизион командирĕнчен приказ илсенех, пирĕн орудисем тăшманăн пуҫĕ ҫине ҫĕнĕрен вилĕм сапма пуҫларĕҫ. Каллех пĕтĕм таврари ҫĕр чĕтрерĕ, сăрт ҫинче каллех юр, тăпра, ҫулăм, вĕсемпе хутăш кирпĕчсем, пĕренесем, каштасем урлă та пирлĕ сирпĕнчĕҫ... Ҫав тери хытă петĕмĕр!

Ҫур сехетрен шăпах пулчĕ. Эпир те пеме чарăнтăмăр, тăшман енчен те пĕр сас та илтĕнмерĕ.

— Ну, халь ĕнтĕ унта пĕр фриц та юлмарĕ пулĕ,—аллипе сăрт еннелле кăтартрĕ манпа юнашар таракан наводчик, ҫамки ҫине тапса тухнă тарне ҫĕлĕкпе шăлса илсе.—Кун пек ҫĕмĕрнĕ хыҫҫăн та пĕтмесен вара...

— Ҫапла пулмалла пек те, мур пĕлет-ха ăна,— терĕм те эпĕ ăна хирĕҫ, каллех бинокльпе ял ҫинелле пăхма тытăнтăм.

Пирĕн пехота татах ҫĕкленчĕ. Боецсем малалла шума тытăнчĕҫ. Акă ĕнтĕ, нумайăшĕ йĕплĕ пралук картинчен иртсе, сăрт ҫинелле улăхма тапратрĕҫ, анчах ҫав вăхăтра фашистсен пулемĕтчĕсемпе миномĕтчĕсем тепĕр хут ĕҫлеме тытăнчĕҫ. Ҫăва патне кайтăр! Переҫҫĕ те переҫҫĕ!.. Тарăхнипе пĕтĕм ăшчик тулса ларчĕ манăн. Куҫсем

ыратакан пуличченех сăнама тытăнтăм: хăш тĕлтен переççĕ вĕсем, ăçта пытанса ларнă вара тăшман пулемётчикĕсемпе миномётчикĕсем?

Ялăн сулахай хĕрринчен пуçласа сылтăм хĕррине çитиччченех, йĕркипе, пăхса тухрăм. Çук, нимĕн те асăрхама пулмарĕ. Çав тери тĕплĕн пытанса, аякран палăрмалла мар пулса ларнă иккен мурсем! Хăйсене курма çук, анчах пирĕн пехотăна ниепле те малалла кайма памаççĕ...

Бинокле халь çеç куçран уйăрас тесеттĕм—сасартăк ялăн сылтăм вĕçĕнче, юр çинче, пĕччен темле хусканакан хура пăнчă курăнса кайрĕ. Вĕлт те вĕлт! тăвать. Пĕрре курăнать, тепре çухалать. Унтан каллех курăнать те—татах пытанать.

Тĕлĕнтерчĕ ку мана. Тинкерсех пăхма тытăнтăм. Малтанах уйăрса илме пулмарĕ—те этем вăл, те пĕр-пĕр выльăх тавраш? Тăрăхла япала пек те курăнать... Пăхсан-пăхсан, çапах та, уйăрса илтĕм. Çынах иккен вăл. Анчах темшĕн—пĕчĕккĕ. Ну, ку инçе пирки çавăн пек курăнать пулĕ, терĕм. Çапах та, мĕнле çын пулма пултарать-ха вăл? Пирĕн боец-и, нимĕç салтакĕ-и? Апла та, капла та шутлама хĕн. Пирĕннисем вăл енче вуçех те пулман,—ăçтан сиксе тухтăр пĕччен пĕр боец? Тата мĕншĕн вăл наступлени вăхăтĕнче каялла килет? Суранланнăскер пулсан кăна... Эппин, мĕншĕн винтовкăсăр? Хăй тĕллĕн килме пултаракан боец çапăçу хирĕнче нихçан та пăшалне пăрахас çук! Ахăртнех, хăй ирĕкĕпе плена килекен нимĕç пулĕ?

Этем кĕлетки çывхарнăçемĕн çывхарчĕ. Пĕрре упаленет, тепре тăрса чупать, унтан татах юр ăшне выртать... Кăштах тăхтасан, унăн тумне уççăнах куртăм та, пушшех тĕлĕнтĕм: вăл çар тумĕпе мар, ахаль çынсен тумне тăхăннă. Çи-

йёнче темле хура пиншак, пуҫёнче—ҫуллахи картус!..

— Пирён паталла перебежчик килет, кётсе илме хатёр пулăр,—терём эпё хамăн боецсене.— Авă, сăнăр!

Халё ёнтё ăна бинокльсăр та аванах курма май пулчё. Пирёнтен 200—250 метрта кăна упаленчё вăл. Ура ҫине тăрсан, аллисене ҫӳлелле ҫёклесе чупрё: ан перёр, хамах пыратăп, тенине пёлтерчё ёнтё ку...

Эпир ун ҫинчен куҫ илемсёр пăхса тăтăмăр. Вăл ҫаплах ҫывхарчё. Хăй питё ывăнса ҫитнё пулмалла—пёр уринчен тепёр урине аран-аран иртттерет. Ман боецсем ăна хавхалантарма тытăнчёҫ:

— А ну, хăвăртрах!..

— Чуп часрах, ҫитетён!

Перебежчик юлашки вăйне пухса чупрё. Темиҫе минутран пирён пата ҫитрё те, шатах халран кайса, юр ҫине ӳкрё... Эпир ăна кăпăрах сырса илтёмёр. Ку ҫын—пёр 12—14 ҫулхи арҫын ача пулчё.

Ҫётёк-ҫатăк тумланнă, шуранка сăн-питлё, картуспа, алсишсёр—йывăррăн хашкаса выртрё вăл. Куҫёсем ҫеҫ хăюллă ҫутăпа ҫуталса тăратчёҫ унăн.

— Мёнле ҫын эсё?—тесе ыйтрăм эп унран.

— Мана Кирюха теҫҫё,—хашка-хашка каларё вăл.—Кирьян, хушаматăм Белкин... Ҫак ялтан... Красавинăран!.. Ҫитейместёп пулё, тесе хытă хăрарăм. Тăшман вырăнне шутласа, персе вёлеретёр пулё, терём...

Вăл тăрса ларчё те пире пурне те пăхса ҫаврăнчё.

— Хăшё начальник кунта сирён? Ман начальникпе калаҫас пулать...

— Мĕн çинчен?

— Эпĕ сире ăçтарах пемеллине кăтартма килтĕм. Нимĕçсен ăçта мĕн пуррине пĕтĕмпех пĕлетĕп...

Эпир ачана тата хытăрах хупăрласа илтĕмĕр. Çавă кирлĕччĕ те ĕнтĕ пире. Тăшманăн ăçта мĕн пуррине пĕлсен—ĕç тухать вара!

— Чăнах-и?—васкаса ыйтрăм эпĕ.—Пурне те пĕлетĕн-и? Пулемёт точкисем, миномётсем...

— Куç хупсах калама пултаратăп,—терĕ ача.— Эсир нумайăшне пĕтертĕр, анчах та пур-ха унта. Пĕлмесĕр тăруках путарас çук. Çавăн пирки килтĕм. Часрах аркаттарас килет-çке вĕсене... Тăваттăмĕш уйăх ĕнтĕ пусмăрта пурăнатпăр!

— Ма пит çăмăл тумланнă вара эсĕ? Чупма çăмăлтарах пултăр, тесе-и?—ыйтрĕ ман боецсенчен пĕри, ача çине шеллĕн пăхса.—Шăнса пăсăлма пулать вĕт...

— Урăх нимĕн те çук та, мĕн тăхăнас?—терĕ ача ăна хирĕç.—Пурччĕ те—пĕтĕмпех çаратса тухрĕç. Юлашки алсише виçĕмкун пĕр ефрейтор туртса илчĕ. Халĕ эсир пирĕн пĕтĕм ялĕпе те пĕр мăшăр çăматă тупас çук, пурте фрицсен урисенче...

— Фашистсем йышлăн-и унта?

— Нумайăнах мар та, пур çав. Укреплениссенче лараççĕ...

— Эс мĕнле вĕçерĕнсе килтĕн вара? Хăрамарăн-и? Тăшмансем хыçалтан пеме пултарнă вĕт сана?

— Вĕсем халь пурте шăтăксенче ларaççĕ, эпĕ çырма тăрăх шуса тухрăм...

Ыйтусем темĕн чухлех пуласса пĕлсе, текех ачана боецсемпе калаçтарса тăмарăм: хамăра кирлĕ сведенисене часрах пĕлес тесе, ăна батарея командирĕ патне илсе кайрăм.

Эпĕ кама илсе пынине пĕлсен, пирĕн лейтенант питĕ тĕлĕнчĕ, унтан ман пекех савăнса кайрĕ.

— Вот, маттур йĕкĕт!—тесе çурăмĕнчен лăпкаса илчĕ вăл ачана.—Мĕн ятлă-ха эсĕ?

— Кирьян,—терĕ ача.

— Атя-ха землянкăна, Кирюша! Пăртак ăшăн та каласа кăтарт, пирĕн васкас пулать, пехота каллех чарăнчĕ ав...

Ăшă çĕр пӳртре ăна вĕри чей ярса пачĕç, çемçе çăкăр çине çу сĕрсе тыттарчĕç. Кĕскен-кĕскен ыйтса, эпир çакна пĕлтĕмĕр: Кирьянсен ялĕнче фашистсем кашни çурт айĕнчех дзотсем тунă иккен, пӳртсем, кĕлетсем тăррине автоматчиксем лартнă, чиркӳ умне икĕ çăмăл оруди вырнаçтарнă, миномĕчĕсем хулăн стеналлă чул çуртсем хыçĕнче тăраççĕ. Салтакĕсем нумайăнах мар, анчах хĕçпăшал çителĕклĕ.

— Хут татки парăр-ха,—терĕ Кирьян, чей ĕçме чарăнса.—Акă, епле вĕсен...

Вăл çавăнтах, чăр та чар чĕркелесе, ял планне турĕ. Унтан хăш тĕлте мĕн пуррине, ăçта мĕнле огневой точкăсем вырнаçтарнине палăртрĕ.

Лейтенант ку план çине пĕр-икĕ минут пăхса тăчĕ те Кирьяна хăрах аллипе ыталаса илчĕ:

— Тавтапуç, шăллăм!—Унтан пире пуçĕпе сулчĕ:—Кайрăмăр!

— Ăçта каятăр?—ыйтрĕ Кирьян, ура çине сиксе тăрса.

— Орудисем патне,—терĕ лейтенант.—Халех çĕмĕрме тытăнатпăр!

— Эпĕ те пыратăп...

— Çук ĕнтĕ, халь сансăрах майлашатпăр, даннăйсем пур. Эсĕ ăшăнса лар кунта, выртса канма та пултаратăн.

— Аюк, аюк,—пуçне пăркаларĕ Кирьян, кар-

тусне хăлхисем çинех пусса антарса.—Татах кирлĕ пулăп-ха.

— Ну, юрĕ эппин...

Вăрман хĕррине тухсан, лейтенант оруди командирĕсемпе наводчикĕсене пухса темиçе сăмах каларĕ те хăй çавăнтах йывăç тăррине хăпарчĕ. Кĕçех команда янраса кайрĕ:

— Прицел... Трубка... Огонь!

— Кĕр-кĕр...—турĕç пирĕн орудисем.

— Гранатой... Огонь!

— Левее 0—3... Огонь!

Пуçларăмăр çав кисрентерме! Ял çинче çулăмпа хăрăм кăна явăнчĕ. Кашни орудиренех пĕр вуншар снаряд кăларса ярсан, командăсем вăхăтлăха чарăнчĕç. Эпĕ лейтенант хăпарнă йывăç тăррине пăхрăм. Пĕлĕтелле кармашакан чăрăшăн чи çӳлти тураттисем çинче, лейтенантран та çӳлерех, хайхи пирĕн Кирьян лара парать. Вăл та корректировщик пулса тăнă. Уççăнах илтрĕм ун сассине—темшĕн лейтенантпа тавлашма тапратнă...

— Каларăм сана, кăшт сулахаярах пемелле тесе! Ав çав хура йăмра тĕлне пемелле!

— Мĕн вара унта?—ыйтрĕ лейтенант.

— Дзот!

— Тĕрĕс пĕлетĕн-и?

— Тĕрĕс пулмасăр! Вăл пирĕн хамăрăн пӳрт вĕт, пӳрт айĕнче—дзот, унта икĕ пулемёт... Печчĕр çавăнта!

— Хăвăр пӳртĕре... шел мар-и?

— Печчĕр, тетĕп! Унта шăпах Ганс Дитрих ларатчĕ-ха, колхоз председателĕн арăмне персе вĕлерекенни...

— Левее 0—2... Огонь!

Эпир петĕмĕр.

— Во, тĕрĕс! Шăпах лекрĕ!—савăнăçлăн кăш-

кӑрса ячӗ Кирьян.—Халӗ авӑ ҫав ҫӳлӗ ҫурта шаплаттар! Пӗлетӗп—унта темиҫе автоматчик ларать вӗсен, сирпӗнччӗр.

Каллех команда, каллех залп...

Пӗр ҫур сехет пулӗ ҫапла персе тӑтӑмӑр эпир. Кашни пемессеренех ҫӗнӗ прицел, урӑх тӗл пулчӗ. Пӗр снаряд та сая каймарӗ вара, пурте кирлӗ ҫӗре, Кирьян кӑтартса панӑ тӗле кайса ҫӗмӗрчӗ...

Пехота тапранчӗ!—тесе кӑшкӑрчӗ лейтенант пирӗн еннелле.—Тӑчӗҫ, чупрӗҫ!.. Сӑрталла хӑпараҫҫӗ! Пошла-а...

Инҫетрен, сивӗ сывлӑша ҫурса, стрелоксем хӑватлӑн „урра" кӑшкӑрни янраса ҫитрӗ. Тинех пирӗн чӗресем лӑпланса савӑнӑҫпа тулчӗҫ вара! Ӗнтӗ эпир тӑшманӑн огневой точкисене путарнӑ, вӗсене шарлами тунӑ, пехота валли ҫул уҫса панӑ. Пире тахҫанах ҫакӑ кирлӗ пулнӑ!

Лейтенант чӑрӑш ҫинчен сиксе анчӗ, ун хыҫҫӑн—Кирьян.

— Ну, шӑллӑм, пур артиллеристсен ячӗпе те тав сана!—пӗтӗм боецсем умӗнче Кирьян аллине тытса чӑмӑртарӗ лейтенант.—Калама ҫук пысӑк усӑ кӳтӗн эс пире!

— А эсир пире усӑ кӳместӗр-им?—терӗ ӑна хирӗҫ Кирьян.—Эсир пире ирӗке кӑларатӑр...

— Паллах, ку та тӗрӗс...

— Сире эпир кунӗн-ҫӗрӗн кӗтнӗ вӗт!

Ҫак самантра пирӗн пата штабран связной чупса ҫитрӗ. Батарея командирне пӗчӗкҫеҫ хут татӑкӗ тыттарчӗ те:

— Эх, сире мухтаҫҫӗ паян!—терӗ.—Пӗтӗм виҫҫӗмӗш батарейӑна награда памалла тӑватӑп, тет штаб начальникӗ...

Эпир пӗр-пӗрин ҫине пӑхса йӑл та йӑл кулакула илтӗмӗр. Лейтенант хут татӑкне вуласа тух-

рĕ те ăна тирпейлĕн хуçлатса сумкине чиксе хучĕ.

— Малалла куçатпăр, лашасене илсе килĕр,— приказ пачĕ вăл. Унтан ман патарах пычĕ те:— Пире награда пама шут тунă,—терĕ,—паян кам мĕнле ĕçленине çырса хатĕрлеме хушаççĕ... Эпĕ çак ачана та медаль илме тăратасшăн... Епле шутлатăн, парторг? Тĕрĕссипе, вăл пулăшнипе кăна ăнăçлă пулчĕ вĕт пирĕн ĕç.

— Тивĕçлĕ, тивĕçлĕ,—килĕшрĕм эпĕ.

— Лайăххрах ыйтса пĕл эс унтан: кам ачи, ашшĕ-амăшĕ кам унăн...

— А эпир ăна халех пĕлме пултаратпăр! Ăçта-ха вăл? Кирьян!

Эпир унталла та, кунталла та пăхрăмăр—анчах ача ниçта та курăнмарĕ, куçран пачах çухалчĕ.

— Халь кăна çакăнта тăратчĕ-çке!

— Кама шыратăн?—ыйтрĕ манран пĕр боец.

— Хайхи, ялтан килнĕ ачана ара...

— Э-э, вăл паçăрах ялалла тапса сикрĕ, эсир каласма пуçласанах! Кирлĕччĕ-им?

— Питĕ кирлĕччĕ çав! Эккей... Çын награда илме тивĕçлĕ, хăй никама систермесĕр пăрахса каять!—хĕрхенчĕ лейтенант.

Сехетрен эпир орудисене турттарса Красавино ялне пырса кĕтĕмĕр. Пирĕн пехота унччен фашистсене кунтан хăваласа тухса кайнăччĕ ĕнтĕ, пăшал-пулемёт сассисем чылай инçетре, ялтан пĕр икĕ çухрăмра илтĕнетчĕç. Нӳхрепсенчен, пытанса ларма юри тунă блиндажсемпе шăтăксенчен тухнă ял çыннисем—ват стариксем, хĕрарăмсемпе ачасем—халь хăйсен килĕсене таврăнма пуçланăччĕ. Кашниех пире пуç тайса саламларĕ, хăйсене ирĕке кăларнăшăн чĕререн савса тав турĕ.

— Спасибо сире, тăвансем!

— Тамăкран хăтартăр...

— Çулăрсем такăр пулччăрах сирĕн, тăшмана çĕнме вăй-хал çиттĕр!

— Часрах тасатăр хамăр çĕршыва вăл майра-каллă шуйттансенчен...

Тӳсме çук хурлăхлă та асаплă пурнăçран халь çеç хăтăлнă совет çыннисене пирĕн салтаксем хавхалантаракан сăмахсемпе ответлерĕç.

— Ан хуйхăрăр ĕнтĕ, текех фашист кунта таврăнаймĕ!

— Капут халь вĕсене!

Эпĕ ку хушăра пĕрмаях Кирьян çинчен шу-хăшласа пытăм. Манăн ăна епле пулсан та тупас килчĕ, çавăнпа та эпĕ пур иртсе пыракан çын-сене те сăнарăм. Анчах ăна майлă пĕр çын та курăнмарĕ.

Ял варрине, чиркӳ патнерех çитсен, пĕр ишĕлнĕ пӳрт умĕнче темиçе ача пирĕн çине пăхса тăнине куртăм та вĕсенчен пырса ыйтрăм:

— Кирьян ятлă ачана пĕлетĕр-и эсир?

— Пĕлетпĕр-çке,—терĕç вĕсем.—Ма вара? Эсĕ ăна ăçтан паллатăн?

— Курасчĕ манăн ăна... Питĕ кирлĕ!

— Акă, нумай та пулмасть, вăл çакăнтан чупса иртсе кайрĕ!—терĕ пĕчĕкрех хĕрача.—Аллине темле вăрăм патак тытнăччĕ...

— Ăçталла кайрĕ?

— Авă—çавăнта, чиркӳ патнелле.

Хĕрача аллипе тăвалла сулса кăтартрĕ. Эпĕ унталла пăхрăм та сасартăк хытсах тăтăм. Çӳлĕ чиркӳ тăрринелле, çилпе сулкаланса тăракан пра-лук пусма тăрăх, васкасах темле çын чакаланса хăпарнине куртăм эпĕ...

— Кам вăл? Мĕн тума хăпарать унта?—ыйтрăм ачасенчен.

— Кирюха!—терĕ пĕр ачи.

— Çavă, çavă! Куратăр-и, хул хушшинче хайхи патак!—çирĕплетрĕ тепри.

— Мĕн кирлĕ ăна унта?

— Кам пĕлет...

Чăнах та, питĕ хăрамалла пулчĕ. Пралук пусма çилпе унталла та кунталла сулланчĕ, кĕç-вĕç та-тăлса анассăн туйăнчĕ, анчах Кирьян ним çине пăхмасăрах çӳлелле, чиркӳ хĕресĕ патнелле кар-машрĕ.

Эпир часрах тăвалла чупрăмăр. Манăн ăна ха-лех каялла антарас, ăнсăртран ӳксе вилесрен хăтарас килчĕ. Анчах та эпир чиркӳ патне çи-тиччен вăл чăн çӳле хăпарса, хĕресрен çавăрса тытрĕ.

— Э-эй, мĕн тăватăн унта, ан каялла! — тесе кăшкăртăм эпĕ мĕн вăй çитнĕ таран.

Кирьян ответ памарĕ, илтмерĕ те пулмалла. Халĕ вăл чунтанах аллинчи вăрăм патакпа тăр-машма тытăнчĕ. Мĕн туни курăнсах каймарĕ пире. Анчах, пĕр-икĕ минутран, вăл унта мĕншĕн хăпарни пĕтĕмпех паллă пулчĕ вара: чиркӳ тăр-ринче хĕрлĕ ялав вĕлкĕшме тытăнчĕ...

Нумай уйăхсем хушши фашистсен пусмăрĕнче асапланнă ял çийĕнче каллех совет ялавĕ çулăм евĕр ялкăшма пуçларĕ!

— Ну, маттур та иккен ку!—терĕ ман хыçра тахăшĕ.

Эпĕ çаврăнса пăхрăм та хамăрăн лейтенанта курах кайрăм.

— Вăл камне пĕлетĕн-и?—ыйтрăм эпĕ унран, чиркӳ тăрринелле кăтартса.

— Çавна-и? Çук, пĕлместĕп...

— Хайхи, пирĕн ача вĕт вăл. Паçăрхи „кор-ректировщик“!

— Чăнах-и?

— Точно, курăн акă!

— Хастарлă та иккен!

Кирьян каялла анма пуçларĕ. Анасси — хăпарассинчен те хĕнтерех пулчĕ. Пусман аялти вĕçĕ сулланкаласа тăчĕ, Кирьянăн урисем унăн пĕр сыпăкĕнчен теприне ниепле те лекеймеççĕ.

Анчах ку та нимех те марччĕ-ха... Чиркӳ çуммипе сасартăк снаряд шăхăрса иртсе кайрĕ. Унтан тепре, тепре! Вĕсем умлăн-хыçлăнах, чиркӳрен пĕр 100—150 метрта ӳксе çурăлчĕç. Çавăнтах тавçăрса илтĕмĕр эпир: фашистсем чиркӳ тăррине çын хăпарнине аякранах курнă та ăна пеме тытăннă. Кам пĕлет, тен ăна вĕсем наблюдатель вырăнне шутланă пуль, тен — совет ялавне курайманнипе пенĕ...

— Васкарах ан!

— Часрах, часрах! Аллусемпе тытса шу! — пăшăрханса кăшкăрма тапратрĕç аялта тăракансем. Çав вăхăтра кашниннех ăна пулăшас, вилĕмрен хăтарас килчĕ, анчах ним тума та пулмарĕ.

Çапах та, Кирьян майĕпе ансах пычĕ. Чансем çакăнса тăнă тĕлтен чиперех иртрĕ, крыльца тăрринелле çите пуçларĕ. Анчах инçетре те мар тепĕр снаряд шăхăрса килни илтĕнчĕ. Эпир пĕрре куç хупса уçичченех вăл чиркӳ картинче хаяррăн шартлатса çурăлчĕ.

Пурте пĕр харăсах çĕре ӳкрĕмĕр. Пирĕн çине тем тери юр сирпĕнчĕ. Темиçе секундран, пуçа çĕклесе, карта урлă пăхрăм: пралук пусма пушпушах сулланса тăрать, чиркӳ çумĕнче тĕтĕмпе хăрăм çеç йăсăрланать...

— Пĕтнĕ пирĕн герой! — çиçĕм пек вĕри шухăш касса кайрĕ ман чĕрене. Часрах сиксе тăтăм та карта урлă ыткăнса каçрăм. Пăхатăп — крыльцаран сулахай енче, снаряд ӳксе çурăлнă вырăнтан чылай инçетре пилĕк таран юр ăшĕнче этем кĕлетки тăрмашать...

— Кирьян! Тусăм! Сывă-и эсĕ?—хыпăнса ÿксе чупса пытăм ун патне.

— Ну, хытă çĕклесе печĕ, шуйттан,—терĕ вăл мана хирĕç, куç-пуçне ерипен юртан тасатса.— Епле вĕçсе аннине те астумастăп. Парашютсăр антăм вĕт-ха...

— Суранлатман-и сана?

— Çук, мана тивет-и вара?—кулса ячĕ Кирьян.—Иртнĕ кĕркунне ик енче ик бомба пĕр харăс çурăлчĕç—итту нимĕн те пулмарĕ, пĕр эрне илтмесĕр пурăнтăм çеç!

Пахчана пирĕн лейтенант сиксе кĕчĕ, унтан ыттисем те кĕчĕç. Нумаях та пулмасть Кирьян пурнăçĕшĕн калама çук хăраса тăнă çынсем халь çак çамрăк паттăр çине çав тери савăнăçлăн, ытарайми куçсемпе пăхрĕç...

— Еплерен шут турăн-ха эсĕ ялавпа унта хăпарса кайма?—ыйтрĕ унран лейтенант.

— Эпĕ ăна паян мар, тахçанах шутласа хунăччĕ,—терĕ Кирьян.—Ялавне те пытарса усрарăм... Хамăр çар килсенех хăпарса çакатăп, тесе пурăнтăм. Вăл вĕт пирĕн пата ирĕклĕ пурнăç таврăннине пĕлтерет! Пурте курччăр, пурте пĕлччĕр эпир фашистсенчен хăтăлнине!..

Кирьян картус сăмсине туртса çĕклерĕ те çÿлелле, ялав çинелле пăхрĕ.

— Епле илемлĕ вăл... Вут пек çунать! Пирĕн ялав пекки тĕнчипе те çук пуль!..

— Тĕрĕс, шăллăм,—терĕ лейтенант, ăна хулпуççинчен лăпкаса.—Пирĕн ялав пекки тĕнчере чăнах та урăх çук...

ЁНЕНТЕРЧЁÇ...

Пĕрре, кăнтăрла иртсен, сĕм вăрманти çырмара чарăнса тăнă партизансен командирĕ Иван Кузьмич Макеев патне икĕ арçын ачана илсе пычĕç. Пĕри—кăвак куçлă, каçăртарах сăмсаллă, красноармеец шлемне тăхăннăскер—пĕр вунтăвата çулта пулнă, теприне—унтан лутрарах, шуранка сăнлă, çинçе мăйлă ачине—вунă-вуник çултан ытла пама май килмен. Вĕсен иккĕшин те çурăмĕсем хыçĕнче пĕчĕкçеç кутамккасем çакăнса тăнă.

— Мĕн пулнă, ма илсе килтĕр?—тесе ыйтрĕ Макеев.

— Сана курасшăн... Эпир Иван Кузьмича шыратпăр, ун тĕлне пĕлетĕр пулсан, тархасшăн илсе кайăр, теççĕ,—ответ пачĕ дозорта пулнă ватăрах

партизан. — Ну, эпĕ вара, вĕсем сана пĕр-пĕр кирлĕ хыпар пĕлтересшĕн пулĕ, терĕм те—илсе килтем...

Партизансен командирĕ пĕрре пĕр ачи çине, тепре—теприн çине пăхса илчĕ. Ачасем те, ун çине куç илмесĕр пăхса, вăл хăйсемпе калаçма тытăнасса кĕтсе тăчĕç. Сăмаха малтан хăйсем пуçлама вĕсен пăртакках хăюлăх çитеймерĕ курăнать.

— Ăçтан килтĕр эсир? — ыйтрĕ командир.— Кам ячĕ сире кунта?

— Пире никам та яман, эпир хамăрах килтĕмĕр,—куçĕсене мăчлаттарса илчĕ каçăртарах сăмсалли.—Андреевка салинчен...

— Кунта килме епле пĕлтĕр эппин? Кам та пулин çул кăтартса ячĕ-и? Е хăвăрах тупрăр?— тĕпчеме тытăнчĕ командир.

— Эпир... эпир, Иван Кузьмич, сире виçĕ кун шыратпăр ĕнтĕ, аран тупрăмăр!—персе ячĕ кĕçĕнтерехххи.—Кăтартса яракан пулнă пулсан, тӳрех тупаттăмăр та çав, никам та йĕркеллĕн калаканни пулмарĕ. Камран ан ыйт—пурте: ялта мар ĕнтĕ вĕсем, ăçта та пулин вăрманта шырăр, теççĕ. А вăрманĕ ку таврара тем чухлех...

Командира ку ачасем хытах интереслентерме пуçларĕç.

„Никам та хушса яман, хăйсемех килнĕ, пилĕк кун шыранă, ман ята пĕлеççĕ... Мĕне пĕлтерет ку? Тĕлĕнмелле!“ —шухăшларĕ вăл.

— Ну, ну... Мана ăçтан пĕлетĕр тата?

— Сана-и? Сана пĕлмен çын та çук пулĕ! Эпĕ хам сана виçĕмçултанпах паллатăп, эсĕ пирĕн атте патне темиçе хут та пынă, пĕрре ман вырăн çинче те çывăртăн,—терĕ шуранка сăнлиех.

— Ак тата япала!—кулса ячĕ Макеев.—Хурăнташ мар-и эпĕ сирĕн?

Вĕсем калаçнă çĕре пухăннă ытти партизансем те лăхăл-лăхăл кулса илчĕç.

— Тен, эсĕ унăн хреснашшĕ пуль, Иван Кузьмич?

— Е вĕсен ялĕнче туйра пулнă?

Анчах ача çухалса каймарĕ. Вăл кăштах çиленнĕ пек пулчĕ те партизансем çине пысăк хура куçĕсемпе хăюллăн пăхса çаврăнчĕ.

— Ним кулмалли те çук! — терĕ вăл. — Иван Кузьмич темиçе çул хушши райземотдел пуçлăхĕ пулнă, а пирĕн атте — колхоз председателĕ... Çавăнпа та вăл пирĕн пата час-часах пынă. Пĕлмесĕр каламастăп ĕнтĕ!

Ку сăмахсем хыççăн партизансен командирĕ, темĕн аса илнĕ пек пулса, шĕвĕр пӳрнине çӳлелле çĕклерĕ.

— Чим-ха, чим-ха, ачам... Эсир Андреевка салинчен тетĕр-и çав?

— Ийя.

— Эппин, эс Парфен Ветлугин ывăлĕ?

— Çавăн...

— Во-он мĕн! Апла пулсан — тĕлĕнмелли çук, паллах, эс мана пĕлме кирлĕ. Сирĕн патăрта пулкаланă эпĕ, тĕрĕс... — Иван Кузьмич, слон шăмминчен тунă чĕлĕмне кăларса, табак тултарма тытăнчĕ. — Аван çынччĕ сирĕн аçу, колхоза япалах йĕркеллĕ ертсе пыратчĕ. Фашистсем ăна персе пăрахнă тенине илтсен, питĕ хытă хĕрхентĕм...

Партизансен командирĕ хăйсемпе тăруках кăмăллăн калаçма пуçланипе хăюлланса, ывăннă ачасем ун çывăхĕнче выртакан шанкăсем çине ларчĕç. Иван Кузьмич тарăннăн сывласа илчĕ те ачан ашшĕ нимĕçсен аллине епле лекни çинчен ыйтрĕ.

— Мĕншĕн аяккалла пăрăнман-ха вăл пĕреххут, ялтах юлнă?

— Май пулмарĕ çав, — терĕ ача. — Малтанах, нимĕçсем колхоз кĕтӳне самолётсем çинчен пулемётсемпе пеме тапăнсан, вăл, ытти колхозниксемпе пĕрле, выльăхсене çăлас тесе, вăрманалла хăваласа чупрĕ. Çавăн чух ăна хытă суранлатнăччĕ. Нимĕçсем яла пырса кĕнĕ вăхăтра эпир ăна анкартинчи пусса пытартăмăр, анчах—пурĕпĕр шыраса тупрĕç... Тахăшĕ вăл коммунист пулни çинчен каласа панă пулмалла. Пусăран туртса кăларчĕç те калаçса та тăмарĕç,—çавăнтах персе пăрахрĕç...

— Эх, мĕн тери маттур партизан пулмаллаччĕ вăл çын!—татах шеллесе илчĕ Иван Кузьмич.— Эпир, вĕт, граждан вăрçинче унпа пĕрле пулнă, вунсаккăрмĕш çулта нимĕçсене пĕрле хăваланă...

Калаçу темиçе самантлăха татăлчĕ. Иван Кузьмич, чĕлĕмне йăсăрлантарса, иртнĕ вăхăтсене аса илме пикенчĕ пулмалла, ытти партизансем тăлăха тăрса юлнă ача çине хĕрхенсе пăхса тăчĕç.

„Шутласан, мĕн чухлĕ ача-пăчана ашшĕ-амăшĕсĕр тăратса хăварчĕç вăл фашист çынçиенĕсем, мĕн чухлĕ асаппа хурлăх кӳчĕç вĕсем савăнса çеç телейлĕн ӳсекен совет ачисене! Юнпа, тăхланпа, хăйсене кашни утăмрах ним хĕрхенмесĕр пĕтерсе пынипе çеç тавăрма пулать уншăн фашистсене!“—шухăшларĕ кашни хăй тĕллĕн.

— Атте вырăнне халь эпĕ килтĕм,—терĕ çав вăхăтра колхоз председателĕн ачи сасартăк.

Пурте харăсах ун çинелле çаврăнса пăхрĕç.

— Мĕн терĕн эсĕ?—ыйтрĕ Иван Кузьмич.

— Атте вырăнне—эпĕ партизан пулас, тетĕп!— пурне те илтĕнмелле, татăклăн каласа хучĕ ача лăпкăнах.

— Партизан?!

— Ийя çав. Эпĕ те, ак Федька та...—Вăл хăйĕн юлташĕ çине тĕллесе кăтартрĕ.—Фашистсем ăна

та ман пекех тăлăха хăварчĕç: ун амăшне—чылай пулать ĕнтĕ—ытти çамрăкрах хĕрарăмсемпе пĕрле таçта илсе кайрĕç те, халь пĕчченех пурăнать вăл. Çавăн пирки вара эпир иксĕмĕр те партизан пулма шутларăмăр, фрицсене тавăрма!

Партизансем пĕр-пĕрин çине пăхкаласа илчĕç, хăшĕсен сăнĕсем çинче çемçе кулă палăрчĕ. Анчах, ачасене тăруках кӳрентерес мар тесе, нихăшĕ те ним те каламарĕ: ачасем фашистсене хăйсен вăйĕ çитнĕ таран тавăрма чĕререх ĕмĕтленнĕ-çке. Халь пурте—ачасем те, партизансем те Иван Кузьмич мĕн каласса кĕтрĕç, мĕншĕн тесен ĕçе пĕр вăл кăна татса пама пултарнă...

Иван Кузьмич çав хушăра сӳннĕ чĕлĕмне ата пуçне шаккаса тасатрĕ те, ăна майĕпе, васкамасăр, кĕсъине чиксе хучĕ. Унтан колхоз председателĕн ачине куçран пăхрĕ.

— Эсĕ мĕн ятлă-ха çав?—ыйтрĕ вăл лăпкăн, ашшĕ хăйĕн ывăлĕпе калаçнă пек.

— Эпĕ-и? Володя. Владимир. Эпĕ шăп Ленин çуралнă кун çуралнă та, атте мана юриех çав ята панă.

— Аван ят... Миçе çулта-ха эсĕ?

— Кăçал вуниккĕ тултартăм.

— А санăн юлташу тата?

— Федька-и? Вăл...

— Эпĕ кăçал Хĕрлĕ Çар уявĕнче вунтăватта кайрăм,—хăйĕншĕн хăех ответ пачĕ унăн юлташĕ.

— Питĕ телейлĕ-çке эсир,—çемçен кулса илчĕ Иван Кузьмич,—пĕри Ленин кунĕсенче, тепри Хĕрлĕ Çар уявĕнче çуралнă...

Ачасем те кулса ячĕç. Вĕсем ĕнтĕ, партизансен командирĕн кăмăлĕ уçăлса кайнине кура, хăйсене кĕç-вĕç отряда илессе шанса, хăйсен ăшĕнче савăнсах тăчĕç.

— Хăвăр та пит маттур ачасем пулмалла,—

терĕ малалла Иван Кузьмич,—анчах сире партизан пулма иртерех-ха, ачамсем! Ытла çамрăк эсир, сирĕн пăртак ÿсес пулать... Партизан пуласси—çăмăл япала мар вăл, ăна валли вăй та, тÿсĕм те нумай кирлĕ. Çавăнпа та, ан çиленĕр те ĕнтĕ мана, эпĕ сире йышăнма пултараймастăп: юрамасть.

Ĕç кун пек çаврăнса тухасса ачасем ниепле те кĕтменччĕ. Партизансен командирĕ хăй сăмахне каланăçемĕн вĕсен сăнĕсем улшăнса пычĕç, иккĕшин те чĕрисем кÿтсе, куççулĕсем капланса килчĕç.

— Çапла çав, ачасем. Сирĕн каялла, килĕре каймалла пулать... Куншăн кÿренмелли нимĕн те çук,—хушса хучĕ вăл кăшт тăрсан, Володьăпа Федька хытă пăлханнине курса.—Эсир, вĕт, алла винтовка та тытса курман, пеме те пĕлместĕр пулĕ...

Ку таранччен ним чĕнмесĕр тăнă ачасем, кăна илтсен, харăсах хавасланса кайрĕç.

— Эпир-и?

— Пеме пĕлместпĕр-и?

— Питĕ лайăх пĕлетпĕр!

— Аллă метртан йывăç çинчи салакайăка ним те мар персе антарма пултаратăп эпĕ!

— Тăваттăмĕш класра вĕреннĕ чухнех „ворошиловский стрелок“ нормине панă!—пĕрне-пĕри пÿлсе, васкасах ĕнентерме тапратрĕç туссем.

— А винтовкăсем пур-и-ха сирĕн?—ыйтрĕ партизансенчен пĕри.—Вăрманта сире валли хĕçпăшал никам та хатĕрлесе хуман вĕт, партизансем хăйсене валли хĕçпăшал хăйсемех тупаççĕ!

Капла калани те ачасене парăнтарма пултараймарĕ.

— Уншăн ан кулян, мучи,—ватăрах партизан çине пăхса, хăрах куçне хĕссе илчĕ каллех хăюл-

ланса кайнӑ Володя.—Нимӗҫ винтовкисемех пур пирӗн, пӗр ещӗк патрон та пур...

— Курмастӑп-ҫке, ӑҫта вара вӗсем сирӗн?— ыйтрӗ Иван Кузьмич.

— Пӑшалсене эпир... килте, кипкепе чӗркесе ҫӗр айне пытарса хунӑ,—терӗ Володя.

— Тӳрех ҫӗклесе тухсан, пӗр-пӗр фриц тӗл пулса туртса илесрен хӑрарӑмӑр, — хушса хучӗ Федька.—Малтан сире шыраса тупас, терӗмӗр эпир...

— Вӗсене эпир ыранах илсе килме пултаратпӑр.

Калаҫу каллех татӑлчӗ. Иван Кузьмич татах чӗлӗмне кӑларса тултарма тытӑнчӗ. Тӗрӗссипе каласан, ку ачасем ӑна ытларах та ытларах кӑмӑла кайма пуҫларӗҫ, унӑн вӗсене отряда илес шухӑш та ҫуралма пуҫларӗ, вӗсем ытла ҫамрӑкки ҫеҫ иккӗлентерсе тытӑнтарса тӑчӗ ӑна. Вӑрҫӑ пуҫланнӑранпа нумай ачасен асапне курнӑскер, вӑл халь ачасене ҫав тери хӗрхеннӗ, унӑн тин ӳсекен ҫамрӑксене ниепле йывӑрлӑх та кӳрес килмен. Партизансен пурнӑҫӗнче пысӑк походсем те, хаяр ҫапӑҫусем те, сивви те, йӗпи те, тепӗр чух выҫҫи те пулать. Пысӑк тӳсӗм кирлӗ! Ҫук, ку ачасемпе ӗҫ тухмасть... Ытла ҫамрӑк. Кайран чӑрмав ҫеҫ пулма пултарать...

Ҫапла шут турӗ партизансен командирӗ. Володьӑпа Федькӑна та ҫавнах каласа пачӗ. Кусем вара каллех ним калама аптраса тӑчӗҫ. Ӗмӗчӗсем тепӗр хут татӑлчӗҫ вӗсен.

– Иван Кузьмич, эсир пире сӑнаса пӑхӑр кӑна... Чӑнах пултараймастпӑр пулсан—эпир хамӑрах кайӑпӑр,—кӗҫ-вӗҫ макӑрса ярас сасӑпа юлашки хут ыйтрӗ Володя.—Темиҫе кунлӑх та пулин хӑварӑр!

Анчах Иван Кузьмич кӑмӑлӗ пурӗпӗр ҫемҫелмерӗ.

— Çук, ачасем, ан та ыйтăр, май тухмасть. Текех ан та калаçăр ун çинчен... Эй, Павел Петрович!—çырма тĕпĕнче йăсăрланакан кăвайт еннелле кăшкăрчĕ вăл.—Çак ачасене халех апат çитерсе яр! Утма вăй ытларах пултăр... Хырăмĕсем выçă пулĕ-ха?

— Выçă мар эпир...

— Пĕртте çиес килмест пирĕн, хырăм выçсан çимелли хамăрăн та пур,—кӳренсе каларĕç ачасем. Вĕсен кăмăлĕсем хуçăлни халĕ таçтанах палăрса тăчĕ. Çапах та, повар илсе пынă пĕр котелок çăра шӳрпене шăпăртах çавăрса хучĕç вĕсем. Иван Кузьмич кăшт аяккарахра, вĕсем çине пăхса кулкаласа çеç тăчĕ. Ачасем юлашки кашăксене сыпнă чух, вăл кĕсъинчен тута купăсĕ кăларса, хавасльă çемĕ вĕрсе калама тапратрĕ...

— Акă, асăнмалăх манран çак япалана илĕр,—терĕ вăл, ачасем патнелле пырса.—Пĕр фриц кĕсъинчен тупнăччĕ эпĕ ăна. Ватă партизанран асăнмалăх пултăр сире...

Володя Иван Кузьмич аллинчи купăса илсе çавăркаласа пăхрĕ те, ăна йĕм кĕсъине чикрĕ.

— Халĕ ĕнтĕ сывă пулăр...—хулпуççисенчен лăпкаса илчĕ ачасене Иван Кузьмич.—Каçчен каяс пулать сирĕн, çулĕ—çывăхах мар. Кăмăлсăр пулса ан кайăр, ялти çынсене пиртен салам калăр, анчах... эпир хăш тĕлте тăнине никама та калама юрамасть, астăвăр!

— Ăна пĕлетпĕр,—терĕ Володя.

Вăл кăштах шухăша кайнă пек пулса тăчĕ те, Иван Кузьмич çине юлашки хут çав тери темскер ыйтасшăн пек пăхрĕ.—Ахалех йышăнмарăн эсĕ пире,—хаштах сывласа илчĕ вăл.—Тен, усси пулатчĕ?

— Ну, çитĕ, ачасем... Сывă пулăр.

Урăх ним калаçмалли те юлмарĕ. Паçăр командир

патне илсе пынӑ партизанах ачасене вӑрттӑн сукмаксем тӑрӑх мӑн ҫул ҫине илсе тухрӗ. Вӑл вӗсене киле чиперрӗн ҫитме сунса, чӑтлӑха каялла кӗрсе кайсан, Володьӑпа Федька пӗр-пӗрин ҫинелле калама ҫук кӳренсе пӑхса илчӗҫ.

— Ну, мӗн тӑвӑпӑр ӗнтӗ?—ыйтрӗ Федька.

— Шухӑшлас пулать,—терӗ Володя.

...Кӗрхи вӑрман хуллен кӑна кашларӗ, инҫетрен, хӗвелтухӑҫ енчен, мӑн йышши тупӑсем кӗрӗслетни илтӗнчӗ, ҫумӑр хыҫҫӑн типсе ҫитмен ҫул ҫинчи пылчӑк ачасен урисем айӗнче лӑчӑртатса пычӗ.

* * *

Ҫакӑн хыҫҫӑн темиҫе кун иртрӗ. Партизансем вӑл хушӑра ҫав малтанхи вырӑнтах тӑчӗҫ,—вӗсем пӗр чугун ҫул станцинчи тӑшман гарнизонне тапӑнса аркатма хатӗрленчӗҫ.

Разведка пӗлтернӗ тӑрӑх, станцире фашистсем Иван Кузьмичӑн партизанӗсенчен икӗ-виҫӗ хут ытларах пулнӑ, вӗсем автоматсемпе, пулемётсемпе хӗҫпӑшалланнӑ, тупӑсем те пулнӑ. Вӑйсем пӗр тан пулман, ҫавӑнпа та тӑшмана аркатмашкӑн питӗ тӗплӗн хатӗрленмелле пулнӑ. Иван Кузьмич, пуринчен ытла, тӑшмана пачах та кӗтмен ҫӗртен, сасартӑк пырса ҫапнипе ӑнран кӑларса ярасса шаннӑ. Ҫавӑн пирки хатӗрленӳ питӗ вӑрттӑн, никам сисмелле мар пулса пынӑ: хӑйсене палӑртас мар тесе, командир хӑйӗн партизанӗсене ку тавра пӑшал пеме мар—ӑнсӑртран йывӑҫ тураттине хуҫса сас кӑларма та чарнӑ.

Ҫапах та, отряда икӗ ача пырса кайнӑ хыҫҫӑн тӑваттӑмӗш кунӗнче, отрядран инҫетре те мар икӗ хутчен умлӑн-хыҫлӑн пӑшал сасси кӗрӗслетни илтӗнчӗ. Юлашки вӑхӑтра пӗрмай шӑп пулнӑ вӑрманта вӗсем таҫта ҫитиех янраса кайрӗҫ...

Пăшал сассисене илтсен, Иван Кузьмич калама та çук пăлханса кайрĕ.

— Кам печĕ? Кам мурĕ? Епле ухмахăн ăс çитрĕ пулать кун пек хăтланма?!—терĕ вăл тарăхса.– Пурĕпĕр пĕлетĕп, кашнин пăшалне тытса шăршлатăп, анчах çапах та тупатăп вăл пӳтсĕре! Пĕлсенех отрядран хăваласа кăларса яратăп... Тус мар, тăшман вăл пирĕн! Пĕтĕм ĕçе пăсса хума пултарать!

Вăл пур партизансене те йăпăр-япăрах пĕр çĕре пухтарчĕ.

— Каласа парăр тӳррипе, кам печĕ? – тĕпчеме тытăнчĕ вăл вĕсене. — Миçе хут асăрхаттарнă сире, пĕр сас та кăларма юрамасть, тесе? Хамăра çеç сиен тăватпăр вĕт, никама та мар!

Пăшал перекенсем тупăнмарĕç. Дозортисене тĕрĕслесе пăхрĕç—вĕсем те пемен иккен, пăшалĕсем пурин те таса.

— Апла пулсан, пирĕн таврара такам çӳрет,— тесе шут турĕ Иван Кузьмич. — Тен, нимĕçсем мĕн те пулин асăрханă пулĕ те, пире шыраççĕ?

Çавăнтах отрядран вăтăр çын уйăрса, пĕтĕм таврари вăрмана „хыпашласа“ тухма хушрĕ. Вĕсемпе пĕрле хăй та кайрĕ.

Анчах вăрманти шăплăха хускатакансене вĕсен нумай шыраса çӳремелле пулмарĕ. Авкаланчăк сукмаксем тăрăх çывăхри проççек çине тухсанах партизансем хăйсем патнелле икĕ лаша кӳлнĕ лав пынине курчĕç. Ку вĕсене питех те тĕлĕнтерчĕ: проççек тăрăх нихçан та, никам та çӳремен...

— Пур енчен те çавăрса илĕр! — тесе приказ пачĕ те Иван Кузьмич партизансене, темиçе самантран вĕсем пурте, винтовкисемпе автомачĕсене „на-перевес“ тытса, йывăççем хушшинчен çав лав патне пĕр харăс сиксе тухрĕç.

— Стой!

— Руки вверх!

Лав тӑпах чарӑнчӗ. Партизансем ун ҫинче ларакан икӗ ҫын ҫине пӑхрӗҫ те—тӗлӗнсе хытсах тӑчӗҫ. Те чӑн ку, те куҫа курӑнать...

— Володя!

— Федька!..

Пӑлханнипе тата хытӑ чупнипе хашкама ернӗ Иван Кузьмич тӑруках ним калайманнипе антӑхса кайса тӑчӗ. Унтан, сыхланмалли-тумалли ҫинчен манса кайсах, хыттӑн кӑшкӑрса ячӗ:

— Мӗн хӑтланса ҫӳретӗр эсир кунта, мур чӗпписем? Акӑ, эпӗ сире пӗрре...

Анчах Володя ӑна каласа пӗтерме памарӗ.

— Нимӗн те хӑтланса ҫӳреместпӗр, Иван Кузьмич,—терӗ вӑл хаваслӑн,—сирӗн пата тепӗр хут ҫаврӑнса килес, терӗмӗр ҫеҫ.

Ҫапла695ларӗ те, лав ҫинчен вӑшт кӑна сиксе анчӗ.

— Ҫапах та, мӗне пӗлтерет ку?—ыйтрӗ Иван Кузьмич, нимӗн те ӑнланаймасӑр.

— Килте пурӑнма ниепле те чун чӑтмасть-ҫке-ха,—ним пулман пекех калама тытӑнчӗ Володя.—Шутларӑмӑр-шутларӑмӑр та, сирӗн пата тепре килсе пӑхас, терӗмӗр...

— Лашисем камӑн кусем?

— Лашисем... малтан нимӗҫсен пулнӑ, халь—пирӗн ӗнтӗ.

— Эс ӑнланмалларах каласа пар, йӗркипе!—куҫлӑхне шӑлса тӑхӑнчӗ Иван Кузьмич, ачасем темле пысӑк ӗҫ тунине сисме пуҫласа.—Ну-ка, лавне вӑрманалла кӗртсе тӑратӑр-ха малтан!—хушрӗ вӑл партизансене.—Ют куҫ тӗлне пулас мар.

Ҫур минутран лав сарлака ҫулҫӑллӑ вӗренесем айӗнче пытанчӗ. Володя вара партизансене ҫав виҫӗ кун хушшинче хӑйсемпе мӗн-мӗн пулса иртни ҫинчен каласа пама тытӑнчӗ.

— Питĕ кӳренсе таврăнтăмăр эпир сирĕн патăртан,—терĕ вăл.—Киле çитрĕмĕр те—иксĕмĕр те ним тума пĕлместпĕр, аптăранипе хуть те шыва кайса сик! Мăн çынсене фашистсем иртен пуçласа каçченех çул çинче ĕçлеттереççĕ, окопсем чавтараççĕ—эпир аякра пăрăнса çӳретпĕр. Пĕр кун иртрĕ, иккĕ иртрĕ çапла—анчах сире ниепле те манмалла мар, пĕрре курса кайнă хыççăн пушшех аса килетĕр. Вара пĕрре Федькăпа иксĕмĕр калле-малле лайăхрах шухăшласа пăхрăмăр та, çав каçах сирĕн пата тепĕр хут килме шут турăмăр. Мĕн пулать, мĕн килет... Винтовкăсене çĕр айĕнчен чавса кăлартăмăр, хутаççене пăртак çимелли чикрĕмĕр те,—вăрманалла шăвăнтăмăр. Хамăр çавах шикленетпĕр-ха, эсир татах каялла ярасран хăратпăр. Унтан, темлерен, çакăн пек ăс пырса кĕчĕ пире: тавай, отряда çитиччен пĕр-ик фрица шаккаса хурас, хамăр мĕн тума пултарнине малтанах кăтартас!

— Ун çинчен малтан эпĕ каларăм, — хушса хучĕ лав çинчен пăхса ларакан Федька. (Вăл мĕншĕн çĕре анманнине никам та пĕлмерĕ-ха...)

— Иксĕмĕр пĕрле ĕнтĕ!—ун çине аллипе сулчĕ Володя.

— Кирек хăшĕ каланă пулсан та – çавах вăл, ĕçĕ пулнă пултăр,—терĕ Иван Кузьмич.—Кайран мĕн турăр вара?

— Ĕнер каç çакăнти мăн çул хĕррине пытанса выртрăмăр та, кĕтме тытăнтăмăр...

— Кама?

— Фрицсене. Пирĕн хурлăха, çĕр каçа çул тăрăх пĕр йытă та иртмерĕ...

— Çĕрле çӳреме хăраççĕ вĕсем, — терĕ пĕр партизанĕ.

— Çапла пулмалла çав. Хĕвел тухсан тин куртăмăр вĕсене. Анчах чылайăнччĕ, пĕр аллă çын

пулĕ, станци еннелле кайрĕç. Вĕсене тапăнма пултарайман эпир. Унтан каллех кĕтрĕмĕр... Чылайран çул кукри хыçĕнче урапа сасси илтĕнчĕ. Пăхатпăр—çак лав килет, ун çинче икĕ нимĕç лараççĕ. Самаях ӳсĕр курăнать, пĕри ларнă çĕртех çывăрать, тепри сăмса витĕр юрласа пырать. Кăт! тĕкрĕм Федькăна чавсапа. Эс—ку енчине, эпĕ—лешне, терĕм... Вара вĕсем шăп хамăр выртнă тĕле çитсен, пĕр харăсах кĕрслеттертĕмĕр. Лашисем, хăранипе, малалла тапса сикрĕç, çывăраканни урапа çинчен кутăн кĕпĕртетсе анчĕ, тепри хăяккăн ӳксе аллинчи тилхепине пăрахрĕ... Эпир, сиксе тăрса, лашасене хăваласа çитрĕмĕр те, часрах лав çине хăпарса ларса, кунтала хăваламa тапратрăмăр. Эпĕ лашисене хăвалатăп, Федька çав вăхăтра нимĕçе хупласа пырать... Ак çак проççек тĕлне çитсен вара, тĕмески-тункати çине пăхмасăрах, часрах çултан пăрăнса кĕрсе кайрăмăр. Ну, унтан пире эсир куртăр...

Володя калама чарăнсанах Федька лав çине витнĕ брезента уçса ячĕ. Партизансен куçĕ умне сысна шăрчĕ пек сухаллă самăр фашист вилли тухса выртрĕ.

— О-о, ачамсем, ахаль салтак мар ку, фельдфебель!—терĕ Иван Кузьмич, нимĕçĕн погонĕсене курса.—Самăй çăханнех лектернĕ!

— Тьфу! Эрех пички пекех... шăрш перет!—йĕрĕнсе сурчĕ пĕр ватă партизан.

— Кӳпсе лартнă ĕнтĕ, тăраничченех!

— Çавăнпа юрласа пынă та вăл...

— Ирсĕр...

Фельдфебелĕн кĕсъинчен хутсене кăларса илсен, Иван Кузьмич ăна вăрмана аяккарах илсе кайса пăрахма хушрĕ. Унтан çӳлте тăракан Федька лав çинчи япаласене кăларма тапратрĕ. Пĕр автоматпа винтовкăсăр пуçне, унта пĕтĕмпех çи-

мелли тултарнӑ иккен: халь ҫеҫ пуснӑ сысна тушки, мӑйӗсене пӑрӑ-пӑра хунӑ хур-кӑвакалсем, икӗ ещӗк ҫӑмарта, ҫур катка ҫу, пӗр витре пыл...

— Тахӑш ялта ҫаратнӑ, бандитсем!—терӗ Иван Кузьмич ҫилӗпе.—Тутлӑ ҫиесшӗн пулнӑ...

— Халь пире юрарӗ ӗнтӗ,—хушса хучӗ тахӑшӗ.

— Паллах, кӑларса пӑрахмастпӑр! Пирӗн ҫимеллисем шӑпах сахалланса ҫитнӗччӗ-ха,—ҫынсем хушшипе лав патнерех хӗсӗнсе тухса, сас пачӗ отряд поварӗ Павел Петрович.

— Отряда икӗ ҫӗнӗ боец хутшӑннӑ ятпа пылпа чей ӗҫетпӗр эппин!—терӗ тепри.—Уяв пулать!

— Тӗрӗс!

— Паллӑ тӑвас пулать ку япалана!—шакӑлтатса илчӗҫ ытти партизансем.

— Юрӗ ӗнтӗ... Ачисем чӑнах та питӗ маттур иккен, хӑйсен маттурлӑхне ӗҫпех кӑтартса пачӗҫ,—терӗ те Иван Кузьмич, пӗчӗк партизансем ҫине кӑмӑллӑн пӑхса кулса илчӗ.– Йышӑнмаллах пулать вӗсене...

Володьӑпа Федька, савӑннипе, тӑпӑртатса ҫеҫ тӑчӗҫ, вӗсен тутисем кулчӗҫ, куҫӗсем ҫав тери савӑнса ялкӑшса илчӗҫ...

* * *

Ҫак историе мана Иван Кузьмич Макеев хӑй каласа пачӗ. Вӗсен районне тӑшмансенчен тасатсан, вӑл каллех малтанхи вырӑнта ӗҫлеме тытӑннӑ,—ҫарта пулмалли вӑхӑт тахҫанах иртнӗ пулнӑ унӑн. Володьӑпа Федька кайран отрядра питӗ паттӑр разведчиксем пулчӗҫ, тет. Анчах вӗсен ӗҫӗсем ҫинчен ытса пӗлме пулмарӗ, мӗншӗн тесен эпир, фашистсене хӗвеланӑҫнелле хӑваласа, часрах малалла кайма васкаттӑмӑр.

МЕДАЛЬ

.... Нимĕçсем кунтан чакса каясси халь пуриншĕн те паллă пулчĕ. Кашни каçах хĕвеланăçнелле тăшманăн обозĕсем, орудийĕсем, машинисем шурĕç, уйрăм-уйрăм батальонĕсемпе ротисем иртсе кайрĕç. Яла таçтан пырса кĕнĕ хыпар тăрăх, хĕвелтухăç енчен хĕссе килекен совет полкĕсем нимĕçсене икĕ енчен хыпчăкпа хĕстернĕ пек çавăрса илме тапратнă имĕш, çавăнпа та халь вĕсем, тимĕр унка лекесрен хăраса, часрах тарма пиkеннĕ.

Халăх савăнчĕ. Ку темрен те ырă хыпара пĕрпĕрине пĕлтерсе, çынсем Гитлер хурахĕсен пусмăрĕнчен хăтăлса çитмелли саманта кĕтрĕç.

— Ах, часрах тасалччăрччĕ! Каллех этемсем пек пурăнма тытăнăттăмăр, ирĕклĕн сывлама пуçлăттăмăр!..

Ачасем те часах илтрĕç кăна. Илтрĕç кăна мар, хăйсен куçĕсемпех курса тăчĕç фашистсем вăрттăн шăвăнма тытăннине. Кун çинчен ачасем, мăннисем пек те мар, уççăнах калаçма пуçларĕç. Хăрамасть вĕт вăл ача-пăча!

Сенька Горохов, вăрçă пуçланиччен ялти шкулăн пиллĕкмĕш класĕнчен „отлично" паллăпа вĕренсе тухнăскер, пĕр каçхине урамри пур ачасем умĕнчех çапла каларĕ:

— Фрицсене капут çитрĕ! Сисетĕр-и, епле тикать * тăваççĕ! Ыр пурнăçран мар ĕнтĕ çав, — пирĕннисем хĕссе килеççĕ!

Амăшне те çав сăмахсенех каларĕ вăл, анчах амăшĕ çавăнтах пӳлчĕ ăна:

— Асту эсĕ, такам умĕнче персе ан яр! Лешсем илтсен, юлашки сехетрех мăйна пăрса хăварĕç...

— Халь ĕнтĕ нимĕн те мар! — терĕ ăна хирĕç Сенька. — Чи хăрушши иртрĕ, часах каллех ирĕклĕ пулатпăр, курăн акă!

— Эпĕ ăна хам та пĕлетĕп, анчах та вĕсем ялсенчен чакса кайнă чух пушшех ураççĕ, тет, — лăпланмарĕ амăшĕ. — Илтрĕн пулĕ, Уварово тăрăхĕнче пĕр ял та хăварман, пĕтĕмпех çунтарса янă, тет, тата кашни ялтах аллăшар-çĕршер çынна персе пăрахнă...

— Илтнĕ, — аллипе сулчĕ Сенька. — Çапах та, тин эпĕ лекес çук ĕнтĕ.

— Епле пит шанатăн вара? Ак, вĕсем çак самантра килсе кĕрес пулсан, мĕн тăвассу пур? Тытаççĕ те — илсе тухса каяççĕ вĕт?

— Ак вĕсене! — Сенька шалавар кĕсъинчен парабеллум ** кăларса кăтартрĕ. — Пĕр иккĕшне вĕлеретĕп те — таратăп!

---

* „Тикать" — украинла „тарни" тени пулать.
** Парабеллум — нимĕçсен револьверĕ.

Амăшĕ пушшех хăраса кайрĕ. Фашистсем кам патĕнче те пулин хĕçпăшал тупсан, ăна вырăнтах вĕлернине вăл питĕ лайăх пĕлнĕ.

— Турăçăм!—аллисене хире-хирĕç шартах çапса илчĕ вăл.—Мĕн хăтланатăн эсĕ? Юлашки самантра пуçна çиессӳ килет-и? Халех ăçта та пулсан кайса пытар, куçăм ан куртăр ăна!

— Юрĕ-çке, юрĕ... — терĕ ăна ывăлĕ лăпкă-нах. — Ан хăра. Эпĕ ку япалана сакăр уйăх пытарса пурăнтăм, халь тин, кирлĕ пулать пуль тесе, кăларса тасатрăм.

— Немуйсем курсан?

— Пĕрре курать те — çавăнтах курми пулать! Сенька, револьверне каллех кĕсъине чиксе, урамалла тухрĕ. Каç пулма пуçланă ĕнтĕ, хĕвел анасси те инçе юлман. Вăрçăччен ку вăхăтра яланах хиртен кĕтӳ кĕрлесе, тусан мăкăрлантарса килекенччĕ. Халь шăпах, çерçисем çеç сиккелесе çӳреççĕ урам варринчи çул çинче. Пĕр-ик эрне каялла фашистсем ялти юлашки выльăхсене хăваласа кайрĕç: камăнне — качака путекки, камăнне—сысна çури, тепринне—ăнсăртран упранса юлнă пĕртен-пĕр сурăхне. Выльăх-чĕрлĕх çуккипе халĕ урамсемпе килхушшисенче пилĕк таран курăк ӳссе ларнă, хуть те пытанмалла выля!

Ĕнерхи-виçĕмкунхи пекех, Сенька çак чĕрене ыраттаракан шăплăхпа тулнă урам тăрăх ял вĕçĕнчи çӳлĕ сăрт çине тухса тăчĕ. Кунтан питĕ инçе кураннă. Сăрт çуммипе—Вазуза шывĕ юхса выртать, унтан çатма пек тикĕс çарансем пуçланаççĕ те, таçта çитех тăсăлаççĕ. Пĕлĕтпе çĕр пĕрлешнĕ пек куранна çĕрте—инçетри горизонтра—вăрман мĕлки кăвакарать, вăл вăрманта—чугун çулăн пĕчĕк станцийĕ пур. Астăвать Сенька: фашистсем хĕвелтухăçнелле кайнă чух çав станци патĕнче тăвата кун çапăçу кĕрлерĕ...

Сенька шучĕпе, Хĕрлĕ Çар халь çав енчен килмелле пулнă. Çак сарлака улăхпа, унăн ик енчи сĕвек сăрчĕсем тăрăх хамăрăн танксем кĕмсĕртетсе килессине, вĕсем хыççăн вĕçĕ-хĕррисĕр боецсем „урра“ кăшкăрса чупассине вăл халĕ питĕ кĕтнĕ. Мĕншĕн тесен вĕсемпе пĕрле яла çăлăнăç, ирĕклĕх, телей килессине вăл питĕ лайăх пĕлнĕ-çке, ăна пĕтĕм чĕрепе туйса тăнă...

Халь, сăрт çине тухсан, Сенька каçхи уçă сывлăша кăкри туличчен шалалла туртса илчĕ те, каллех йĕри-тавралла пăхма тытăнчĕ. Малтан чечексем айне пулнă симĕс улăхалла пăхрĕ вăл, унтан унăн куçĕсем кантăк пек çутăлса выртакан Вазуза çине куçрĕç. Çав тери илемлĕ ĕнтĕ, ытармалла мар илемлĕ! Анчах ку илем халлĕхе никама та савăнтармасть çав, мĕншĕн тесен — ун çинче пусмăрлăх-ха... Ав, пур çĕрте те тĕмескесем курăнаççĕ. Сенька пĕлет: вăл тĕмескесене дзотсем, теççĕ, вĕсен айĕнче — пулемётсем тăраççĕ... Ял халăхне виçĕ уйăх ĕçлеттерчĕç çавсене тунă çĕрте.

— Пурпĕрех аркатаççĕ ак вĕсене! — шухăшларĕ Сенька. — Çĕр айне пытаннипе те нумаях хăтăлаймĕç!..

Сасартăк вăл инçетре, вăрманта, чугун çул станцийĕ патĕнче, снаряд çурăлнине илтрĕ. Самантран тепри çурăлчĕ. Унтан çине-çинех шартлатма тытăнчĕç. Вăрман çийĕнче пĕлĕт пек хура тĕтĕм йăсăрланса хăпарчĕ.

— Пуçланчĕ! Тупата пуçланчĕ! — савăннипе чутах кăшкăрса яратчĕ Сенька. Вăл тата кăшт тăркаларĕ те, часрах килнелле чупрĕ.

— Илтетĕн-и, пирĕннисем килеççĕ! — хавасланса пĕлтерчĕ вăл амăшне киле пырсан, аллипе хĕвелтухăçнелле кăтартса. — Халăхри сăмах ахаль пулман иккен!.. Ав, кĕмсĕртеттерме пуçларĕç! Тен,

пирĕн пичче те килсе тухĕ, э? Пулма пултарать вĕт çавăн пек телей?

— Кам пĕлет, те чĕрĕ-ха пиччу, те тахçанах пуçне хунă,—терĕ ăна хирĕç амăшĕ, пăшăрханса.— Шанмастăп ĕнтĕ...

Çапах та, инçетри тупă сассисене вăл тула тухсах итлерĕ.

— Чăнах переççĕ... Пирĕннисемех пулмалла. Турă вăй патăрах пирĕн салтаксене çак усал тăшмана çапса хуçма!

— Ан хăра, вăй çите-ет! — хăй çапăçма каяс пек аллисене сăтăркаласа илчĕ Сенька. — Курăн акă, епле çĕмĕрсе килĕç!

Инçетре снарядсем ўке-ўке çурăлнине вĕсем чылай хушă итлесе тăчĕç.

— Мĕншĕн çывăрмастăр? Мĕн тума урамра тăратăр?—кĕтмен çĕртен кăшкăрса пăрахрĕ вĕсене такам çав вăхăтра.

Вĕсем патне икĕ нимĕç салтакĕпе ялти полицейски—ĕлĕк лаша вăрри пулнă Васька-Вор пырса тухрĕç.

— Эсир çак таранччен те пурнăç йĕркисене пĕлместĕр-им? Е розга тутанса пăхас килет-и?— хаяррăн пăхрĕ Сенькăпа амăшĕ çине Васька-Вор. — Хĕвел аннă хыççăн никамăн та урама тухма юрамасть вĕт!

— Каçарăр...—Сенька амăшĕ шуралсах кайрĕ.— Пĕр чăх пур та пирĕн, çав таçта кайнă...

— Кăтартăп сире чăх! Хĕрлисене кĕтетĕр пулĕ-ха? — Вăл аллинчи туйине выляткаласа илчĕ.

— Ăçтан килччĕр ĕнтĕ вĕсем... Асра та çук...

— Пĕлетпĕр сирĕн асра мĕн пуррине! Анчах та эсир кĕтни кăлăхах пулать, хĕрлисене нимĕçсем каллех Мускав патнелле хăваласа кайнă, часах акă Мускава та илеççĕ вĕсем! Марш киле!

Васька-Вор чышкипе юнаса илчĕ. Сенькăпа

амăшĕ ăна хирĕç тек нимĕн те каламарĕç, килелле кĕчĕç.

— Хăçан хăтăлăпăр-ши ку шуйттансенчен! — хурлăхлăн сывласа илчĕ амăшĕ.

— Часах ĕнтĕ, часах...— каллех хавхалантарчĕ ăна Сенька.— Нумай юлмарĕ кĕтмелли...

Вĕсем тĕрлĕ курăксенчен пĕçернĕ тăварсăр симĕс шӳрпе сыпкаларĕç те, çывăрма выртрĕç. Тĕлĕкре Сенька питĕ телейлĕ пулчĕ: ĕнтĕ яла Хĕрлĕ Çар çитсе кĕнĕ пек, пĕтĕм халăх савăнать, совет салтакĕсем ял çыннисенчен нимĕçсем вăхăтĕнче епле тӳскелесе пурăнни çинчен ыйтаççĕ, Сенькăна тутлă çемçе çăкăрпа хăналаççĕ... Сенька çиет, çиет, анчах ниепле те тăранаймасть. Лешсем ăна çаплах:

— Çи, çи, пирĕн нумай халь, пурне те çитет,— теççĕ...

... Ир енне вăл снарядсем çывăхрах çурăлнине илтнипе вăранса кайрĕ. Пăхать — амăшĕ çук. Часрах урама сиксе тухрĕ. Хĕвел халь çеç хĕрелсе хăпарма тытăннă мĕн-ха, курăк çинче çăра çутă сывлăм выртнă — кашни пусмассеренех йĕр пулса юлать.

— Анне! — кăшкăрчĕ Сенька.

— Мĕн? Кунта эпĕ! — урамри нӳхрепрен сас пачĕ амăшĕ.

— Мĕн тăван эс унта?

— Апăр-тапăрсене пухса нӳхрепе антаратăпçке,— пушар пулсан ахалех çунса каяççĕ...

— Э-э, тупнă ĕç! — мăн çын пекех аллипе сулчĕ Сенька. — Пуç сывă пултăр!

Снаряд ял вĕçĕнче, Вазуза хĕрринче ӳксе çурăлчĕ. Тепри пулсан, çак самантра часрах пытанса лармалли вырăн шырамалла, анчах Сенькăн чĕри нихçанхинчен те хаваслăрах тапма пуçларĕ те, вăл снарядсем ӳкнĕ еннелле чупрĕ. Унăн халь

ял патнелле çывхарма пултаракан совет салтакĕсене курасси килчĕ. Паллах ĕнтĕ, çурăлакан снарядсем—совет снарячĕсем пулнă, вĕсем хыççăн хамăрăн боецсем килме тивĕç. Часрах курасчĕ вĕсене, часрах кĕтсе илесчĕ!

Вăл каллех ĕнер тавралăха сăнаса тăнă вырăна чупса çитрĕ. Улăхра никам та курăнмарĕ, анчах та унта та кунта мăкăрланса тăракан фашистсен дзочĕсем таврашĕнче снарядсем ӳке-ӳке çурăлни аванах курăнчĕ. Акă, вĕсенчен пĕрине снаряд тĕп-тĕрĕс пырса тиврĕ те, вăл сывлăшалла сирпĕнчĕ. Самантранах тепри арканса кайрĕ.

— Çав кирлĕ! Çавă чух!—тесе савăнса тăчĕ Сенька.

Сасартăк, вăл Вазузăн леш енчи çыранне пăхрĕ те, унта нимĕç салтакĕсем упалене-упалене темскер ĕçленине курчĕ. Сахалтан та пĕр 20—25 салтак пулĕ. Хăвăрт кăна ăшăх шăтăк алтаççĕ те—унта темле япала илсе хураççĕ, кайран çиелтен çĕрпе витеççĕ. Питĕ васкаса ĕçлеççĕ хăйсем. Чугун çул енчен снаряд шăхăрса килни илтĕнсен, çĕр çумне лăпчăнса выртаççĕ, унтан каллех чаканма тытăнаççĕ.

— Мĕн мурĕ тăваççĕ кусем капла?—ăнланаймасăр тăчĕ Сенька.

Вăл çул тăрăх çырманалла икĕ лаша кӳлнĕ нимĕçсен лавĕ аннине асăрхарĕ. Лавĕ çине туллиех çатма пек çаврака симĕс коробкăсем тиенĕ.

— Аха-а! А-авă мĕн!..—тавçăрса илчĕ те Сенька, пуçне кăтăртаттарса хыçса илчĕ.—Минăсем лартаççĕ шуйттан фрицĕсем! Хĕрлĕ Çара минăсем лартнипе чарасшăн!

Мина мĕн иккенне Сенька пит лайăх пĕлнĕ... Шутсăр сиенлĕ япала вăл! Çиелтен пăхма ахаль лаптак коробка кăна хăй, анчах ун ăшне сиктерсе яракан япаласем туллиех тултарнă. Çĕре

кăшт кăна алтса, ăна курăнми туса хураççĕ те, ун çине кам та пулин пырса кĕрсен вара—чĕррĕн юлаймасть. Çынсене çеç мар, танксене те çĕмĕрсе сывлăшалла сирпĕнтерет вăл. Хĕрлĕ Çар кунталла çывхарнă май, фашистсем халь Сенькăсен ялĕ патнелле пымалли çулсем çине те, шыв хĕррине те минăсем лартнă.

— Капла мĕн пулса тухать-ха?—хыпăнма пуçларĕ Сенька.—Пирĕннисем килеççĕ те—ял патне çитиччен пурте минăсем çине тăрăнса вилсе пĕтеççĕ вĕт!..

Темиçе самант хушши вăл ним тума аптраса тăчĕ, унăн чĕри, пăлханса кайнипе, хытăран хытă тапма пуçларĕ.

— Пире çăлма килекенсене вĕлереççĕ вĕт ку шуйттан япалисемпе!

Вазуза леш енче снарядсем тата çăрарах ӳкме пуçларĕç. Мина лартакан фашистсем кĕпер урлă каçнă лав патне чупса пырса, хайхи симĕс коробкăсене тата хытăрах васкаса çĕклеме тытăнчĕç. Пĕрисем çĕклесе каяççĕ, теприсем çĕре чава-чава хураççĕ. Акă ĕнтĕ, минăсене кĕпер патне лартма тытăнчĕç,—кашни утăмрах лартаççĕ. Леш енче лартса тултарсан, ку енче лартма пикенчĕç. Пĕр вунпилĕк-çирĕм минут хушшинче лав çинче пĕр мина та юлмарĕ. Унтан вара салтаксем пурте тăвалла чупса хăпарчĕç те, çуртсем хушшинеле кĕрсе кайса, курăнми пулчĕç.

— Мĕн тăвас-ха ĕнтĕ, мĕн тăвас?!—çаплах татăклă шут тăваймасăр хыпăнса тăчĕ Сенька.—Çула пĕтĕмпех картларĕç, кунтан халь пĕр боец та иртеймест...

Вăл çапла шухăшларĕ кăна—Вазуза леш енчи сăрт хысакĕ енчен вунă-вуникĕ танк—паллах, совет танкĕсем!—шуса тухрĕç. Вĕсем, пĕр харăсах секундлăха чарăнса тăрса, тупписенчен Сенькă-

сен ялĕ çинелле печĕç, снарядсем Сенькăн пуçĕ çийĕпех ÿлесе иртсе кайрĕç, унтан малалла ыткăнчĕç. Вĕсем кĕмсĕртетни таçта çитиех илтĕнчĕ.

Сенькăн сывлăшĕ тухми пула пуçларĕ.

Танксем çывхарса килнĕ май, Сенька вĕсем çинче темĕн чухлĕ боецсем ларнине асăрхарĕ. Вĕсем ĕнтĕ Сенькăна, унăн амăшне, вĕсен ялĕнчи пур совет çыннисене те фашист тискерĕсен пусмăрĕнчен хăтарма, вилĕмрен çăлма кĕрлеттерсе пынă, анчах самай ял патне çитсен—вĕсен çулĕ татăлма пултарнă.

— Пĕтеççĕ вĕт... Пурте пĕтеççĕ!..—пăшăлтатса илчĕ Сенька.

Текех шухăшласа тăма юраман. Халь кашни самант хаклă пулнă: часах танксем те, вĕсем çинчи десант та минăсем çине пырса кĕресси курăнсах тăнă.

— Пĕлтерес! Хуть те тем пулсан та—çитсе пĕлтерес вĕсене!—терĕ те вара Сенька, сăртран чупса анса, йывăç тĕмисем, мăй таран ÿснĕ кураксем хушшипе, шыв хĕррипе аналла вăркăнса пычĕ, — унăн шурă вăрăм çÿçĕ çеç вĕлкĕшрĕ.

— Иишсе каçатăп та, ав çав пĕчĕк варпа чупатăп. Унта мина пулма кирлĕ мар... — шут турĕ вăл.

Унăн аллисене, питне-куçне вĕлтрен пĕçертрĕ, çара урисене пĕлтĕрхи куракcем тирчĕç, анчах ăна халь ним те чарса тăма пултараймарĕ.

— Часрах çитесчĕ кăна, часрах пĕлтересчĕ... Минăсем çине пырса кĕме парас марччĕ!

Питĕ хытă чупса, шăпах шоссе кĕперĕпе çуллахи кĕпер хушшине çитсен, Сенька пĕр йывăç тĕми хыçĕнчен сиксе тухрĕ те, сасартăк курăк ăшĕнче пĕшкĕнсе ларнă çын çурăмне курах кайрĕ. Ку ытла та кĕтмен çĕртен пулнипе — тăпах ча-

ранса тăчĕ вăл. Çав вăхăтрах унăн сылтăм алли хăй кĕсйинчи пистолетне çавăрса тытрĕ... Тепĕр самантĕнче çав пĕшкĕнсе ларнă çын пуçне çавăрчĕ те, вăштах сиксе тăчĕ. Ку çын — Васька-Вор, хайхи полицейски, каçхине Сенькăпа амăшне урамран хăвалаканни пулнă-мĕн...

Урнă кашкăр пекех пăхрĕ вăл Сенька çине.

— Эс... эс мĕн шыраса çӳретĕн кунта, йытă çури? — терĕ те вăл сăмахĕсене шăл витĕр сăрхăнтарса, Сенька патнелле пĕр утăм ярса пусрĕ.

— Эс мĕн шыратăн, эпĕ те çавнах шыратăп, — терĕ Сенька, пистолетне тата хытăрах пăчăртаса.

— Хĕрлисене кĕтетĕн, коммунист чĕппи! Ак эпĕ сана!.. — Васька-Вор сылтăм аллипе часрах револьвер кабурне вĕçертме пикенчĕ, анчах та вăл револьверне туртса кăлариччен Сенька ăна шăпах кăкринчен тĕллесе икĕ хутчен персе ячĕ. Васька-Вор „ы-ых!“ теме çеç ĕлкĕрчĕ, унтан çавăнтах тĕшĕрĕлсе анчĕ...

Сенька текех пĕр самант та тытăнса тăмарĕ. Калама та çук хытă пăлханса кайнăскер, вăл шыва сикрĕ те, тепĕр еннелле ишме тытăнчĕ. Хăмăшсем ăшĕнчен тухса Вазуза каррине çитсен, кая юлнă çыран енчен автомат сасси илтĕнсе кайрĕ...

— Чăк-чăк! Чăк-чăк! — шыва пырса тирĕнчĕç пульăсем.

— Мана переççĕ! Хăшĕ те пулин курнă ĕнтĕ... Е эпĕ пенине илтсе чупса тухнă-и...—хăвăрт кăна шухăшласа илчĕ Сенька.—Улталас пулать кусене...

Хăйне çине-çинех персе тивертесрен, Сенька чееленме шут тытрĕ. Чипер ишсе пыраканскерех, вăл шыв тĕпнелле чăмса анса кайрĕ те, малтанхи вырăнтан чылай анатра пуçне кăларчĕ. Анчах çӳлтен перекенни ăна каллех шыраса тупрĕ пулас—пульăсем каллех чаклатрĕç шыв çине.

— Тытасшăн, анчах... Анчах тытаймастăн!..

Сенька каллех чăмрĕ те, пĕтме пуçланă мĕнпур вăйне пухса — леш енчи хăмăшсем патне çитиех чăмса пычĕ. Кунта ĕнтĕ ăна никам та курма пултарайман. Çыран патне шăмпăртатса çитсен, чĕри сиксе тухас пек тапнипе, пĕр вăй та юлманнипе, унăн сывлăш çавăрмаллăх месерле тăсăлса выртмалла пулчĕ. Анчах пĕр минут та иртмерĕ пулĕ, вăл каллех сиксе тăчĕ те, паçăрах сăнаса хунă пĕчĕк лупашка тăрăх улăха тухса, çывхарсах килекен танксем еннелле кăшкăра-кăшкăра чупрĕ:

— Чарăнăр!.. Э-эй, ан кайăр, тăхтă-ăр!..

Танксем унран чылай аякра пулнă-ха, анчах ăна асăрхарĕç, — çӳлте ларса пыракан салтаксем йĕри-тавра хытă сăнаса пынă пулас. Малти танке тăпах чарăнса тăчĕ. Сенька ун патне çитесси пĕр çĕр аллă метр юлсан, танк çинчен темиçе салтак сиксе анса ăна хирĕç чупрĕç.

— Мĕн пулнă? Ăçта чупатăн? — тесе ыйтрĕ Сенька патне пуринчен малтан ыткăнса çитнĕ çӳлĕ сержант.

— Сирĕн пата... Сире пĕлтерме, — аран сывласа илчĕ Сенька. — Минăсем нумай лартрĕç, пĕтетĕр...

— Хăш тĕлте?

— Çул çинче, кĕпер патĕнче, шыв хĕрринче...

— Атя-ха эппин пирĕн командир патне!

Çӳлĕ сержант тата унпа пĕрле чупса пынă ытти боецсем те ура çинче аран тăракан Сенькăна хулĕсем айĕнчен тытса танксем патне илсе кайрĕç. Сержант çавăнтах танк çинчен сиксе аннă майора пĕлтерчĕ:

— Çак ача калана тăрăх, фашистсем кунта мина нумай лартнă, иртме çук! Ăçта лартнине тĕплĕрех ыйтса пĕлес пулать...

Майор васкасах Сенька умне пырса тăчĕ;

— Минăланă вырăнсене кăтартса пама пултаратăн-и?

— Пултаратăп, — терĕ Сенька, — эпĕ пĕтĕмпех курса тăтăм... Çавăнпа чупса килтĕм, пĕлтерес терĕм.

— Тавтапуç, ывăлăм! — ăна ыталаса чăмăртарĕ майор. — Эсĕ кăна чăн-чăн патриот пек тунă! Тем пама хатĕр эпĕ сана куншăн!

— Мана ним те кирлĕ мар, — пуçне пăркаларĕ Сенька — эсир хăвăр килни маншăн нимрен те хаклă...

... Сенька кăтартса панипе красноармеец-саперсем икçĕр мина ытла чавса кăларчĕç. Тепрер сехетрен яла пырса кĕмелли çул пĕтĕмпех тасалса çитрĕ, анчах боецсем хăйсен мина шыраса тупмалли хатĕрĕсемпе халь çеç тасатнă вырăнсене тата тепĕр хут тĕрĕслеме тытăнчĕç.

— Ăнсăртран пĕри юлнă пулсан та, сиен тума пултарать!

Çав хушăра Сенька хайхи Васька-Вор çинчен аса илчĕ. Питĕ пĕлес килчĕ халь унăн: вилмеллипех вилнĕ-ши вăл бандит, е аманнă кăна-ши? Лекесси—лекнех ĕнтĕ, ахальрен ӳкес çук вăл...

— Атя-ха çавăнта, пĕр çĕре кайса килер йăпăрт, — терĕ вăл боецсене ертсе пыракан сержанта. — Пĕр интерес пулма пултарать...

— Мĕнле интерес?

— Пĕр çын... Çук, çын мар, полицейски пулма кирлĕ...

— Ăçтан пĕлетĕн?

— Хам персе ӳкернĕ япалана епле пĕлместĕп вара?

— Епле персе ӳкертĕн, хăçан?

Сенька ăна кĕскен кăна паçăр ĕç мĕнле пулса иртни çинчен каласа кăтартрĕ. Çамрăк ачан паттăрлăхĕнчен тĕлĕнсех кайнă сержант вара хапăл тусах пычĕ унпа пĕрле.

Васька-Вор малтан мĕнле ӳкнĕ—çаплипех выр-

тать иккен. Урăх хускалайман та вăл, пуля ăна пите тĕрĕс пырса тивнĕ курăнать. Сержант унăн револьверне илсе чикрĕ, кĕсйине ухтарса пăхрĕ те, юлашкинчен хăй çине лач! сурчĕ.

— Ирсĕр! Çав кăна кирлĕ ун пеккисене!

Унтан вал сасартăк курăк ăшĕнче тăрăхларах сарă ещĕк выртнине асăрхарĕ.

— Чим-ха, ку мĕскер?—тесе кукленчĕ вăл ун патне.—Ара, ку взрывчатка вĕт, сиктерсе яракан япала! Тем тесен те, вăл çав кĕпере сиктерсе ишĕлтересшĕн пулнă, урăх ним те мар! Ах, прохвост!

Сенька та ун шухăшĕпе килĕшрĕ. Шоссе çинчи кĕперсĕр пуçне, ку таврара сиктерсе ямалли нимĕн те пулман.

... Танксем, кĕпер урлă чип-чиперех каçса, яла хăпарчĕç. Фашистсем унччен тухса тарнă пулнă та, ял çыннисем танкистсене хирĕç çав тери савăнăçлăн чупса тухрĕç. Асаплă пурнăçпа пурăнса ырханланса çитнĕ çынсен куçĕсем хаваслăн çутăлчĕç, вĕсем хăйсене ирĕке кăларакансене тем пекех тав туса, ытала-ытала чуптурĕç. Хăй тĕллĕнех митинг пуçланса кайрĕ.

Паçăр Сенькăран минăсем çинчен ыйтса пĕлнĕ майор, халăх хăйсене çакăн пек ăшшăн йышăннăшăн тав туса, хĕрӳллĕ сăмах пуçларĕ. Вăл хальхи вăхăтра Хĕрлĕ Çар хăватлă наступлени туса пыни çинчен, тăван çĕршыв часах тăшманран тасалса çитесси çинчен, унган пурин те Хĕрлĕ Çара куллен пулăшса пымалли çинчен каларĕ.

— Ку тĕлĕшрен сирĕн ял ачи Сеня Горохов пеккисенчен пример илес пулать,— терĕ майор.— Сеня Гороховăн пиччĕшĕ те питĕ паттăр воин, фашистсене çав тери ăнăçлăн пĕтерсе пынăшăн икĕ орден илчĕ ĕнтĕ, ăна эпир питĕ лайăх пĕ-

летпĕр, вăл пирĕн чаçрех, анчах Сеня та пиччĕшĕнчен юлмасть иккен...

Халăх шăп пулчĕ. Хĕрлĕ Çар офицерĕ хăйсен ялĕнчи çынсем çинчен калаçма тытăнни халăха тĕлĕнтерсех ячĕ, çавăнпа та майор сăмахĕсене сывлама чарăннă пекех шăп тăрса итлерĕç.

— Паян çав çамрăк патриот Сеня Горохов хăй пурнăçне шеллемесĕр пире наступление хăвăртлатма пулăшрĕ... Хăйне пăшалпа персе тăни çине пăхмасăрах, шыв урлă ишсе каçса пирĕн пата чупса çитрĕ, нимĕçсем минăланă вырăнсем çинчен пĕлтерчĕ. Ăна пула, эпир ним сиен те курмарăмăр. Çав вăхăтрах тата Сеня Горохов сирĕнтен măшкăлласа пурăннă Васька-Вора персе пăрахса, мăн çул кĕперне ишĕлтересрен хăтарнă. Çак паттăр ĕçсене шута илсе, командовани ячĕпе Сеньăна эпĕ „За боевые заслуги“ медальпе наградăлатăп...

Такамăн вăйлă аллисем Сенькăна çĕклесе, танк çине хăпартса тăратрĕç, майор ун кăкри çине çап-çутă медаль çакса ячĕ.

Пĕтĕм халăх хавасланса алă çупрĕ. Сенька, кăштах вăтаннă пек пулса, танк çинче кулкаласа тăчĕ, хăй çав вăхăтрах куçĕсемпе амăшне шырарĕ.

— Курать-ши вăл мана?

Анчах амăшĕ ăна вăл танк çине хăпарсанах курнă, ывăлĕ çине пăхнă май, унăн куçĕсенчен савăнăç куççулĕ юхнă, вăтă чĕри çĕнĕ вăйпа тулса тапма тытăннă.

СЕНКЕР МОДЕЛЬ

Темиҫе ҫул каялла, кӗр енне, пӗр лӑпкӑ, хӗвеллӗ ирхине, эпӗ Шупашкарӑн Хӗрлӗ площадьне тухрӑм та, хаҫат сутакан киоск умӗнче хамӑн фронтри тусӑма, Ылттӑн Ҫӑлтӑрлӑ лётчик-капитана тӗл пултӑм. Эпир пӗр-пӗрне юлашки хут курнӑранпа пӗр виҫӗ ҫул иртнӗччӗ те, халӗ, ҫакӑн пек ӑнсӑртран тӗл пулнӑшӑн, иксӗмӗр те ҫав тери савӑнса кайрӑмӑр...

— Салам, Семен Ильич! Хӑҫан килсе тухрӑн тӑван ҫӗршыва? Еплерех пурӑнатпӑр?— Геройӑн аллине чӑмӑртаса, ыйту ҫине ыйту пама тытӑнтӑм эпӗ.

— Салам, салам, тусӑм! Пурнӑҫӗ лайӑх-ха, пӗрик эрнелӗх отпуска килтӗм, аннене кайса курасшӑн,—терӗ вӑл.

— Питӗ аван ку, ватӑсене хисеплес пулать... Паянах каятӑн-и вара? Тен, пӗр-ик кун пурӑнатӑн пирӗн патӑрта?

— Халех каясшӑнччӗ те-ха, тытса чарчӗҫ...

— Камсем?

— Ачасем.

— Мӗнле ачасем?—тӗлӗнтӗм эпӗ.

— Пионерсем,—терӗ капитан.—Эпӗ килни ҫинчен таҫтан пӗлнӗ те, ирхине сакӑр сехетрех гостиницӑна пӗр вунпиллӗкӗн кӗпӗрленсе пычӗҫ. Паян пирӗн авиамоделистсен ӑмӑртӑвӗ пулать, сире курма пыма чӗнетпӗр, аслӑ судья пулма ыйтатпӑр, пымасан—кӳренетпӗр, теҫҫӗ. Нимӗн тума та ҫук—килӗшмелле пулчӗ, пыратӑп, тесе сӑмах паратӑм...

Вӑл аллинчи сехечӗ ҫине пӑхса илчӗ.

— Каймалла ӗнтӗ, тӑхӑр сехет... Вӗсен ӑмӑртӑвӗ вуннӑра пуҫланмалла, терӗҫ.

— Манӑн хамӑн та пырас мар-и санпа?—терӗм эпӗ.—Паян вырсарникун, ӗҫе каяс ҫук...

—Питӗ аван! Унтан таврӑннӑ май сан патна кӗрсе тухма та пултаратпӑр,—терӗ Семен Ильич.—Кайса курар, мӗнле смена ӳсет пирӗн. Ачасем нумайӑшӗ лётчик пулма ӗмӗтленеҫҫӗ вӗт-ха...

— Тӗрӗс.

— Кайрӑмӑр!

Эпир Карл Маркс урамнелле пӑрӑнса гостиница еннелле утрӑмӑр. Сасартӑк горн сасси илтӗнсе кайрӗ. Унччен те пулмарӗ, параппан тӑкӑртатни илтӗнчӗ. Тӑвалла пӑхрӑмӑр та—хамӑра хирӗҫ пӗр аллӑ-утмӑл пионер тӗрлӗрен авиамодельсем ҫӗклесе, стройпа аннине куртӑмӑр.

Урамри ҫынсем вӗсем ҫине чарӑна-чарӑна тӑрса пӑхса юлаҫҫӗ. Эпир те тротуар хӗрринче чарӑнса тӑтӑмӑр. Пирӗнпе танлашсан (летчик-героя курнипе пулас ӗнтӗ) малта пыракан пионерсенчен

пĕри, сенкер сăрпа сăрланă пысăк модель çĕкленескер, хавассăн юрласа ячĕ:

Все выше, и выше, и выше...

Çав самантрах ун çумне ыттисем те хутшăнчĕç:

Стремим мы полет наших птиц,
И в каждом пропеллере дышит
Спокойствие наших границ...

Пĕтĕм аслă урам ачасен хаваслă сассисемпе янраса кайрĕ.

— Маттур ачасем...— терĕ Семен Ильич, çамрăк авиамоделистсем çине кăмăллăн пăхса.— Тупата, чун савăнать вĕсене курсан! Ахаль те, ачасене эпĕ питĕ юрататăп та...

Тепĕр çур сехетрен эпир гостиница умне пырса тăнă йăм-хура автомобиль ăшне кĕрсе лартăмăр та, аэродрома вĕçтертĕмĕр.

... Авиамоделистсен ăмăртуне курма хулари ачасем çеç мар, мăннисем те пайтах пынăччĕ. Вĕсем пурте ăмăрту пуçланасса кĕтсе, пĕр-пĕринпе шăкăл-шăкăл калаçса тăратчĕç.

Шăп вунă сехетре, команда тăрăх, ăмăрту пуçланчĕ. Сывлăша пĕрин хыççăн тепри самолёт моделĕсем хăпарма пуçларĕç. Пит те илемлĕччĕ вĕсем сывлăшра: шурă, сарă, кăвак, хĕрлĕ, сенкер...

Малтан ахаль модельсене вĕçтерчĕç, унтан вара бензинпа ĕçлекен пĕчĕк мотор лартнă модельсене яма хушакан команда илтĕнчĕ.

— Кусем интереслĕрах пулма кирлĕ,— терĕ манпа юнашар тăракан Семен Ильич.— Ку ĕнтĕ — техника...

Сывлăша умлăн-хыçлăнах 10 - 12 модель вĕçсе хăпарчĕç. Вĕсем хушшинче эпĕ тӳрех паçăр хула

урамӗнче юрӑ пуҫласа янӑ ача аллинче пулнӑ сенкер моделе асӑрхарӑм.

— Ытла та пысӑк-ха ку, йывӑрскер инҫех вӗҫеймест пулӗ...—шухӑшларӑм эпӗ ун пирки.

Анчах та эпӗ йӑнӑшнӑ иккен. Сенкер модель хӑпарнӑҫемӗн хӑпарса пычӗ, хӑвӑртран хӑвӑрт кайма пуҫларӗ. Темиҫе минутран вӑл ытти модельсене хыҫала пӑрахса хӑварчӗ. Вӗсенчен хӑшӗ-пӗрисем ҫӗре ана-ана ларчӗҫ, анчах сенкер модель ҫаплах-ха малалла вӗҫрӗ.

— Пӑх-ха, епле кайрӗ вӑл!—терӗм эпӗ Семен Ильича.—Чӑн-чӑн самолёт пек ярӑнтарса пырать, э?

— Пит аван!—терӗ вӑл, ҫаплах ҫӳлелле пӑхса.

Эпир ҫеҫ те мар, аэродромри пур ҫынсем те халь ҫав сенкер модель ҫине кӑна пӑхрӗҫ. Ытти модельсем ӗнтӗ пурте ҫӗре ларса пӗтрӗҫ, анчах ку—малтан мала, инҫетрен инҫете, Атӑл еннелле ярӑнса пычӗ. Курса тӑракансем — пуринчен ытла ачасем—куҫ умӗнчех пӗчӗкленсе пыракан модель ҫине кӑтартса аллисемпе сулкалама, савӑнӑҫлӑн кӑшкӑрма тытӑнчӗҫ.

— Ка-айрӗ ку!..

— Атӑл урлах вӗҫтерчӗ!

Ҫав хушӑрах вӗсенчен нумайӑшӗ модель хыҫҫӑн чупрӗҫ. Анчах тахӑшӗ вӗсене ҫавӑнтах:

— Ан чупӑр пустуй, пурӗпӗр ҫитейместӗр!— тесе кӑшкӑрчӗ.

Эпӗ Семен Ильич ҫине пӑхса илтӗм. Вӑл куҫран ҫухалма пуҫланӑ моделе пӗчӗк бинокль витӗр сӑнаса тӑрать иккен.

— Интереслӑ, кам моделӗ-ши ку?—терӗ вӑл, тепрер минут пек пӑхса тӑрсан.—Ҫав тери лайӑх каять...

— Пирӗн ача тунӑ ӑна,—терӗ пирӗн хыҫра тӑракансенчен пӗри.

Семен Ильичпа иксĕмĕр те пĕр харăсах каялла çаврăнса пăхрăмăр та, куçлăх тăхăннă, кукша пуçлă, ватăрах лутра çынна куртăмăр.

— Мĕнле сирĕн ачăр?—ыйтрĕ Семен Ильич.— Ывăлăр-и?

— Çук, ман ывăл мар, пирĕн детдом ачи, Миша Чоботов. Ашшĕ-амăшĕ çук унăн. Хĕрĕх виççĕмĕш çулта вăл пирĕн пата Белоруссирен килчĕ. Ачи сахал мар хура-шур курнăскер. Вилĕмрен партизансем хăтарнă ăна. Пысăк çĕр çине самолётпа ăсатса ячĕç, тет. Çавăнпа авиацишĕн çунать, лётчиксене никамран та мала хурать...

Семен Ильич çак куçлăхлă çын çине чăр-р... пăхрĕ. Темшĕн, унăн сăнĕ тăруках улшăннă пек туйăнчĕ мана. Вăл пĕр хушă чĕнмесĕр тăчĕ, унтан сасартăк:

— Белоруссирен килнĕ, тетĕр-и?—тесе ыйтрĕ.

— Çавăнтан. Бобруйск патĕнчен, тет.

— Ăна хамăр енне самолётпа ăсатнă, тет-и?

— Самолётпа, тет. Фронт урлă каçнă чух лётчикне амантнă, анчах та вăл пит паттăрскер пулнă тет те, кусене хамăрăннисем патне пурпĕрех илсе çитернĕ, тет...

— Интереслă ку...—терĕ манăн тус, сăмахне тăсса.

Унтан шухăша кайнă пек пулса тăчĕ те кукша пуçлă çынран:

— Эсир хăвăр кам пулатăр?—тесе ыйтрĕ.

— Детдом директорĕ,—терĕ лешĕ.

— Вăл ачи хăй кунта-и?

— Кунтах. Модельне вăл хăех тапратса ячĕ...

— Кайран эсир мана унпа паллаштарăр-ха... Маттур ача пулма кирлĕ пек туйăнать вăл мана.

— Тархасшăн, тархасшăн! Кăмăлăр пулсан, халех чĕнсе килме пултарăп!—терĕ директор.

Лётчик-офицер, Совет Союзĕн Геройĕ çамрăк

авиамоделиста курма кăмăл туни ăна калама çук хумхатса ячĕ пулас. Вăл хăйĕн хĕсĕкрех куçĕсене час-часах мăчлаттарса, кукша пуçне сăмса тутрипе сăтăркаласа илчĕ те, сăмах вĕçĕсене çăта-çăтах каласа пама тытăнчĕ.

— Тĕлĕнмелле ача вăл, Миша... Тĕлĕкре те самолёт курать пулмалла. Лётчиксене юратса каçсах каять. Койки тĕлĕнче унăн, стена çумĕнче, пур паллă лётчиксен сăнĕсем çакăнса тăраççĕ: Чкалов, Громов, Талалихин, Гастелло... Хамăрăн Федот Орловăн сăнне те хаçатран касса кăларса çыпăçтарнă. Йăнăшмастăп пулсан...—Детдом директорĕ Семен Ильич çине куçлăхĕ витĕр тинкеререх пăхса илчĕ.— Сирĕн сăнăр та пурччĕ пулас-ха унта. Эсир Совет Союзĕн Геройĕ Ильин юлташ пулатăр вĕт-ха?

— Çавă,—юлташшăн ответ патăм эпĕ Семен Ильичшăн.

— Во, во... Эпĕ хам сире куç-кĕретĕн нихçан та курман, анчах фотографисем тăрăх палласа илтĕм. Тĕрĕс, тĕрĕс, сирĕн сăнăр та пур пирĕн Мишăн...

Çав вăхăтра, ăмăрту пĕтнине пĕлтерсе, горнист отбой парса кăшкăртса илчĕ. Унта та кунта командăсем, пионерсене пĕр çĕре пухăнма хушнисем илтĕнчĕç. Пирĕн пата пĕр тулли питлĕ комсомолка-вожатăй чупса пырса тăчĕ. Аллине вăл флажок тытнăччĕ.

— Семен Ильич,— терĕ вăл Героя,— ăмăрту результачĕсене хулара, Пионерсен Çуртĕнче пĕлтеретпĕр, призсене те унтах паратпăр. Эсир пыратăр пуль? Призсене эпир сире партарасшăн, тата ачасемпе хăйсемпе кăштах калаçтарасшăн...

— Юрать, пыратăп,— яштах тӳрленсе тăрса честь парса илчĕ Семен Ильич. Унтан çавăнтах детдом директорĕ еннелле çаврăнчĕ те:

— Ну, ăçта сирĕн Миша?— терĕ.

— Çавăнта пулма кирлĕ,— пирĕнтен пĕр çĕр метрта пухăнса тăнă пионерсен ушкăнĕ еннелле кăтартрĕ директор.— Каяр-и?

— Атьăр.

Эпир пурсăмăр та пионерсем патнелле утрăмăр. Директор каллех Миша çинчен калама тытăнчĕ.

— Пĕтĕм авиаци историне пĕлет вăл. Тинĕс офицерĕ Можайский мĕнле çын пулнă?— тесен, тӳрех каласа парать: тĕнчери чи пирвайхи аэроплана тăваканни, вырăс çынни, тет. Авиаци историнче чăн малтан нумай моторлă самолёт тăваканни кам?—тесен: вырăс конструкторĕ Сикорский, тет. Чăн малтан сывлăшра „мертвая петля" тăвакан лётчике, Нестеров капитана та пит аван пĕлет, унăн сăнне те таçтан тупнă. Ăслă ача... Ĕненмелле те мар...

— Ма ĕненес мар? Пит те ĕненетпĕр,—терĕм эпĕ, директор кăмăлне хуçасран шикленсе, мĕншĕн тесен вăл çав эпир палламан ачана калама та çук юратни унăн кашни сăмаххинчен палăрса тăчĕ.

Семен Ильич чĕнмерĕ, вăл тем çинчен тарăн шухăша кайса пынă пек туйăнчĕ.

Темиçе минутран эпир строя тăнă пионерсем патнелле пытăмăр. Витĕрех курайман директор тӳрех унăн-кунăн пăхкалама тытăнчĕ.

— Миша! Чоботов!—кăшкăрчĕ вăл.

— Эпĕ!—илтĕнчĕ ăна хирĕç янравлă сасă.

— Кил-ха кунта!

— Вожатăй ирĕк памасăр стройран тухма пултараймастăп,—ответ пачĕ ача.

— Сан патна çынсем килчĕç,—терĕ директор.

— Пурпĕрех тухма пултараймастăп. Хушман.

Çав самантрах колоннăн тепĕр енчен пур ача-

сем пекех мăйне хĕрлĕ галстук çыхнă сар çӳçлĕ хĕр çавăрăнса тухрĕ.

— Миша Чоботов кирлĕ-и сире? Халех, директор юлташ,— терĕ те вăл, çавăнтах:— Чоботов, стройран тух!—тесе кăшкăрчĕ.

Пирĕн умма шурăрах çӳçлĕ, пысăк кăвак куçлă, шĕвĕртерех сăмсаллă, çав тери кăмăла каймалла сăнлă 13—14 çулхи арçын ача тухса тăчĕ. Эпир пурте ун çине пăхнă пирки вăл именчĕ пулас, пуçне чикерех çĕрелле пăхрĕ те, галстук вĕçне пĕтĕркелеме тытăнчĕ.

— Ан вăтан,—терĕ ăна директор,—санпа Совет Союзĕн Геройĕ калаçасшăн... паллаш...

Миша Семен Ильич çине пăхса илчĕ те, пушшех хĕрелсе кайрĕ. Паллах ĕнтĕ, хăйĕнпе çакăн пек лётчик-герой калаçасса кĕтмен вăл.

— Здравствуй, Миша!—çемçен кулса алă тытрĕ ăна Семен Ильич.—Ăмăртура çĕнтернĕ ятпа саламлас, терĕмĕр сана. Савăнтартăн эс паян пире!

Миша унăн аллине хăюсăррăн тытса чăмăртарĕ.

— Спасибо.

— Ăçта кайрĕ-ха ĕнтĕ санăн модель? Çухалчĕ-и?

— Çухалман... Атăл леш енне, хăйăр çине ларнă. Ана илме кайрĕç,—терĕ Миша.

— Пуринчен те инçерех вĕçнĕ эппин вăл санăн, э?

— Çапла пулчĕ пулмалла...— Миша каллех именсе çĕрелле пăхрĕ, анчах хăйĕн тутисем кулса илчĕç.

— Маттур! Çавăн пек кирлĕ те...

Семен Ильич ăна çурăмĕнчен лăпкаса илчĕ.

— Атя-ха, ав çав йывăç айне, машинăсем тăнă çĕре кайса ларар... Калаçăпăр санпа. Ак çак çын... (Семен Ильич ман еннелле кăтартрĕ) сан çинчен хаçата çырасшăн пулмалла...

— Мĕн тума? - тĕлĕнчĕ Миша.

— Ытти ачасем санран пример илччĕр, сан пекех лайăх модельсем туччăр, ӳссен лётчиксем пулма хатĕрленччĕр. Эсĕ ху та летчик пуласшăн вĕт-ха, çапла-и?

— Çапла...—терĕ Миша шăппăн.

Эпир аэродром хĕрринчи пĕр ватă çăка айне вырнаçса лартăмăр.

— Ну, Миша, каласа пар ĕнтĕ ху çинчен,— терĕ Семен Ильич, ачана хăй çумнерех лартса.— Ăçта çуралнă эсĕ, мĕнле пурăннă, кунта мĕнле килнĕ, мĕнле вĕренетĕн, мĕне ытларах юрататăн...

— Вĕренессе вăл отлично вĕренет-ха,— терĕ детдом директорĕ васкаса, Миша йăнăш каласран хăранă пек пулса.

Ача тăруках чĕнмерĕ. Вăл палăрмаллах пăлханса, сăмахне пуçлаймасăр, пирĕн çине пăхмасăр, сарăхма пуçланă вăрăм курăк тăррисене таткаласа ларчĕ.

— Каласам ĕнтĕ, кĕттерме аван мар,—васкатрĕ ăна директор.—Ăçта çуралса ӳснĕ-ха эсĕ?

— Эсир ăна пĕлетĕр вĕт...— терĕ Миша.— Белоруссире, Бобруйск облаçĕнче, Голубовка ялĕнче...

— Аçу-аннӳсем камсем пулнă?

— Колхозниксем.

— Халь пур-и вĕсем?

— Çук... Вăрçă пуçлансанах атте çара кайрĕ, эпир аннепе çеç юлтăмăр. Унтан пирĕн пата нимĕçсем пырса кĕчĕç... Пире хамăр пӳртрен мунчана хăваласа кăларчĕç. Пӳрте пирĕн атте вăрçă пуçланас умĕн çеç туса пĕтернĕччĕ, питĕ лайăх, пысăкчĕ те вăл, унта нимĕçсен комендатури вырнаçрĕ. Кашни кун, кашни каç пирĕн çынсене асаплантаратчĕç унта. Кайран вара пахчана, çырма хĕррине илсе тухатчĕç те, пере-пере пăрахатчĕç...

— Эс ху та курнă-и ăна?— ыйтрĕ директор.

— Курнă... Пĕррехинче икĕ ачана персе пăрахрĕç.

— Мĕншĕн?

— Партизансен разведчикĕсем пулнă, терĕç.

— Камсем каларĕç?

— Ялта çавăн пек сăмах сарăлчĕ...— Çаксене аса илме Мишăна питĕ йывăр пулчĕ пулмалла, вăл ассăн сывласа илчĕ.—Икĕ çула яхăн асапланса пурăнтăмăр,—терĕ вăл малалла,—ялан выçăллă-тутăллă, ялан хăраса... Унтан сасартăк ялта тиф чирĕ пуçланса кайрĕ. Çынсем шăнасем пек вилме пуçларĕç. Пирĕн анне те, йăмăкпа шăллăм та чирлерĕç, юлашкинчен, эпĕ те ураран ӳкрĕм... Пĕри те тăраймастпăр, хамăра валли шыв та ăсса кĕрейместпĕр. Юрать хуть, кӳршĕри пĕр карчăк пыра-пыра пăхкалатчĕ. Мунчана хутса ăшăтатчĕ, унтан-кунтан бульба* тупкаласа килсе яшка пекки пĕçерсе паратчĕ...

— Çитĕ ĕнтĕ сире тек мунчара пурăнма, пӳрте куçăр,—терĕ çав карчăк пĕр каçхине пырсан.— Ялта пĕр фашист та çук!

— Епле çук? Ăçта кайса кĕнĕ вара вĕсем?— тĕлĕнтĕмĕр эпир.

— Тифран хăраса тухса тарнă, теççĕ...

— Тиф кăна мар, халера лектĕрччĕ вĕсене,— терĕ анне, ылханса.

Хăй вăл çав тери начарланса çитнĕччĕ ĕнтĕ, аран-аран сывласа выртатчĕ. Çапах та эпир ирхине мунчаран пӳрте куçма шут турăмăр. Кӳршĕ карчăкĕ пире пулăшма пулчĕ. Анчах пулаймарĕ пирĕн куçасси...

Çĕрле анне йывăрлансах çитрĕ. Эпĕ темиçе хут та тăра-тăра ăна шыв ĕçтертĕм, пуç айне

---

* Çĕрулми *(белорусла)*.

тӳрлетрем, лайăхрах витсе вырттартăм. Сасартăк, ҫĕр варринче, мунча чӳречинчен шалалла ҫутă ӳкрĕ. Тĕлĕнсе хытсах кайрăм... Мĕн ку? Вăйăм ҫук пулин те, тула сиксе тухрăм та, хамăрăн пур ҫуртсене те—пӳрте, кĕлете, вырьăх картине вут хыпса илнине куртăм... Темĕн пысăкăш кăвайт пек, шатăртатса, шартлатса, чашкăрса ҫунать. Ним тума аптраса, унăн-кунăн пăхса илтĕм. Куратăп, кӳршĕсен килĕсем те ҫавăн пекех ҫунаççĕ.

— Анне! Пушар, ҫунатпăр!—тесе, ухмаха ернĕ пек кăшкăрса чупса кĕтĕм эпĕ каялла. Анчах анне нимĕн те чĕнмерĕ...

— Илтместĕн-им, ҫунатпăр!— тата хытăрах кăшкăрса ятăм эпĕ.

Анне каллех чĕнмерĕ. Эпĕ ăна чавсинчен тытса лăскарăм,—сасă памарĕ. Вара эпĕ вăл вилсе кайнине ăнланса илтĕм...

Ҫĕрĕпе макăрса лартăм ун умĕнче. Хамăр мунчана вут хыпса илесрен те хăратăп. Ун пек пулсан, чирлĕ шăллăмпа йăмăка мĕнле хăтарас, ăҫта кайса хурас!.. Анчах мунчи пирĕн пахчан тепĕр вĕҫĕнчехчĕ те—ҫулăм унта ҫитеймерĕ, эпир хăтăлса юлтăмăр.

Тул ҫутăлсан пирĕн пата вилес пек хăраса ӳкнĕ кӳршĕ карчăкĕ хашкаса чупса ҫитрĕ. Анне вилĕ выртнине курсан, вăл манран та хытăрах макăрма тытăнчĕ. Куççулĕ витĕр хăй пĕрмай фашистсене ылханчĕ...

— Ҫĕр ҫăттăрчĕ вăл шуйттансене, вĕсен килҫурчĕ ҫеҫ мар, пĕтĕм ҫĕршывĕ ҫунса кĕл пултăрччĕ!—тет.

— Пушарĕ мĕнрен тухнă-ши?—тесе ыйтрăм эпĕ, вăл кăштах лăпланнă пек пулсан.

— Мĕнрен тухнă пултăр?—терĕ вăл.—Вĕсемех тивертсе янă! Ҫуртсене бензин сапсах тивертсе ҫӳрерĕҫ вĕт!..

(Кайран кун çинчен нумай калаçрĕç. Фашистсем тиф ернĕ ялсене юриех хыптарнă иккен. Пушарта тифпа чирленĕ çынсем те пайтах çунса кайнă вăл каç...)

Кăнтăрла çитеспе ял çунса пĕтрĕ. Урамсенчи, пахчасенчи юр хăрăмпа хуралса ларчĕ. Фашистсем яла çунтарма тытăннă чух унта-кунта тарса пĕтнĕ çынсем кĕлпе кăмрăк айĕнчен хăйсен тăванĕсен çунса кайнă кĕлеткисене чава-чава кăларчĕç...

Шăн çĕре алтма пултарайманнипе, эпир кӳршĕ карчăкĕпе иксĕмĕр аннене пахчана йăтса тухса юрпа çеç витсе хутăмăр.

— Хамăр сывă пулсан, çуркунне йĕркеллех пытарăпăр-ха,—терĕмĕр.

Хăйĕн килĕ çунса кайнă пирки, вăл пирĕнпе пĕрле мунчара пурăнма пуçларĕ. Куншăн эпĕ чунтанах савăнтăм, мĕншĕн тесен вăл пирĕншĕн анне вырăннех пулчĕ.

Пĕр-икĕ кунтан эпĕ тепĕр хут чирлесе ӳкрĕм—пушар вăхăтĕнче ăшă мунчаран тула сиксе тухсан, унтан аннене пытарнă чухне эпĕ шăннă пулмалла. Ним пĕлмиех пулнă вара...

Пĕрремĕш хут куçа уçса пăхсан, эпĕ хам темле пĕрене маччаллă тĕттĕмрех пӳртре выртнине куртăм. Нумайччен ним чĕнмесĕр шухăшласа выртрăм:

— Ăçта килсе лекнĕ вара эпĕ?

Анчах та ĕçсем çакăн пек пулнă иккен. Пирĕн яла фашистсем çунтарса янине пĕлсен, хамăр тăрăхри партизансен отрячĕ чĕрĕ юлнисене те пулин çăлас, тесе шут тунă. Пирĕн яла вĕсем малтан разведка янă, унтан вара лавсемпе пынă та, ялта кам пур — пурне те вăрмана, хăйсен лагерьне тиесе кайнă. Ыттисемпе пĕрле мана та, шăллăмпа йăмăка та илсе кайнă.

Пĕр виçĕ эрне пурăнтăмăр эпир партизансем патĕнче. Вĕсен хăйсен тухтăр пур-мĕн, вăл пире куллен эмеллесе тăчĕ, вара эпир майĕпе сывалса пытăмăр. Анчах тухтăрĕнчен ытларах пирĕншĕн отряд командирĕ хыпкаланатчĕ. Кунне виç-тăвată хут пырса каятчĕ эпир выртакан çĕр пӳрте, сывлăхсем çинчен ыйтса пĕлетчĕ, пире лайăхрах пăхма хушса хăвăратчĕ.

— Сывалăр, ачасем, вăй илĕр пăртак, часах сире Пысăк çĕр çине ăсатăп, унта аван пулать,—тетчĕ.

— Хушаматне астумастăн-и унăнне?—Мишăна пӳлсе ыйтрĕ Семен Ильич.

— Астăватăп. Глебов, тетчĕç ăна. Борис Петрович.,.

Семен Ильич тарăнăн сывласа илчĕ те, пирус чĕртсе ячĕ.

— Ну, кайран вара?

— Кайран пире чăнах та Пысăк çĕр çине ăсатрĕç...

— Мĕнле майпа?

— Ун çинчен пире каçхинех пĕлтерчĕç. Кĕçĕр каятăр, хатĕр пулăр, тумлансах çывăрăр, самолёт килсен, тытăнса тăмалла ан пултăр, терĕç. Манăн шăллăмпа йăмăк тата ытти пĕчĕкрех ачасем каç выртсанах çывăрса кайрĕç, анчах манăн ыйхă килмерĕ, эпĕ çĕрĕпех çывăраймарăм. Мĕнле кайăпăр-ши, мĕнле çиткелĕпĕр?—тесе шухăшласа выртрăм... Фронт урлă вĕçсе каçнă чух хамăрăн самолёта тăшмансем тапăнасран та шиклентĕм...

Çурçĕр тĕлне кĕтнĕ самолёт темшĕн ир енне тин çитрĕ. Вăл килни çинчен пĕлтерсенех пире çĕр пӳртрен илсе тухрĕç те, сĕм вăрман хушшипе, аран çеç палăракан сукмак тăрăх уттарса, шăнса ларнă пысăк кӳлĕ хĕррине илсе пычĕç. Кăвак тĕтре витĕр эпĕ пăр çинче темĕн пысăкăш самолёт ларнине асăрхарăм.

— Çакă ĕнтĕ вăл...

Самолёт çине малтан йывăр аманнă партизансене — пĕр çич-сакăр çынна носилкăсем çинчен иле-иле кĕртсе вырттарчĕç, унтан вара пире, ачасене, кĕртсе лартрĕç.

Ĕнтĕ, тул та çутăлса килет. Самолёт çине ларнă пулсан та, лăпланаймастăп... „Çутă вĕт-ха, фронт урлă мĕнле каçса кайăпăр?" тетĕп. Хăвăрах пĕлетĕр, тăшман асăрхама пултарать...

— Чухлатпăр пăртак,— çемçен кулса илчĕ Семен Ильич.— Ну, мĕнле вĕçкелесе килтĕр вара хамăр енне?

— Эпир фронт патнелле вĕçсе пынă чух тул яриех çутăлса çитрĕ. Кĕçех хĕвел те курăнчĕ. Эпĕ чӳрече çумнерех ларнăччĕ те, пăхсах пытăм. Питĕ çӳлтен вĕçетпĕр хамăр. Унччен те пулмарĕ — йĕри-тавра зенитка снарячĕсем çурăлма пуçларĕç. Хуп-хура, çăмламас çĕлĕксем пек чăмăрккасем пулаççĕ. Ăçталла ан пăх — пур çĕрте те çав хура чăмăрккасем... Темĕн чухлĕ! Çав тери хăрушă пулса кайрĕ... Сывламасăр, стена çумне йăпшăнса ларса пыратпăр. Халь-халь персе тивертессĕн туйăнать. Анчах çапах та, пирĕн самолёт малаллах вĕçет...

Юлашкинчен, взрывсем сайраланчĕç, унтан пачах та курăнми пулчĕç. Тата каштах вĕçсен, пирĕн самолёт аялалла анма пуçларĕ... Эпĕ çĕрелле пăхрăм та, тип-тикĕс хирте темĕн чухлĕ самолёт ларнине куртăм. Эпир хамăр аэродрома çитнĕ иккен. Чиперех çитрĕмĕр, фашист зенитчикĕсем нимĕн те тăваймарĕç, темле персен те!

Анчах пире кăна чипер çитнĕ пек туйăннă çав...

Самолёт çĕре анса ларсанах пире пĕрерĕн-пĕрерĕн кăларма тытăнчĕç. Эпĕ тухмалли алăк патне çитсе пуçа тулалла кăларсанах, пирĕн самолёт

патнелле шурă халатлă санитарсем носилка йăтса чупнине асăрхарăм. Çав вăхăтрах иккĕн-виççĕн пирĕн лётчика хăйĕн кабининчен çĕклесе кăларчĕç. Вăл чĕп-чĕр юнлăччĕ, пичĕ-куçĕ те палăрмастчĕ унăн. Фашистсем ăна амантнă-мĕн. Анчах та вăл, хăй аманнă пулсан та, самолёта хамăр енне илсе çитернĕ... Тĕлĕнмелле паттăр лётчик, чăн-чăн герой пулнă вăл... Нихçан та манас çук эпĕ ăна. Вăл пире вилĕмрен хăтарчĕ. Пĕлместĕп, те пурăнать вăл халь, те çавăн чухнех вилсе кайнă... Анчах та манăн вăл пурăнатех, тесе шанас килет. Ун пек çынсем вилме тивĕç мар. Хăçан та пулсан эпĕ ăна шыраса тупатăпах.

Миша калама чарăнчĕ те ассăн сывласа илчĕ.

— Çавăн пек хăюллă та паттăр лётчик пулас килет манăн,— терĕ вăл кăшт тăрсан.— Детдомран тухсанах çар шкулне каятăп... Унччен авиаци çинчен кĕнекесем вулатăп, модельсем тăватăп...

— Вăл лётчике ,санăн питĕ курас килет эппин?— ыйтрĕ Семен Ильич, темшĕн чĕтреме тытăннă пӳрнисемпе портсигарĕнчен çĕнĕ пирус кăларса.

— Çав тери!—терĕ Миша.

— Анчах эсĕ ăна мĕнле майпа тупма шутлатăн-ха?

— Хаçатсене çыратăп, çар министрĕнчен ыйтса яратăп...

— Анчах та унăн хушаматне пĕлетĕн-и-ха эсĕ?

Миша тăруках пӳлĕнсе ларчĕ.

— Пĕлместĕп... Çапах та, ун пек паттăр лётчике вĕсем пурпĕрех тупма пултараççĕ, тесе шутлатăп.

— Калама йывăр...—пуçне пăркаласа илчĕ Семен Ильич.—Ун пеккисем питĕ нумай пулнă вĕт вăрçă вăхăтĕнче...

— Шыраттарсан та усси пулмасть-ши вара?— хыпӑнса ӳкрӗ Миша.

— Усси-мӗнӗ... Шыраттарма кирлех те мар пулӗ, тетӗп...—Семен Ильич сӑн-пичӗ ҫинче черех кулӑ палӑрчӗ.

— Мӗншӗн кирлӗ мар?—тӗлӗнчӗ Миша.—Вӑл вӗт—маншӑн никамран та хаклӑ ҫын!

— А вӑл сан умӑнта ларать, ҫавӑнпа...

— Ӑҫта?—ӑнланаймарӗ ача.

— Эпӗ пулнӑ вӑл, Миша...

Эпир пурте — Миша та, детдом директорӗ те, эпӗ те — куҫсене чарса пӑрахса, хытнӑ пек пултӑмӑр. Миша тутине ҫыртса лартрӗ. Пӗр хуша нихӑшӗ те пӗр сӑмах та чӗнеймерӗмӗр, мӗншӗн тесен ку ытла та кӗтмен ҫӗртен пулчӗ...

— Ӗненместӗн-им? — куларах ыйтрӗ Семен Ильич, Мишӑна куҫӗнчен пӑхса.—Акӑ, ҫавӑн чух пулнӑ паллӑсем...

Вӑл картусне хыврӗ те, тӑнлавӗнчен кӑшт ҫӳлерех ҫутӑлса тӑракан ҫӗвеке, унтан кителӗн сулахай ҫаннине хӑпартса, аллинчи кивӗ сурана кӑтартрӗ.

— Апла... апла... пире ҫӑлакан чӑнах эсир пулнӑ?—ҫав тери хӗпӗртесе сиксе тӑчӗ Миша.—Ой, епле телей!—Вӑл лётчике мӑйӗнчен ыталаса илсе темиҫе хут чуптурӗ. Ӑҫтан кӑна хӑюлӑхӗ тупӑнчӗ пулӗ унӑн! Ҫав вӑхӑтрах унӑн ҫавракаpитҫӑмартийӗсем тӑрӑх шултра куҫҫуль тумламӗсем юхса анчӗҫ.

— Ҫав тери пысӑк тав сире... ҫав тери... Нихҫан та манассӑм ҫук...

— Лӑплан, тусӑм, лӑплан,—пуҫӗнчен ачашласа илчӗ ӑна Семен Ильич.— Малашне яланах туслӑ пурӑнӑпӑр, эпӗ сана вӗренме те пулӑшса пырӑп. Ман пекех лётчик пулӑн...,

Вĕсем ҫакăн пек телейлĕн тĕл пулнăшăн эпир те чунтанах савăнтăмăр...

* * *

Ҫак истори ҫинчен эпĕ пачах манса кайнăччĕ. Нумай пулмасть, пĕр ирхине, ман хваттере почтальон пырса кĕрсе Семен Ильич ҫыруне тыттарчĕ. Питĕ савăнтарчĕ ку мана, мĕншĕн тесен эпĕ унран пĕр икĕ ҫул хушши нимĕнле хыпар та илменччĕ. Хĕвелтухăҫĕнчи чикĕре пурăнать иккен. Аван пурăнать. Шупашкарта юлашки хут тĕл пулнă хыҫҫăн вăл капитанран подполковнике ҫитнĕ, истребительсен полкĕн командирĕ пулса тăнă. Авланнă, ывăл ҫуралнă, ăна Владимир ятлă хунă. Килес ҫул отпуск илсен Атăл ҫине пырatăп-ха, тăван ҫĕршыв пирки тунсăхласа ҫитрĕм, тенĕ.

Ҫыру вĕҫĕнче „*P. S*" лартса, тепĕр лайăх хыпар пĕлтернĕ:

— Астăватăн-и, Шупашкар аэродромĕнче эпир пĕр ачана тĕл пултăмăр? Ҫав Миша Чоботова кайран куҫран ҫухатмарăм эпĕ, пулăшсах пытăм та, халĕ вăл манран инҫетре мар, В. хулинче авиаци шкулĕнче вĕренет, пит маттур каччă пулса кайрĕ—паллас та ҫук!—тенĕ.

Ҫака вара мана пĕтĕмпех аса илтерчĕ.

Куҫ умне сенкер самолёт моделĕ сывлăшалла хăпарни, шурăрах ҫӳҫлĕ те кăвак куҫлă Миша хăйĕн хурлăхлă пурнăҫĕ ҫинчен каласа пани, унтан вăл Семен Ильича савăнăҫлăн ыталаса илни тухса тăчĕ...

— Ĕмĕчĕ тулать эппин, лётчик пулатех вăл...— шухăшларăм эпĕ, ăшăмра ҫав ачашăн савăнса.

ТУПМАЛЛИ

	Стр.
Пĕр хулара	5
Ялав	173
Енентерчĕç	187
Медаль	201
Сенкер модель	216

Обложка художника *Г. Харлампьева*

Редактор *К. Афанасьев.* Тех. редактор *И. Григорьев.*
Корректор *И. Иртышов*

НТ 08910. Подписано к печати 20.X.1952 г. Объем 14,5 п. л.
Уч.-изд. листов 7,8. Заказ № 2656. Тираж 6 000 экз.

Типография № 1 Чувашполиграфиздата
при Совете Министров Чувашской АССР

г. Чебоксары, ул. Володарского, 5.

Цена 3 руб. 60 коп.

ЛЕОНИД АГАКОВ

В ОДНОМ ГОРОДЕ

на чувашском языке

ЧУВАШГОСИЗДАТ
Чебоксары — 1952